

E

BIBLIOTEKA

8J4-32

F79

SHETËTË

GJIROKASTER

FORTESA

tregime

8JH-32

F79.

FORTESA

Tregime

850

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

Ali Abdihoxa

PËRMBYSJA

1

Buzë rrugës, në këmbët e Tepes, që ngrihej si rojë përmbi urën e Zaranikës e përmbi qytetin e Elbasanit, komandanti dha shenjën e sulmit. Zeqos i takoi të ngrihej i pari. Shkrehu automatikun dhe thirri:

— Zulëm, ore, shokëni, zulëm! Yrrja-a! Beriha-aj!

Me kurriz nga qyteti e me fytyrë nga ullishta, u hodh si pa të keq në mes të rrugës, në mes të gjermanëve. Ushtoi faqja e kodrës, krisi pushka e mitralozi, u doli flaka makinave, njerëzit u ngjirën, u përgjakën, u kacafytën, u thyen kondakët e pushkëve. Tymi dhe era e barutit, si në çdo betejë të ashpër, mbuluan xhadenë dhe ullishtën. Krismat e gjëmimet tundën mbarë qytetin.

— Zeqo-o! — i briti rrëzë veshit komandanti. — Merr skuadrën dhe nisu për të rrethuar sarajet e beut të madh.

— Nuk i di! — ia ktheu Zeqoja dhe një damar, si fitil mavi, i kërceu në mes të ballit.

— Thirr, nuk të dëgjoj! — briti sërish komandan-
ti.

— Nuk e di, jo-o-o!

— Ja, ajo me shumë oxhakë. Arresto kë të gjesh
brenda.

— Si urdhëro-on!

Zevoja u ngrit në këmbë, dëgjoi fishkëllimën e
plumbave, tundi pushkën, thirri:

— Skuadra pas meje!

Si skifteri, që rrëmben gjahun, ashtu edhe skuad-
ra u shkëput nga beteja e rrugës dhe fluturoi pas
skuadërkomandantit. Zevoja, që tashmë po vraponte
përmes zallit të Zaranikës, tek pa shokët rreth e rro-
tull, u mallëngjye nga ai gëzim i n'johur, nga ai gë-
zim, që e kishte rrëmbyer shpateve, luginave, pro-
zhmeve e grykave. Qëndroi një hop dhe, para se të
hidhej në breg, ngrii grushtin:

— Zulëm, ore shokëni, zulëm! Yrrja-a! Beriha-aj!

Por gjithë kjo britmë i shkoi kot Zeqos. Para tij
shtriheshin kopshte e oborre të heshtura, si të mos do-
nin t'ia dinin fare për betejën që jehonte rrëzë Tepes
e në mes të xhadesë.

Pa e ndalur vrapin, skuadra rrethoi shtëpinë e
beut të madh dhe Zevoja hodhi bombën e parë në
mes të oborrit.

2

Atë mëngjes, para se të pëlciste lufta në xhade
e në ullishtë e para se të pëlciste bomba e Zeqos në
oborrin e madh të sarajeve, hanëmja e vogël largoi
jorganin prej atlas, hapi perden e trashë dhe me
kërcime valsi fluturoi drejt pasqyrës së tualetit. Lë-
shoi kokën prapa dhe pa qafën e gjatë e të bardhë
si bora. Pastaj u kthye në profil, nga e majta e nga

e dhathta. Më në fund u shikua drejt, me vetulla të ngrysura e me vështrim të mprehtë. Kjo ishte poza më e dashur e artistes që ajo kishte parë në kinema kohët e fundit. Elsës iu bë se nuk i mungonte asgjë për t'u dukur e bukur si një Greta Garbo. Ç'kishte Greta më tepër se ajo? «Grande amore! Eja, se po të pres!» — tha vajza me vete dhe buzëqeshi aq lehtë, sa mezi iu shqua çarku i bukur i dhëmbëve të bardhë si inxhi.

Vajza e beut të Elbasanit nuk i kishte kapërcyer të nëntëmbëdhjetat: në të dyja faqet i dukeshin ende burmat e fëmijërisë. Nga bukuria i kishte prerë kokën t'et: flokë-, sy- e vetullzëzë, lëkurëbardhë, shtathedhur, me një palë këmbë të drejta, si figurinë.

«Grande amore!» — tha sërish vajza me vete dhe u hodh mbi divan.

Heshtja e mëngjesit të nëntorit u prish nga të shtënat e një mitralozi buzë ullishtës. «Ah! — kli-thi Elsa dhe u kujtua se në periferi të qytetit bëhej luftë në mes të partizanëve dhe gjermanëve. — Ah, të mallkuarit!»

Elsë hanëmja, si vajzë beu e përkëdhelur, s'para e pati ndier erën e barutit. Kur u pushtua Shqipëria, ajo ndodhej në Itali. «U bëmë edhe ne mbretëri e madhe», — tha Elsa, duke përsëritur fjalët e letrës që i shkruante i ati. Asokohe ajo ishte katërmëdhjetë vjeçe, nxënëse e klasës së dytë në një lice klasik të Romës. Pas një viti erdhi në Shqipëri për pushimet verore. I ati, që kishte gisht të madh në punët qeveritare, i tha Elsës se populli shqiptar ishte shumë i lumtur, se kurorën e shqiptarit të moçëm, që njihej me emrin Skënderbej, e kishte vënë Viktor Emanueli i Tretë. Elsa jetoi në mes të luksit, shëtiti nga Elbasani në Tiranë, u përkëdhel me langonjtë e të atit, dhe në shtator u kthye përsëri në Romë për të vazhduar studimet. Kur kapitulloi Italia, i ati nisi një njeri të besuar për ta shpënë në Zvicër, por plot një vit më vonë, papritur e pakujtuar, qehajai u kthye bashkë me Elsën në Shqipëri.

«— Si ndodhi? — pyeti beu.

— Gocën, bej, e kishte marrë malli për ju. S'deshi të shkonte në Zvicër. Hoqa të zit e ullirit derisa e solla këtu.

— Moj bijë, po këtu bëhet luftë! — iu kërcënua beu.

— Edhe në Shqipëri bëhet luftë?! — u çudit Elsa dhe iu hodh të atit në qafë e përmalluar.»

Beu deshi të largohej nga Shqipëria menjëherë bashkë me të bijën, po komanda gjermane e mbajti, pasi gjendja paraqitej mjaft e rrezikshme në Ballkan. Ushtria e Kuqe ishte futur në tokën Jugosllave. Udhëtimi i familjeve qe bërë i pamundshëm. Shkurt: beu i Elbasanit, si bashkëpunëtor i ngushtë i nazistëve, vendosi të largohej me forcat gjermane. Komandanti i garnizonit kishte marrë përsipër ta dërgonte shëndoshë e mirë bashkë me të bijën në Berlinin «e pamposhtur».

Vetëm gjatë këtyre dy muajve Elsë hanëmja ndjeu telashet e luftës dhe kuptoi se populli ishte ngritur dhe luftonte kundër gjermanëve. Para tri ditësh beu qe lajmëruar nga komanda e ushtrisë të ishte gati për udhëtim të largët, drejt Berlinit.

...Trokiti gishtat mbi komodinë, «rënkoi» për gjumin e ëmbël që kishte bërë gjatë natës dhe vrapoi te lavamani.

— Shpejt! Shpejt! — dëgjoi zërin e të atit poshtë në oborr. — Të poshtrit! Po ikin! Duan të na lënë këtu. Të poshtrit!

Elsë hanëmja s'pati kohë të lahej. Fshiu shkumën nga fytyra dhe nxori kokën në dritare. Të gjitha dyert e shtëpive përdhese rreth e rrotull ishin të mbyllura. Nëpër rrugët e ngushta qenë rreshtuar njëshkolona të gjata të ushtrisë gjermane. Tek-tuk dëgjohej krisma e një mitralozi si nga Krasta, si nga Shkumbini, si nga ullishta.

— Ah, të poshtrit! — murmuriti Elsë hanëmja sa për të imituar të atin. Ç'është e vërteta, ajo ende nuk e kishte kuptuar, pse ishte kaq e domosdoshme të iknin në Berlinin «e pamposhtur», kurse e tërë pa-

suria e të atit ndodhej në Romën e bukur, pranë mureve të Koloseut. — Ç'do të thotë kjo? Partizanët! Bo-bo, sa të rrezikshëm këta partizanët!

Por, megjithëkëtë, Elsë hanëmja përsëriti:

— Të poshtrit, s'duan të na marrin në Berlin. Prinsni. E dëgjuat! — iu kërcënua gjermanëve të heshtur atje tej në rrugë dhe u lëshua drejt gardërobës për të veshur kostumin e udhëtimit.

Në saraje mbretëronte një rrëmujë e madhe, ku s'e merrte vesh i pari të dytin. Disa zbritnin shkallët, të tjerët ngjiteshin e pengonin njëri-tjetrin, ca valixhe ishin hedhur në mes të oborrit, njëri nga shërbëtorët mbushte bagazhin e veturës me ato pak sende të çmueshme që beu s'i pati nisur ende në Itali bashkë me shumicën e plaçkave. Qehallarët vërtiteshin lart e poshtë me pushkë në krah, pa bërë asgjë.

— Shpejt! Shpejt! — shfrynte inatin beu kundër shërbëtorëve.

Ndërsa Elsë hanëmja po vriste mendjen në dhomën e gjumit ç'të merrte e ç'të flakte, një gjëim i fortë tundi themelet e sarajeve dhe asaj iu duk sikur u fundos i tërë qyteti. Klithi duke rënë përmbys mbi krevat, e përpirë nga lotët e drithërimat...

3

Pas bombës që hodhi Zeqoja në oborr, u dorëzuan menjëherë gjithë sa vërtiteshin brenda në kullë e rreth veturës, me bej e me hanëme, me dado e me qehallarë, me laçkë e plaçkë, me kuç e me maç, me valixhe e me langonj.

Zeqoja veproi siç ia preu koka. Beun e mbylli në një dhomë, çupën nazelie, që s'i kishte mbetur pikë gjaku në fytyrë e që, me të dëgjuar gjëimin e bombës e me të parë partizanët, ra përmbys pa ndjenja,

e ngriti peshë dhe e vuri mbi krevatin e saj. Qehallarë, shërbëtorë e dado, burra e gra, i ndau veç e veç dhe i mbylli në dy dhomat e poshtme, ca dhoma të vogla, plot lagështirë e shumica pa xhama. Pastaj vuri roja rreth shtëpisë, mori frymë i çliruar, mbajti vesh për të dëgjuar krismat që po largoheshin si nga Shëngjoni e rrëzë Kërrabës dhe tha:

— Po merr fund lufta. Së shpejti kthehet e tërë brigada.

Sipër rënkonte dyshemeja. Beu ecte lart e poshtë nëpër dhomë. Zeqoja përkëdheli tytën e pushkës.

— Do kemi edhe ca telashe me këta! — dhe ngriti sytë si për t'i treguar pushkës së vet beun atje lart. — Pastaj do t'i themi komunizmit: «Hajde këtu, lal, se kemi një çikë punë me ty...» — Zeqoja i ndërpreu mendimet. Beu shkeli tamam mbi kokën e tij. Disa grimca pluhuri i ranë në fytyrë. «Çhë-ë-ë», tesh-tiu Zeqoja. Kroi zverkun dhe tha:

— Gabim, gabim. Ata tërë jetën na kanë qëndruar mbi kokë. Sot mbaroi dita e tyre.

Gabimi duhej ndrequr. Doli në mes të oborrit, hapi krahët dhe urdhëroi me zë të lartë:

— Mjaft, zbritni poshtë!

Partizanët s'lëvizën nga vendi. Nuk e kuptuan menjëherë.

Zeqoja:

— Klasat sunduese, në bodrum.

Heshtje

— Partizanët lart!

I thanë:

— Shoku Zeqo, kjo pjesë e sarajeve nuk paska bodrum.

Zeqos nuk i pëlqeu që partizanët s'e kuptuan menjëherë qëllimin e tij:

— S'ka rëndësi, — tha ai. — Puna është që ata të zbresin poshtë, ne të ngjitemi lart.

Pas pak beu, qehallarë, shërbëtorë e dado, zbritnin poshtë, partizanët me pushkë, çanta e batanije në krah, ngjiteshin lart.

Ze qos iu duk sikur njerëzit eënin ngadalë. Briti:

— Yrrja-a-a!

Dhe secili u struk në vendin që i caktuan.

I thanë:

— Vajza e beut nuk dëshiron të zbresë.

Ze qoja ngriti dorën, si të largonte një mizë nga fytyra:

— Çdo gjë u përmbys. Që sot e paskëtaj dëshirat e bejlerëve dhe të agallarëve nuk merren parasysh.

Ze qos i dhanë një copë letër të shkruar.

Pyeti:

— Ç'është kjo?

— Lutja e hanëmes së vogël!

— Pse?

— Proteston.

— Çfa-a-arë?

— Kundërshton. Nuk i pëlqen të zbresë poshtë.

Ze qoja e bëri letrën shuk në dorë.

— Lutjet e çifligarëve dhe të borgjezisë nuk pranohe më. Fund!

Atje tej, krismat e betejës erdhën duke u shuar. E, kur u shua krisma e fundit, nuk vonoi shumë, e tërë brigada — si dhe batalioni ku bënte pjesë skuadra e Ze qos — vërshuan nëpër rrugët e qytetit, zunë prefekturën, postë-telegrafin e gjithëcka tjetër.

Kështu, qyteti u çlirua. Ze qoja mori urdhër t'i mbante njerëzit të arrestuar sa të rregullohej burgu i qytetit, ose të shumtën sa të çlirohej Tirana. Punë ditësh. Punë orësh. Kështu i thanë.

Me bërryla të mbështetur në pezul të dritares e me grushtet e vogla në tëmtha, Elsa shikonte në oborr, tek lëvrinin partizanët, tek bisedonin me zë të lartë

e mjaft të gëzuar. Pastaj shikonte qiellin e nëntorit, që lëshonte shi të imët, dhe drithërima të shpesh-ta i përshkonin trupin. Në rrugë njerëzit shkonin e vinin të gëzuar. Setri, i mbyllur në qymezin e pulave, lehte me një të lehur të vajtueshëm, plot mallëngjim. Elsës i erdhi keq:

— Alo-o! Alo-o! Mos më harroni Setrin pa bukë!
Asnjë përgjigje.

— Ai ka zot! Nuk është qen rrugësh!

Nja tre partizanë kishin përveshur mëngët dhe po luanin me një rosë, që notonte në hauzin e shatërvanit. Rosa sulej drejt tyre: g-a-a! Partizanët e zhytin në ujë, por ajo, me ta nxjerrë kokën jashtë, lëshohej e gagariste përsëri.

Zeçoja, i rruar dhe i kruar, i veshur këmbë e kokë me kostumin e një koloneli gjerman, me një gjerdan kryq e tërthor mbi gjoks, me automatik mbi sup, rrinte te porta e madhe dhe shikonte kalimtarët tërë lakmi e smirë. Ai s'kishte të drejtë të brëndhte i lirë nëpër qytet, nëpër atë qytet, për të cilin kishte ëndërruar prej kohësh. Tërë jetën e jetës Zeçoja kishte kullotur dhentë e lopët e agait të vet atje larg, majë Poroçanit të Zi, ku dimër e verë bora qëndronte si takije e bardhë. Andej kaluan partizanët, atje ai puthi të ëmën e Balon dhe tha:

«Do shkoj me partizanët! Dhe shkoi.

Në mes të partizanëve kuptoi qëllimin e luftës, «klasat sunduese» dhe «të shtypurit», mprehu kalemmin e mësoi shkronjat e shqipës dhe, kur iu duk se kishte mësuar shumë, i tha komandantit:

— Epo mjafton, o shok i dashur, se do thonë pastaj na u bë Zeçoja i ditur!

Me shokët fliste rrallë, rrallë e për mall. Sa për punën e «zulmit», shokët i thoshin:

— Fjala «berihaj» është e tepërt, duket sikur e merr punën me të tallur.

— Po si të them: **zulëm, 'ore shokëni, zulëm!** Yrr-ja!... Hë pra, a s'të duket se e kërkon vetë goja të thuash edhe «berihaj»?

Dhe mbeti ashtu, siç deshi Zeqoja.

— Alo-o! Alo-o! Se mos më harroni Setrin pa bukë, — u dëgjua sërish zëri i ëmbël i Elsës.

— Jo-o! Jo-o! — u tallën më një gojë tre partizanët dhe, meqë u mërzitën me rosën, zunë të merrshin me pëllumbat e beut, që të binin mbi supë sapo t'i ndillje.

Zeqoja, me të dëgjuar atë zë të ëmbël, ktheu kokën prapa dhe shtangu në vend. « O zot! — tha me vete dhe përplasi çizmet pas pragut të portës nga inati që kishte zënë zotin në gojë: — O zot, sa çupë e bukur! Shiko, ore qorr, brumin e beut të Elbasanit! — Dhe përsëri përplasi çizmet nga inati, që kishte mburrur bukurinë e vajzës së beut.

— Ç'do, moj? — e pyeti, duke hedhur vështrimin gjetkë.

Vajza u tremb nga sjellja e rëndë e partizanit, kapsalliti sytë e zinj e të mëdhenj, ngriti vetullat e holla, maja e të cilave sa nuk çikte kaçurrelat pranë tëmthave dhe përpëliti buzët e vogla si të foshnjave:

— Zo-o-oti oficer! Mos harro, unë këtu jam në shtëpinë time! — u përkëdhel ajo.

Zeqoja ia ktheu me ton të zbutur:

— Hanëme, këtu jemi në burgun e pushtetit popullor!

— Oi-i-i! — klithi hanëmja e vogël, duke u zmbra-
psur e llahtarisur. Por shpejt u duk prapë në dritare.

— Zoti oficer!

Zeqoja hiç.

— Zoti kolonel!

Zeqoja u ngrys!

— Ç'do? — shtiu si top Zeqoja, pa e kthyer kokën nga ajo.

— Dua babanë. Dua të ma sillni këtu. Dua dhe dru për të nderur stufën.

Zeqoja u ngul si shtyllë para dritares dhe ktheu kokën nga hanëmja.

— Po bukë, a do?

Vajza, që kujtoi se «koloneli i ri» u tregua i gat-

shëm t'i plotësonte dëshirën, jo vetëm për t'u bashkuar me të atin e për ta ngrohur me zjarr, por t'i sillte edhe bukë, i buzëqeshi aq çiltër dhe ëmbël, sa për një çast Zeqo partizani harroi se ku ndodhej.

— Dreq o punë! — tha nëpër dhëmbë dhe i ktheu kurrizin.

Kur qe në mes të oborrit, urdhëroi partizanët:

— Jepini bukë!...

— Kujt?

— Asaj, de! — dhe u tregoi dritaren me dorë.

— Po babanë? — thirri hanëmja.

— Babanë, jo!

— Dru për t'u ngrohur?

— Dru, jo!

5

Pas një ore hanëmja doli në dritare, si gjithmonë, me fustanin kadife bojë trëndafili. Majë kokës i ndriste një krehër i bardhë, i tejdukshëm. Nën rrezet e diellit, që derdheshin mbi tokë nëpër të çarat e reve, krehri shkëlqente e ndizej flakë. Baluket i harliseshin mbi ballin e bardhë e të lëmuar si mermer, ku fije të shkëputura talleshin me vetullat e saj të ngrysura e të menduara. Fytyra e merakosur, buzët e shtrënguara dhe sytë e picërruar, tregonin se ajo ishte e zhytur në mendime shumë-shumë të trishtueshme. Më në fund, Elisë hanëmja, që s'kishte njohur deri në atë ditë mjerime e halle, që s'kishte ditur ç'është politika e lufta, filloi të kuptonte se atë mëngjes, domethënë katër orë më parë, kishte ndodhur diçka e madhe, diçka e padëgjuar ndonjëherë, që ajo s'e merrte dot as me mend. Dhe vajza u tmerrua. U tmerrua për vetveten, për babanë, për studimet e ndërprera e për gjithçka tjetër që e priste në Romën e bukur.

Padashur, tërë jeta i kaloi para syve dhe pati përshlytjen se po shikonte një ëndërr të gjatë, të keqe e të pambaruar. Herë-herë vinte në vete. Hidhte vështrimin te partizanët që pastronin armët rreth qemerit të shatërvanit. Midis hekurave të dritares Elsa shikonte shpatullat e gjera të Zeqos dhe diç bluante me vete, diç i lëvrinte në bebëzat e zeza të syve. «Ja, ai, ai i ka në dorë të gjithë... Atij... Atij!...» — mendonte vajza, duke e vështruar me djallëzi. Instinkti, një instikt i vagëlluar, që kishte lëshuar rrënjë prej kohësh në zemrën e saj, instinkti i vajzës së bukur e të pasur, rritur në mes të bollëkut dhe floririt, i thoshte se nuk i kishte mbetur veçse një rrugë për të shpëtuar veten, të atin, pasurinë... Por, ah!...

6

Pranë portës, bariu i Poroçanit të Zi mendonte: «Pa kur t'i shkoj nënokes në fshat... Asaj i kullojnë sytë duke shikuar tatëpjetë shkëmbore. Gjallë jam, gjallë, nënoke! Dhe nuk jam më bariu i djeshëm. Kur të kthehem me leje, do të qëndroj te Guri i Bardhë dhe do të shkund pyll e grykë bashkë: «O-oj nënoke-e! Prit se të e-e-e-rdha, mo-oj!» Ah, nënokja është rënduar ca nga veshët, po Baloja do të më dëgjojë menjëherë.»

«Mor bir! — do të më thotë ajo, — më të lumtë, luftove dhe fitove. Tashti nuk do të ndahemi kurrë më.»

«Ah, jo, nënoke! Unë jam ushtar i Partisë! Kur të më thotë Partia: «Zeqo Bodurri, kthehu në fshat dhe jepu dërrmën Selim e Kapllan beut», atëherë edhe unë do të kthehem. E, në mos më pastë harruar Nazja e Sulos, e mora, si një e një që bëjnë dy, e ta përplasa në kasolle. He-ej, si do të rrojmë paskëtaj, moj nëno-

ke! Klasat sunduese i mblodhëm kokë më kokë me mëngjes herët dhe vetë hipëm lart, në majë të kullës, kurse ata i zbritën poshtë, mu në fund fare. U thamë: «Ejani këtu, se kemi ca hesape të vjetra me ju!» Ata ulën kokën dhe u futën në qilar. Po kur të marr parmendën në dorë! Yrrja! Berihaj! Oha, Kazil, oha, Ballo, o Murro qoftë... Nazja...»

— Zeqo! — e solli në vete zëri i një partizani.

— Çdo more?

— Letër nga komandanti i kompanisë.

Në qoftë se nuk do të marrësh urdhër të dytë, me të aguar, liroji të gjitha gratë, edhe hanëmen e vogël. Kujdes beun dhe qehallarët!

— Jo, more! — u çudit Zeqoja dhe ngriti shpatullat në shenjë pakënaqësie. — Edhe të bijën e beut? E lexoi sërish letrën.

Pastaj, kur pati përforcuar rojat rreth beut e qehallarëve, nguli sërish vështrimin në qoshen e rrugës. Atij i vinte plasja kur dëgjonte atje përtej brohoritjet e turmës e të partizanëve, që festonin ditën e parë të çlirimit. Zeqos i pati ndodhur të zbriste në qytet, këtu e dymbëdhjetë vjet, bashkë me nënoken, për t'u vizituar te mjeku. Kjo kishte qenë hera e parë dhe e fundit. Dhe tashti djalit nuk i durohej sa të fitonte një orë liridalje e të shikonte me sytë e vet rrugët e shtëpitë e qytetit, që i kujtoheshin si një ëndërr e shkurtër, por e bukur fort.

«Ja, doli përsëri në dritare e bija e beut... Moj budallaqe, mua më thërret ashtu? Edhe më buzëqesh! Qysh, moj hanëme, ç'janë ato isharete? Të vij atje? Mjaft! Bukë të dhashë. Edhe Setrin ta ushqyem. Çfarë do më? — A-a, tashti e teprove. Prit, nesër në mëngjes do të të liroj bashkë me dadot se aq e pate, nuk je më klasë sunduese!...»

— Çdo, moj gocë? — e pyeti Zeqoja dhe u çudit me zërin e tij, që i tingëlloi i ëmbël e i butë.

— Eja pak, zoti oficer.

Pfu! Më bëri oficer!

— Eja!

— Do të të vij, kur të më dojë qejfi! — ia preu shkurt, po në të vërtetë këmbët e djalit u vunë në lëvizje.

Zeçoja çapiti ngadalë, i menduar dhe i mërzhitur. Rrotulloi çelësin në bravë dhe u ngul te pragu. Koka e tij vinte baras me derën.

— Ç'do? — e pyeti dhe kafshoi gjuhën me inat, që zëri i kishte dalë përsëri i ëmbël. Sa herë që hynte në dhomën e bukur të hanëmes, me krevat të gjerë, me qilim e plot kolltukë, sytë i visheshin e pothuaj nuk shquante gjë prej gjëje. «Përse vallë?» — pyeste veten Zeço partizani.

— Hë de, bjeri shkurt. S'kam kohë të merrem me ty.

Elsa heshti e nemitur. Zeçoja e shikoi me ngulm dhe u çudit. Fytyra e njomë e vajzës ishte bërë lulëkuqe, lëkura i dukej aq e hollë dhe e tejdukshme, thujajse do të pëlciste gjaku mbi faqe. Zeçoja eci përpara dhe padashur qëndroi fare pranë vajzës. Murmuriti me vete: «Dreq o punë!»

Pyeti:

— U sëmure, moj!

Elsa mezi pëshpëriti diçka të pakuptueshme, pastaj nxori nga gjiri një qeskë kadifeje, i zgjidhi grykën dhe futi brenda gishtërinjtë e hollë e të gjatë. Një tringëllimë e ëmbël jehoi në dhomën e heshtur. Vajza nxori një monedhë floriri dhe ia vuri Zeqos në dorë. Zeçoja u zbraps. Vajza u zverdh. Mbi ballë e në gropën e mjekrës i shkëlqyen bula djerse.

— Ç'është ky? — pyeti Zeçoja, pa kuptuar gjë.

— Flori, pesëbashkë! — iu përgjigj Elsa.

Zeçoja s'para e kuptoi fjalën «pesëbashkë».

Elsa, duke kujtuar se partizani mbeti i kënaqur, i lëshoi tërë qeskën në dorë. Dhe Zeçoja, si pa të keq, u mbështet në parvazin e dritares dhe mezi nxori një tek flori nga gryka e ngushtë e qeskës. U çudit: sa shu-u-më verdhonte! E afroi te sytë, i mori erë, madje deshi ta kafshonte, por i erdhi turp nga vajza, që rrinte në këmbë para tij, krenare dhe buzagaze.

— Po ky ç'është? — pyeti sërish.

— Napolon!

— A?!

— Napolon flori!

— Ua-a! — u kujtua Zeqoja më në fund. — Ky qenka napoloni? Kaq i vogël? Për këtë çikë gjel qenkan therur e vrarë agallarët e bejlerët e fshatit tonë? U ngrit Selim agai dhe e lëshoi top çunin e Kapllanit. U ngrit Kapllan beu dhe i ra në lule të ballit çunit të Selimit. Yrrja-a, lal! Për këtë çikë gjel! — Kështu foli Zeqoja dhe ngriti kokën për të parë. Elsën, i shastisur që «napoloni» na qenkësh kaq i vogël.

— Liromë, pra, bashkë me babanë! — foli vajza nëpër dhëmbë dhe përsëri po ato isharete të dyshimta prej vajze të bukur e të përkëdhelur.

Zeqoja as i gjallë, as i vdekur. Këmbët e tij të gjata dukeshin sikur ishin ngulur thellë në dysheme. Buzët e trasha i dridheshin si në ethe, rremba të kuq i qëndisnin të bardhën e syve. As çizmet nuk i përplasi, as zërin nuk e ngriti. Vetëm vuri gishtin në tëmth dhe tha:

— Çfarë? — pyeti i hutuar dhe e shtrëngoi qeskën në dorë, si të qe duke shtrënguar një limon.

E me të thënë këto fjalë, pa pritur përgjigje, Zeqo partizani u zmbrops në heshtje. Fytyra e tij dukej tepër e menduar, tepër e hutuar. Vërtitej nëpër oborr dhe diç bluante me vete. Grushtin nuk e hapte. Aty mban-te qeskën e floringje.

7

Pasdite Zeqoja vendosi rojat në vendet e tyre, kaptoi pragun e portës së madhe dhe u sul drejt pazarit. Nuk mund të priste më. Ai donte të shikonte qytetin. atë qytet, për të cilin kishte ëndërruar vite me radhë.

Por shumica e dyqaneve qenë të mbyllura dhe vetëm kafenetë kishin mbetur të gjitha të hapura. Pas xhamave të tyre të palarë dukej herë pas here ndonjë fytyrë e tronditur, e parruar dhe e drobitur, që shikonte me kureshtje në rrugë. «Mund të jetë armik!» — mendonte Zeqoja dhe ngadalësonte hapin. Te dera dukej kafexhiu me tavllën plot me filxhanë që nxirrnin avull. Trokiste me mashë dhe thërriste:

— Në havan, ore-e-e, në havan!

«Budalla! — thoshte Zeqoja me vete. — E kush ka nge sot të pijë kafe?» — dhe çapitej më tej.

Ja dhe bakërxhinjtë, të kërrusur mbi kudhër. Zhurma ritmike e çekanëve i përkëdhelte veshët Zeqo partizanit. Sigurisht, kjo zhurmë ishte më e vogël se krisma e pushkëve. Fundja, nuk të vriste! Qëndroi. Para tij një goxha kusi. Kusi për të valuar ujin. E shkreta nënoke! Sa kishte dashur të blinte një kusi të madhe! Të madhe sa kjo që shikonte Zeqoja.

— Sa kushton, usta? — pyeti padashur Zeqoja.

— Treqind lekë.

— E ku t'i gjej unë treqind lekët?

— Ahere mos pyet! — tha ustai me buzën në gaz.

Sakaq dora e Zeqo partizanit rrëmonte në xhepin e thellë të kilotave. Gishtërinjtë i kishin prekur qeskën. «U-u-u!» — u tmerrua Zeqoja. Ai paskesh marrë me vete qeskën e hanëmes së vogël. Qeska kishte njëqind napolona.

— Sa napolona flori kushton kjo kusi? — pyeti kot.

Ustai buzëqeshi sërish:

— Me një flori blen katër kusi si kjo! — iu përgjigj ai.

Zeqoja u kërrus si të kishte një peshë të rëndë në xhep. Domethënë, me atë qeskë të vogël mund të bliheshin katërqind kusi. Një kusi për derë. Katërqind shtëpi. Sa gjithë Poroçani i Zi. Sa gjithë Shpati. Me një qeskë. Buzëqeshi i pikëlluar dhe u largua. U largua i kërrusur se i rëndonin katërqind kusitë që kishte në xhep.

Te Bezistani Zeqoja mbeti një copë herë i nemitur para dyqanit të madh të Bim Hirrës. E ç'nuk i panë sytë pas xhamave. Shami të kuqe, qëndisur me ar e tërtër, plot oja e xhufka; kuti me temina, që shkëlqenin si flori (e përsëri iu kujtua qeska e hanëmes së vogël); krejra e vathë; karfica e jelekë; basma e jorganë mëndafshi; të gjitha, të gjitha sa i shikonin sytë, dukeshin sikur ishin prerë kallëp për Nazen e Sulos, për nusen e tij. E ç'të blinte më parë Zeqo partizani! Përplasi këmbën pas trotuarit dhe u largua tërë inat. Një copë herë u end rrugëve, i shastisur pas gjithë asaj lëvizjeje të madhe nëpër qytet. Njerëz, njerëz dhe... njerëz pa hesap. Karrocet shkonin lart e poshtë. Disa të ngarkuara. Të tjera bosh. Edhe kuaj. Edhe gomarë të ngarkuar me batanije. — «Û-a-a! Ç'do t'i bëjnë tërë këto batanije?» Dru për të djegur. Lakra për të ngrënë. Presh! Bukë. Bukë të mëdha, sa një tepsi, bukë gruri! «Û-a-a!» — çuditej Zeqoja hap pas hapi.

Diku thërrisnin:

— Mos u afroni. Depoja është e minuar!

Dhe Zeqoja nuk u afrua: nuk i pëlqente të vritej ditën e parë të çlirimit.

Tek po kthehej në shtëpinë e beut, rrugës i zuri syri një gjë, që e çuditi fort. Një plug prej hekuri me thikë të mprehtë, që ndriste e të merrte sytë. Me një tek rrotë të vogël, me bishtin si lastar, që ta kishte ënda ta mbaje në dorë. Ku parmenda e drurit! Ku plugu i hekurt! Për këtë plug Zeqoja kishte dëgjuar komisarin t'u fliste shpesh: «Do të vijë një kohë që parmendën e drurit do ta zhdukim me gjithsej. Fushën do ta punojmë me makina. Malësinë me plugje hekuri.» Dhe Zeqoja mbylli sytë. Ëndërroi. Çfarë thua ti: dy nga qetë e Kapllan beut, që tërheqin plugun tërë shkumë e madhështi, ndërsa Zeqoja me hosten në dorë, me peshqir mbi kokë për t'u mbrojtur nga dielli, shtrëngon dorezën e bukur dhe shkel pas rrotës së vogël që vërtitet e... vërti-i-itet pa pushim. Dhe, kur ai po thërriste me vete: «Oho, Kazil!» dëgjoj

aty pranë një zë të huaj, që jehoi i largët, si nga fundi i botës, por i qartë:

— Blije, shoku partizan!

Hapi sytë. Para tij qëndronte tregtari. Një thatim, me një kokë të vogël fare tullë e me dy sy që i regëtinin si flakë kashte.

— Është mall i rrallë. Në të gjithë Shqipërinë i gjen a s'i gjen pesë plugje si ky. E solli Pasha nga Italia këtu e tre vjet më parë. Po të kesh, blije, se do të bëhesh pishman... Prej nga je?... Tamam...

— E shet?

— E shes, pra.

— Sa? — pyeti kot, si gjithmonë, Zeqoja.

— Sa? — Tregtari bëri një hap përpara dhe u ngrit në majë të këmbëve për t'i folur Zeqos në vesh. — E shes vetëm me flori. Ke?... Ju partizanët s'jeni pa florinj.

Heshtje.

— Sot tregtia bëhet vetëm në flori. Nuk e dimë si do të shkojnë punët!... Pse mendohesh? Katër napolona s'janë gjë hiç. Malli është i mirë! Katër. Vetëm katër napolona flori.

Zeqoja u shkund, si të kishte ardhur në vete. Katër napolona flori! Domethënë në qeskën e vogël të hanëmes ai kishte njëzet e pesë plugje të hekurta! Sipas Zeqos, me njëzet e pesë plugje si ky, që shtrihej tërë madhështi në trotuar, mund të lërohej tërë Shqipëria!

— Katër napolona flori! — pëshpëriti zëri i huaj.

Zeqoja u zmbraps dhe briti pa të keq:

— S'ke zë zotrote, që flet kaq ngadalë?

Tregtari vuri gishtin në buzë. Ç'deshi të thoshte me atë gisht bashkëfolësi? Zeqoja nuk e kuptoi.

— Fol, more! — i briti.

Tregtari u ngërdhesh:

— Floriri është i ndaluar, bir!

— I ndaluar! — u çudit Zeqoja dhe qeshi. Ai qeshi tërë inat dhe tërë inat u largua.

Kur arriti te porta e madhe e beut, Zeqoja që-

ndroi, u kthye prapë dhe, pa e vënë re as vetë, këmbët e çuan përsëri para dyqanit, para plugut të hekurt. I erdhi rreth e rrotull, e mati me sy, i preku thikën e mprehtë, i përkëdheli dorezën dhe u nguros përsëri në këmbë, me sy të picërruar dhe ëndërrimtar... Dhe s'dihet sa do të qëndronte ashtu, po të mos kishte parë që përtej xhamave tullën e vogël të tregtarit me fytyrën thatime, tek i buzëqeshte e lumtur e plot dinakëri.

«S'je më klasë sunduese, jo!» — foli Zeqoja me vete dhe i ktheu kurrizin tërë neveri.

* * *

Ja se ç'ndodhi ndaj të ngrysur në oborrin e shtëpisë së beut:

— A doni të shikoni napolona? — thirri një partizan.

— Ehu! Sa kam parë unë, aq të mira qofshin!

— tha njëri syresh dhe u largua.

Por dy të tjerët rrëmbyen qeskën nga duart e partizanit dhe e kthyen kokëposhtë. Florinjte tringëllinë në pëllëmbët e dy partizanëve. Në hapësirën ngjyrë hiri të nëntorit, ata verdhonin e regëtinin.

— Florinjte që kam parë unë ishin më të vegjël!
— foli njëri.

— Jo, more! Njësoj janë këta dreqër. Një fabrikë i ka prerë. Fabrika e borgjezis!

— Or po kështu të them unë, ka edhe më të vegjël!

— Ej!

Disa pëllumba u ngritën nga buza e çatisë dhe fërfëllinë mbi kokën e partizanëve. Rosat gagaritën duke llapashitur ujin e shatërvanit. Setri lehu, me të lehurën e tij plot vajtim. Partizanë të tjerë erdhën nga porta e nga rruga.

Atje tej Elisë hanëmja ishte aq e nemitur, aq e pikëlluar, thujse nuk i kishte mbetur gjak në fytyrë.

Çapëlente sytë nëpër oborr dhe shikonte partizanët e napolonat tek vërtiteshin nëpër ato duar të ashpra e të shkujdesura.

— Duhet t'ia dorëzojmë pushtetit popullor! — tha njëri.

— Mirë thotë! Mos ia ktheni më hanëmes!

— Mendje! Ik, ore, me gjithë florinjtë e bejlerëve! Pushteti ynë do të bëjë kallëpë të tjerë e do të nxjerrë floririn e vet. Ja, do ta shikoni.

Një partizan me kasketë mbi sy e me një zinxhir të gjatë pas rripit të kilotave, majë të cilit tundej një goxha biçak, i dha fund bisedës me zërin e tij të pakënaqur.

— Shokë partizanë! Ç'bëni kështu? Unë sapo e fshiva oborrin, kurse ju më sollët tërë baltovinat e rrugës!

Zeqos, si më i madhi, skuadërkomandanti, i përkiste ta merrte fajin mbi vete. Kroi zverkun dhe tha:

— Ke të drejtë, ta bëmë pis!

Dhe, duke u kthyer nga partizanët, urdhëroi t'i futnin napolonat në qeskë.

Pas pak Zeqoja e tundi qeskën në dorë dhe, gjithë i menduar e i ngrysur, u nis drejt Elës, që mezi mbahej në këmbë te parvazi i dritares.

— Merri, moj shoqe, napolonat me gjithë gjel. Mbajti edhe ca kohë në qafë. Se mos të mbushet mendja t'i prishësh! Në këtë qeskë ka njëzet e pesë plugje hekuri. Njëzet e pesë! Kur të ngremë zyrat, kur të shkruajmë ligjet e të gdhendim vulat tona, atëherë ti do të na i dorëzosh, kurse ne do të të lëshojmë një dëftesë.

Elsa, që e ndjeu përsëri veten të vetmuar, qau një copë herë me lot e me zë. Ajo s'para i kuptoi fjalët që i tha Zeqo partizani, por kuptoi edhe një herë se atë mëngjes në Shqipëri kishte ndodhur diçka e madhe, një përmbysje e plotë, që ajo ende s'ishte në gjendje ta merrte me mend.

Anastas Kondo

TE PAPRITURAT E QIELLIT

Kur isha fëmijë, aeroplanët i urreja shumë. Me siguri, kjo m'u fut në gjak qysh me bombardimet dhe mitralimet e Luftës Italo-Greke, kur matej italiani me grekun e shqiptari kishte kusur të vritej në vend të vet nga ushtritë e botës... Pastaj qenë alarmet ajrore të Tiranës, kur në lagjen tonë shtëpitë me bodrum, për t'u mbrojtur nga bombardimet, mungonin. Ishte lagje përdhese. Sirenat ulërinin si të çmendura, dhe ne vrauonim të tromaksur, si fëmijë që ishim, midis alarmeve ajrore dhe thirrjeve të nënave tona. Vrauonim për të arritur sa më parë të vetmin strehim, që ishte tutje, larg nesh, andej nga kisha katolike. Ai ishte i vogël dhe nuk i nxinte gjithë njerëzit e lagjes sonë të varfër. Me qindra njerëz mbeteshin jashtë... Dhe atëherë kam parë se si njerëzit e mirë të lagjes sonë u vranë nga bombat e u kositën nga plumbat, dhe qysh atëherë, ende i mitur, i kam urreyer armikun dhe aeroplanët e tij.

Një vit më vonë m'u vra babai. Edhe atë e mitra-luan aeroplanët. Dhe kështu përfundimisht u rrënjos në ndërgjegjen time prej fëmije urrejtja e madhe për aeroplanët. Sa herë sjell ndërmend fëmijërinë, kujtoj edhe mërinë time për aeroplanët armiq, por edhe një dëshirë të madhe që kisha: «Si s'kanë partizanët një aeroplan», mendoja asokohe.

Po ieta është shumë më e madhe nga ç'e mendojmë shpesh. Një ditë lufta mbaroi. Fituam ne. Dhe erdhi koha që jo vetëm t'i shoh aeroplanët tanë tek fluturojnë qiellit të Shqipërisë, por dhe të fluturoi vetë me ta, madje edhe të shërbej në Forcat Ajrore shqiptare (në stërvitjen ushtarake)...

Dëshira për të shkruar diçka për aviatorët më lindi kur njoha komandantin e tyre, Fahriun, mjeshttrin e airtit, një nga njerëzit më të kënduar që kam njohur, i cili, megjithëse «banor» i qiellit, i nieh aq mirë hallet dhe nevojat e tokës. Apo ndoshta kur njoha Seon dhe Bardhylin. Kushedi si më lindi kjo dëshirë... Mbase qysh atëherë fëmijë, kur doja që partizanët të kishin aeroplanë e ta bënin fërtele gjermanin që më vrau babanë! Kushedi...

Nuk po e mendoj më veten duke kërkuar shkakun dhe castin që më shtynë të shkruaj këtë që dua të tregoj. Dhe, pa dyshim, nuk qenë shkaktarë për këtë as veterani i Luftës, Samiu, dhe as komisari i ri, djalo-shi Hazbi Serani,¹⁾ që më takuan atë ditë të ftohtë marsi dhe m'u lutën të dëgjoja për një rast të rrallë në praktikën e fluturimeve tona, për një ndodhi të shokut të tyre... Jo, kurrsesi nuk qenë ata shkaktarë. Ata veç bënë të mbushet kupa e mbresave dhe e kujtimeve të mia e të derdhen në letër.

1) Më vonë vdiq në krye të detyrës.

Komisari i vjetër, Samiu, dhe komisar i ri, Hazbiu, më takuan një ditë rrugës dhe më thanë se në aerodrom kishte ndodhur diçka e rrallë. Aviatori Harilla, shok i tyre, kishte ulur në kushte shumë të vështira, pothuajse të jashtëzakonshme, aeroplanin e rëndë reaktiv. Se ç'ishin këto kushte të vështira dhe si kishte ndodhur, ata më thanë se do të ishte mirë ta bisedonim pasdite, në mënyrë që të bëhej një shkrim i tillë e që rasti i rrallë i Harillës t'u vlente edhe shokëve të tjerë. Nga ato pak fjalë që më thanë, nuk kuptova ndonjë gjë që të më trondiste ose të më habiste. Megjithatë, meqenëse ata premtonin se do të mësoja diçka interesante, u dhashë fjalën të takoheshim të nesërmen.

— Do të jetë më mirë të vijë me ju edhe ai shoku që uli aeroplanin, që të na ndihmojë të sqarojmë më mirë se ç'ndodhi me të, — shtova unë tek po ndahehim.

— Mirë do të jetë, — tha Hazbiu, — por ç'e do se është zor t'i mbushet mendja. E njoh mirë Harillën unë. Ka frikë se mos e bëjmë mizën buall.

Për një çast dyshova se mos vërtet këta do të ma bënin mizën buall, por shpejt u kujtova që njerëzit e mirë rrallë flasin për të mirat e veta, që zakonisht trimat nuk i tregojnë plagët e veta.

Të nesërmen, tek përpiqesha të rregulloja rrotat e aeroplanit-lodër prej llamarine të djalit tim motak, erdhi Hazbiu dhe një djalë tjetër, i gjatë, sa s'kishte nevojë të ngrinte kokën e të shihte se ç'kishte mbi bufenë tonë.

Ata u ulën dhe gruaja bëri adetet e vendit: nxori kafën e bluar taze, llokumet dhe pijet qytetare, likerit kurse ne po përpiqeshim t'i dilnim bisedës në vë të cekët. Sa për të ngarë muhabetin më shtruar, i thashë gruas të shkonte me traditën dhe t'u shtronte aviatorëve rakinë, qepën dhe ullinjtë, që m'i kishin dër-

guar nga fshati. E dija që edhe ata nuk do të ishin kundër rakisë.

Detyrën për të më treguar se ç'kishte ndodhur në aerodromin e tyre, e kishte marrë përsipër Hazbiu. Dhe ja ç'tregoi ai:

— Dhjetë marsi ishte ditë që plotësonte kushtet për fluturim të vështirë. Puna është që të tilla kushte neve na vlejné, se përgatitemi për të qenë në gjendje të luftojmë në çdo kohë e në çdo rrethanë. Dhjetë marsi ishte ditë e shkëlqyer për stërvitje të fortë. Ishte ditë me re dhe deri në fluturimin e kartë të Harillës nuk kishte shkarkime elektrike.

Harilla fluturoi tri herë dhe çdo gjë shkoi mirë fare. Herën e katërt, kur po kthehej, ndodhi diçka që ngjet rrallë te ne: u pre për disa minuta energjia elektrike në aerodrom. Pra, as prurësi, as pelengatori nuk jepnin sinjal fare.

Hazbiu e ndien që unë nuk e kuptoj se ç'është pelengatori, megjithëse e bëj stërvitjen atje, dhe sqaroi se pelengatori qenka aparatura jashtë aerodromit, që shërben për orientimin e pilotit nga toka. Pastaj vazhdoi:

— Pelengatori nuk jepte sinjal. Retë ishin të dendura e të errëta. Harrilla nuk shihte dot asgjë nga fanari i kabinës. Terr. Natë fare. Kur e uli aeroplanin fare poshtë, atëherë mundi të shihte diçka. Fluturonte vetëm njëqind metra lart dhe përpara nuk dallonte asgjë. Tani shihte nën vete lumin, fshatrat, rrugët, gjithçka që parakalonte me shpejtësi reaktive në aeroplan, por aerodromin nuk e dallonte dot. Aerodromi ishte ende përpara dhe nuk dukej, si puna e...

— Si kuajt që s'shohin dot as majtas, as djathtas, — ndërhyra unë.

— Përkundrazi jo si kuajt. Se ata shohin përpara, kurse Harilla pikërisht përpara, nga duhej të shihte që të dinte ku është aerodromi, nuk dallonte dot asgjë. Binte shi me shtamba. Dhe moti sa vinte e prishej. Kurse ne nuk kishim energji elektrike. Mbetëm pa energji, tamam atëherë kur po kthehej Harrilla. Dhe

aparartet tona sinjalizuese nuk punonin. Natyrisht, ne dhamë komandën dhe ushtarët e fushës filluan të vinin në përdorim shpejt, rrufe fare, agregatet rezervë, që i përdorim për raste avarie si ky. Por aeroplani fluturonte me 900 kilometra në orë dhe ishte vetëm pesë-gjashtë kilometra larg fushës. U krijua një situatë tepër e vështirë për pilotin. E kishte pisk, sa s'ka ku të vejë. Rrezikun e vdekjes e mbante në bark vetë aeroplani...

... Unë shoh se ç'përshtypje i bëjnë fjalët e Hazbiut atij tjetrit, që është vetë piloti me «vdekjen në barkun e aeroplanit». Më duket se ai çuditet sa dramatike e bën ngjarjen shoku i vet, komisar Hazbiu. Mua më duket kështu, po Harilla ndoshta mund të jetë i hutuar edhe nga vetë ngjarja e tij, rrezikun e së cilës, vetëm tani, nëpër gojën e tjetrit, mund ta marrë tërësisht me mend. Ndoth dhe kështu me njeriun... Kurse Hazbiu vazhdon:

— Kemi atë kontradiktën e thellë të ajrit në mot të keq: midis shikimit të dobët dhe shpejtësisë së madhe. Ai nuk kishte kohë të bënte gjë, të bënte ndonjë çudi manovrimi. Le që nuk shihte gjë fare.

— Tersi më i madh ishte që ato çaste nuk më punonte as radiokompasti. Ishte çorientuar nga ndikimi i reve. S'punonte as në marrje as në dhënie. Nuk më jepte asnjë sinjal të radiostacionit tonë, — tha Harilla.

— Ç'bëre ti kur e pe veten kaq ngushtë? — pyeta unë.

— Si gjithë shokët. U përpoqa të orientohesha me shikimin vertikal. E ula aeroplanin poshtë sa hante, ndonja njëqind metra mbi tokë, siç tha Hazbiu, dhe u përpoqa të gjeja pikat e njohura të orientimit: lumin, bërrylin e madh të tij, urën, qytetin, me një fjalë, pika të asaj pak mundësie kapjeje që kisha nën vete.

— Ç'janë këto kapje? — pyeta unë.

— Kështu u themi ne, aviatorët, disa pikave kyçe të terrenit, që na orientojnë në fluturim, por që nuk japin sinjale, — shpjegoi Hazbiu.

— Dhe, kur kalova në atë pjesën ku unë mendoja

se do të ulesha mbi aerodrom, vura re se pistën e kisha lënë në krahun e djathtë. Unë fluturoja përbri saj, pa pasur mundësi të ulesha. Aty e pata pisk, — thotë me turp Harilla.

— Dhe pikërisht këtu u tregua burrë i zoti Harilla, shumë i shkathët dhe tamam gjakftohtë. Dikush tjetër, në vend të tij, edhe mund ta humbiste toruan. Me atë shpejtësi që kishte dhe me drejtimin që kishte marrë, aeroplani mund të përplasej diku në kodrat pranë e, mbase, edhe në malin përballë. Këtu e tregoi mjeshtërinë Harilla, — përsërit i kënaqur Hazbiu, sikur kjo t'i kishte ndodhur atij vetë dhe jo shokut. Ai është nga ata njerëz që gëzohen nga gëzimet dhe hidhërohen nga gabimet e shokëve.

— Çfarë bëri atëherë Harilla? U hodh me katapultë? — pyeta unë, duke kujtuar një shokun tim të fëmijërisë, që u hodh një herë me katapultë, por nuk u bë më aviator, paçka se ai ishte i pari në Republikë që u hodh me katapultë.

— Jo, — qeshi Hazbiu. — Jo. Harilla nuk e la aeroplanin dhe as me katapultë nuk u hodh! Ai bëri një kthesë të jashtëzakonshme, tmerrësisht të vështirë; bëri një rreth të ngushtë fare, një rreth energjik mbi pistë, vetëm njëqind metra mbi kokat tona dhe e detyroi avionin e rëndë, nëntëtonësh, që të merrte drejtimin e pistës si kalë i urtë. Këtu po, këtu ai tregoi aftësi të madhe fluturimi dhe përgatitje të lartë ideopolitike, natyrisht, edhe gjakftohtësi.

Këtë fjalë, «gjakftohtësi», ai e shqiptoi gati si me zili dhe mua më futi në mendim: «Thua, Hazbiu të mos ishte gjakftohtë?» Kurse ai dukej aq i qetë...

— Dhe, kur e pamë aeroplanin në pistë, u çliruan nga një ankth i madh, — vazhdoi Hazbiu tregimin për Harillën. — Se të thashë, që vetëm disa caste më parë ne e pamë të fluturonte përbri saj dhe na tronditi drejtimi që kishte marrë: ku do të shkonte kështu, ku do të përfundonte vallë? Ne e kishim ndjekur gjithë këtë pjesë të vogël fluturimi (kur e dallonim nën retë) me nerva të tendosura dhe prisnim si do të dilte nga

kjo situatë e vështirë, si do të zbriste në pistë. Ato çaste shumëkujt nga ne i vajti mendja, si dhe juve tani, te katapulta. Dukej sikur nuk kishte shteg tjetër.

— Kur ngrita fanarin, një nga ushtarët më puti. Me sa duket, që shpëtova gjallë. Mua më erdhi për të qeshur, se e kuptova që do të ishte ushtar i ri, i pamësuar me të papriturat tona, — tha Harilla.

— Jo. Ushtari mbase kishte të drejtë, se kaq të papritura gjatë një fluturimi nuk para ndodhin shpesh, — tha Hazbiu.

... Ne vazhdonim bisedën. Unë mora vesh që Harilla është komunist, bir punëtori, njëzet e nëntë vjeç dhe ka tetë vjet aviator. Vajza ime, që nuk shkon ende në shkollë, e pyeti:

— Xhaxhi, po kur ishte i vogël, ke dashur të bëhesh pilot? Apo i prishje aeroplanët si Adi?

(Adi është djali im i vogël, që nuk rri dot pa i prishur lodrat.)

— Kam dashur, — tha Harilla seriozisht. — Po për ti prishur, nuk i kam prishur. Së nuk kisha.

— Po tani që i ke, a i prish? — pyeti rishtas ajo.

— Rri, moj budallaqe, — i thotë e ëma, — ç'pyet ashtu! Ndaj po bisedon sot babi me të, se xhaxhi i ruan aeroplanët si sytë e ballit.

— Vërtet?! — u çudit vajza, që gjithë kohën e bisedës ishte marrë me vëllanë e saj.

— Ashtu! — tha Hazbiu.

Pata frikë se mos vajza pyeste se ç'do të thotë: «i ruan si sytë e ballit». «Sytë nuk i ruan njeri», më kishte thënë ajo njëherë. Po vajza nuk pyeti më.

Unë pashë orën. Atë mbrëmje në orën shtatë kisha leksion. Ora ishte nëntë. Studentët e filialit të natës mbetën pa e dëgjuar leksionin për lindjen e njeriut në tokë, për llojin e homosapiensit, qenies së mençur. Dhe mua për një çast më erdhi keq që nuk e bëra dot leksionin. Por, kur kujtova që mund të shkruaja për Harillën dhe Hazbi Seranin, që e tregon aktin heroik të shokut si të vëllait të vet, për këta njerëz me zemër të artë, të zotë të punës dhe të men-

cur shumë, që vënë në zap shpejtësinë reaktive dhe ma-
kinat e rënda fluturuese, i thashë vetes se vërtet kisha
humbur një leksion, por po bëja diçka që gjithashtu u
vlente shumë studentëve. Ky shkrim për njerëzit e
gjallë, të sotshëm, të Republikës sonë, patjetër që e
vlen një leksion të humbur. Le ta lexojnë këtë histo-
ri për «homosapiensin» shqiptar dhe le të më falin
që nuk u vajta dot në leksion atë mbrëmje...

1982

KAVIENI I MAJIT

Historia e Kriqit të Majit është një nga historitë më interesante të kohës së re. Kjo histori është e lidhur me lirinë dhe demokracinë. Kjo histori është e lidhur me luftën dhe paqen. Kjo histori është e lidhur me të ardhmen dhe të kaluarën. Kjo histori është e lidhur me të gjithë ne.

Kriqet e majit janë një nga historitë më interesante të kohës së re. Kjo histori është e lidhur me lirinë dhe demokracinë. Kjo histori është e lidhur me luftën dhe paqen. Kjo histori është e lidhur me të ardhmen dhe të kaluarën. Kjo histori është e lidhur me të gjithë ne.

Kriqet e majit janë një nga historitë më interesante të kohës së re. Kjo histori është e lidhur me lirinë dhe demokracinë. Kjo histori është e lidhur me luftën dhe paqen. Kjo histori është e lidhur me të ardhmen dhe të kaluarën. Kjo histori është e lidhur me të gjithë ne.

KAPËRCIMI I MADH

Partizani Xhelo Merdani kishte ditë që ndiente një si angushti të madhe në zemër. Netve thua jse nuk fliste fare dhe, edhe kur e zinte gjumi, shihte copëra ëndrrash sikur plagosej, vritej, ndiqej, zihej rob. Kishte kohë që batalioni s'kishte rënë në përpjekje. Flitej se gjermanët po përgatitnin një operacion të madh. Në kompani kishin ardhur shokë nga komanda e brigadës dhe u kishin folur partizanëve për situatën, ku është armiku, ç'forca grumbullon, ç'bën reaksioni etj. Partizani Xhelo Merdani kishte katër muaj e gjysmë në mal. Ai kishte qenë pjesëmarrës aktiv i Lëvizjes në qytet dhe në celulë. Meqenëse ishte i shkolluar, u komentonte shokëve ngjarje e situata, u tregonte lajmet e jashtme që dëgjonte italisht në stacionet e huaja. Ai kishte shpërndarë trakte e kishte propaganduar idetë e Lëvizjes në popull, po kurrë s'i kishte rastisur të merrte pjesë në aksione me armë. Dhe ja, puna e deshi që të dilte partizan.

Shqetësimi që e kishte pushtuar nuk ishte i befasishëm. Ky shqetësim po e shoqëronte që nga dita e parë që ndodhej aty. Partizani Xhelo Merdani kishte frikë. Kjo ishte e gjitha. Por ai kishte dhjetë herë më tepër frikë t'ia pranonte vetes këtë gjë. Askush në kompani nuk mund të thoshte që ai, Xhelo Merdani, ishte frikacak. E megjithatë, frika ishte, e fshehur diku thellë shpirtit, por ishte e gjallë dhe tmeruese. Vetëm ai e dinte atë ndjenjë të dridhshme, që ngulte kthetrat në krejt qenien e tij, sapo fillonte beteja. Me gjermanin s'ishte e lehtë të luftoje e ta shkulje nga pozicioni. Veshët të shungullonin nga gjëmimet dhe krismat krijonin një zinxhir të paprerë, sikur një teh i mprehtë brisku të griste me dhembje timpanet. Përreth bëhej luftë. Nga çasti në çast mund të të kafshonte një nga ato grerat e nxehta të saj me emrin njerërorësh «plumb». Ai mund të vinte nga edo anë, nga edo armë armiku, mund të të zinte në kokë, në gjoks, në bark, mund të të mbërthente ijeve, brinjëve, të të thyente kockat, kafkën, të të shpërthente muskujt e të të zhalaviste enët e gjakut. Njeriut i shuhej motori i jetës dhe binte i këputur. Kjo ishte vdekja. Atij i vinin në kokë të gjitha këto sa herë që batalioni nisej në luftë.

Partizanin Xhelo Merdani nuk e kishin nxjerrë me zor partizan. Madje këmbëngulja e tij kishte qenë e madhe deri atë ditë që Qarkori vendosi, dhe njëkohësisht plotësoi edhe dëshirën e tij, që ai të shkonte në mal. Atëherë ç'qe kjo? Shpeshherë pyeste veten: «Ç'është frika? Pse njeriu ka frikë? A kanë të gjithë njerëzit, në të gjitha rastet, frikë nga vdekja?» Duke menduar këto, ndodhte që ai hynte thellë e ngatërrohej në lloj-lloj fragmente teorish psikologjike që ai i kishte lexuar lart e poshtë nëpër shtypin e kohës. Ndonjëherë mendonte se të gjithë njerëzit kanë frikë nga vdekja, po të gjithë e fshehin këtë gjë. Mirëpo ky mendim s'i qëndronte, kur shihte Ali Myftarin, Fahredin Lokën e ndonjë tjetër, që mes flakës së betejës vërtiteshin si të tërbuar, a thua se shko-

nin jo mes plumbash por mes një shiu që freskonte tërbimin dhe dufin e tyre të brendshëm. Kur ishte ende në shkollë, ai kishte lexuar teorinë e profesorit Franc Konig, i cili thoshte se njeriu është një kafshë me arsye. Veç arsyes, thoshte ai, njeriu në asgjë tjetër nuk ndryshon nga kafsha, ai ndodhet i rrethuar nga instinktet e veta, kërkon të ushqehet, vret që të mos e vrasin dhe rigjeneron fisin vetëm pse ky rigjenerim i plotëson një kënaqësi fizike. Frika lind bashkë me të dhe, ashtu si çdo instinkt tjetër, njeriu nuk është në gjendje ta mposhtë: frika dhe të tjera instinkte bëjnë jetën e tij. Xhelo Merdani e kishte diskutuar me shokët në qytet këtë teori dhe bashkë me ta kishte qenë i bindur se ajo është antishkencore, anti-humanitare e reaksionare. Atij tani i erdhi turp kur mendoi se, i humbur mes arsyetimeve të tij të brendshme, qëllonte që gjente strehim pikërisht nëpër fragmente të kësaj teorie.

E gjithë kjo ishte një peshë e rëndë, që ai mezi e mbante. Fakti që këtë ndjenjë i duhej ta mbante fshehur nga shokët, skuadra, kompania, madje fshehur edhe nga vetja (sa e çuditshme i tingëllonte kjo: fshehur nga vetja), ia bënte këtë vuajtje shumë herë më të rëndë. Ndryshe do të ishte puna sikur ai ta shprehte: «O shokë, më falni, por unë kam frikë, kam frikë, ju lutem më ndihmoni!» Ndoshta atëherë do ta kishte më të lehtë. Vërtet më të lehtë?! Po pse, a duroheshin përbuzja ndaj frikacakut, talljet, mosbesimi, shikimet e vëngra? Jeta partizane, më pak se të gjitha, frikën duronte. Jo, edhe ashtu nuk do të ishte më e lehtë. Po prapë partizani Xhelo Merdani ndiente një shtypje të tillë brenda kraharorit, sa që i dukej sikur s'do të duronte dot më, ashtu siç nuk duron dot një tra i drunjtë mbingarkesën për një kohë të gjatë por «lodhet», lodhet dhe vjen çasti që thyhet. Mos vallë do ta kishte Xhelo Merdani atë çast? Më shumë ishte ligur e tretur nga kjo ndjenjë, sesa nga mundimi e jeta e malit.

I dukej se i vetmi që ia dinte ankthin e tij ishte

zëvendëskomandanti i kompanisë. Ai sikur e shihte në një mënyrë të veçantë, me një lloj buzëqeshjeje që atij i dukej sikur Asimi e shfaqte vetëm për ta mëshiruar atë, Xhelo Merdanin. Kur u ndesheshin sytë, Xhelo Merdani i shkëpuste ata menjëherë, sikur sytë e zëvendëskomandant Asimit të ishin dy copa çeliku inkandeshente. Kurse komisari, gjithmonë në mbledhje e analiza betejash në kompani, vlerësonte kujdesin dhe gjakftohtësinë e tij, të Xhelo Merdanit në luftë, «sepse Partia na do të gjallë, — thoshte ai, — që të vrasim e të mos vritemi». Por ajo gjakftohtësi që kishte ai në betejë, nuk ishte normale, ajo ishte gjakftohtësia e një njeriu mendjehumbur, të paralizuar nga frika, që e ruan më shumë se ç'duhet veten. Dhe kaq herë, partizani Xhelo Merdani e kishte përmbajtur me zor veten që të mos shpërthente gulçin e mundimshëm dhe aty, tek ishin të gjithë, të thërriste: «Shoku komisar! Shokë! Nuk meritoj asnjë lavdërim. Unë, Xhelo Merdani, jam një frikacak... Ja kjo është!»

Batalioni që mbronte rrugën e Përmetit nga ana e Leskovikut, pas dy betejash të shkurtra, mori urdhër të lëvizte në drejtim të Qafës së Bimlit. Kongresi i kishte përfunduar punimet dhe te të gjithë partizanët mbretëronte një gëzim i madh. Një frymë e re, e veçantë lëvizte tani pas Kongresit në batalion. Këtë frymë e shprehnin urdhrat e udhëzimet nga brigada, sjelljet e shokëve të shtabit, fjalët në popull.

Kishte ditë që kishte filluar Operacioni i Qershorit. Ushtarët e fanterisë gjermane, me pantallona të shkurtra e automatikët krahaqafë, dukeshin nga larg si gjarpërinj të gjelbër, që zvarriten me shejptësi. Reakcioni i atyre zonave mori gjallëri. Venin e vinin njerëz të ikur nga fshatrat që digjte gjermani. Xhelo Mer-

danit iu afrua një plakë me dy fëmijë të vegjël që s'ia lëshonin kindat e leshtë të fustanit. Plaka zgjati dorën dhe preku faqen e tij.

«Trimi i nënës, — tha plaka, — sa më ngjan me tim bir, o të keqen! Na dogji gjermani, të keqen nëna, na dogji e na shkretoi, i mallkuari. Plakun me të vëllanë e tij m'i muarr. Kur u vunë flakën shtëpive, plasën xhephanetë që kish fshehur plaku kur iku greku e që ruante për djemtë e maleve. Ata po, u xhingosën dhe e hoqën osh, të ziun plak. Thonë që i shpien në Korçë, ku di unë e zeza. Këta i kam të djalit, janë trembur zogjtë e nënës.» Xhelo Merdani shkoi dorën mbi kokat e fëmijëve. Në fytyrat e tyre të pluhurosura nga udha dukeshin gjurmët e lotëve.

«Mos u mërzit, moj nënë!» — tha ai sikur t'i fliste vetes.

«Jo, të keqen! Ju ka ju nëna, trimat e nënës!» Plaka përsëri preku me gishtërinjtë që i dridheshin faqet dhe qafën e tij. Xhelo Merdani i dhembti shpirti. «A mendohet vdekja kur sheh këtë pamje, — tha ai. — Prej çfarë lloji materijeje je bërë ti, Xhelo Merdani, që paska gjetur tokë të mirë te ti gjembi i frikës?!» Plaka futi dorën në torbë dhe i zgjati një copë kulaç. Kulaçi u end disa herë nëpër duart e të dyve.

«Jo, — tha plaka, — merre, të keqen, ka tjetër nëna, merre, se jeni për udhë e për luftë.» Pas pak partizani rendi pas kompanisë ashtu i hutuar e i vrarë në shpirt.

Befas kompania u gjend e rrethuar. Ajo ra në përpjekje në tri anë dhe u zmbraps në thellësi të luginës. Gjermanët, të ndihmuar nga kallauzë të reaksionit, zunë grykën e lumit. Lufta vazhdoi gjithë ditën.

Natën, komanda e kompanisë dhe komunistët bënë mbledhje dhe vendosën të sulmonin nga verilindja, pasi në atë drejtim duhej të ndodhej dhe pjesa tjetër e batalionit. Përleshja zgjati rreth një orë. Kompania nuk çau dot. Në përleshje, nga partizanët u plagosën Ali Myftari dhe Ollga, një nga çupat e kompanisë. Ashtu nëpër natë, kompania rrëshqiti në pyll gjer rrëzë Nemërçkës. Partizanët u futën nëpër shpella. U gdhi. Gjermanët filluan të hidhnin mortaja më kot nëpër pyll. Tymi ngrihej gjer lart përmbi ahët. Degë të rënda thyheshin me zhurmë. Komandanti i kompanisë shtrëngonte nofullën me dorë. Komisari rrinte pranë Ollgës, që ishte në kllapi. Ajo kërkonte ujë, kërkonte nënën, pastaj përsëri ujë. Në heshtje e gjithë kompania kërkonte ujë. Shkëmbi i shpellës ishte i thatë e i zhuritur. Partizanin Xhelo Merdani e thirrën te komandanti.

«Do shkoni la, — tha ai, — ti, Xhelo, me Hasanë, ngjituni la, kërkoni shkërkat, kanë dëborë shkërkat. Ti, Isuf, jepu thasë. Mbushini thasët me dëborë. Muarrtë vesh? Me kujdes! Mos u vринi, se vritet e gjithë kompania. Muarrtë vesh? Hajde, oburra!» — Komisari u buzëqeshi.

«Sa më shpejt, shokë!» — tha ai dhe ngriti grush-tin. Ata u nisën të dy. Lart, përmbi shpellat, krisën sharset. Ciflat e gurëve kërcenin përpjetë, sikur i gërryente dikush me dhëmbë. «Tani mori fund», — tha Xhelo Merdani. Hasani shkiste përpara si kunadhe. «Kush mori fund, ti, frikacak? Ec përpara dhe hiqe mendjen andej.» Partizani Xhelo Merdani grindej me veten. U deshën tri orë të ngjiteshin lart. U gjakosën në pëllëmbët, dhe poturet e të dyve u bënë për ibret. Ata u kthyen pasdreke. Erdhën dhe hodhën në shesh të shpellës thasët e dëborës. Xhelo Merdani lëshoi thesin dhe u ul rrëzë shkëmbit. Ai buzëqeshi i lodhur. Partizanët lëvizën drejt dëborës.

«Ndal, — thirri komandanti, — asnjë të mos hajë dëborë si i babëzitur! Isuf, ndaju nga një copë sa të shuajnë etjen!» Partizanët shtrydhnin dëborën në bu-

zët e zhuritura. Te thesi i Xhelo Merdanit u gjetën dy plumba.

«Urime, — tha zëvendëskomandant Asimi, — e shko-ve radhën, Xhelo. Tani s'të zë më plumbi ty.» Xhelo Merdani buzëqeshte si nëpër ëndërr. Në darkë Ollga vdiq. E varrosën përpara shpellave. Pastaj u dëgjuan krisma. Batalioni kishte hyrë në luftë, në verilindje. Kompania u ngrit dhe lëvizi. Në mesnatë ajo u bashkua me forcën kryesore të batalionit, që kishte pushuar luftimet e së bashku me të ajo përparoi drejt Qafës së Bimlit.

Tempi i lëvizjes që i shpejtë dhe partizanët ndiheshin të lodhur. Kompanitë zhvendoseshin jo shumë larg njëra-tjetrës. Në ndalesën e fundit komanda e batalionit nisi një pararojë të avancuar, e cila tani ishte shkëputur mjaft. Po ngrysej. Xhelo Merdanit iu kujtua Zara. Mos ka dalë partizane dhe ajo? Ai ka thellë në një xhëp shaminë e saj. Ka katër muaj e gjysmë që e ka atë shamë. Kur erdhi në mal nuk mundi të ndahej vetëm për vetëm me të. Megjithatë, çastin e fundit i tha: «Zarë, harrove shaminë.» Ajo e pa në sy. «Mbaje, — ia ktheu, — ndoshta të duhet. Ma jep kur të takohe-mi.» Dhe bëri me shenjë lart nga mali. Ka dalë partizane ajo, vallë? Ai nuk ka asnjë lajm. Xhelo Merdani shkund kokën që të mos e zërë gjumi. Pse s'e caktuan atë më pararojën? Ai kishte kërkuar të shkonte. Po komisar i buzëqeshi e i rrahu krahët. «Rri ti, Xhelo, — tha ai, — duhesh këtu. Ti di të përmbash mirë veten dhe shokët në betejë.» Xhelo Merdanit i erdhi ligisht. Sigurisht që me pararojën shkuan të zgjedhurit. Rreziku aty ishte i madh. Ata mund të ndesheshin çdo çast me gjermanët, që kërkonin të zinin të parët Qafën e Bimlit. Shkuan dhe Aliu, Fahredini, Merzo Osmani me gjithë të birin 16-vjeçar, Dalipin. Merzo Osmani i thoshte djalit: «Pa shih se mos merr ndonjë plumb në vend të lig, se do të t'i bëj veshët opingë, ta dish.» Ishte shakaxhi dhe, ku ngulej ai, ngjallëj gazi. Atë djalë të rritur kishte. E kishte lënë gruan me tre vocërrakët dhe plakun e tij. «E kam kapedane gruan, — thoshte. — Mos

kisha ata këlyshërit, do dilja në mal familisht.» Këto vërtiste në kokë Xhelo Merđani dhe shtrëngonte pushkën pas shpine. Dy ditë më parë, në një bisedë me një rreth partizanësh, komisar Veliu kishte thënë: «Trim është ai që e di pse e bën trimërinë, ai që e do jetën sa s'bëhet dhe e jep pjesën e tij nga kjo jetë, për ta bërë dhjetë herë më të mirë për ata që vijnë më pas. Ky është trimi. Dhe komisar i kishte parë shokët në sy e sytë i kishte pushuar më gjatë te Xhelo Merđani. Pse i kishte mbajtur sytë tek ai komisar Veliu? «Trim është ai që e do jetën...» «Edhe unë e dua jetën. Çdo qenie e gjallë...» Atij iu kujtua profesor Konigu. «Në dreq!» — shau me vete partizani Xhelo Merđani. Po të kishte pas shpine pushkën e tij ai profesor me gjyzykë (atij i dukej se patjetër ai duhej të kishte gjyzykë), dhe të kishte ecur dy ditë kështu, me dy orë gjumë dhe të kishte përpara një ditë luftë të përgjakshme, atëherë të shihnin si do ta bënte teorinë. Xhelo Merđani shau përsëri. Pastaj u pengua pas një guri në errësirë e desh ra.

«Të zuri gjumi, o Xhelo?» Krah tij u afrua Asimi.

«Jo, shoku Asim,... ja ashtu...» Nga përpara erdhi urdhri për të ecur më shpejt dhe në heshtje.

«Kemi kohë të mirë nesër», — pëshpëriti Asimi.

«Të mirë,» — foli Xheloja dhe pa vilet e yjeve që vareshin nga qielli. Yjet kishin nisur të zbeheshin. Dalëngadalë po zbardhte. Batalioni bëri një pushim të shkurtër dhe u nis përsëri. Tej u dukën konturet e maleve. Qafa e Bimlit ishte fare pranë. Befas u dëgjuan armë. Komandanti e ndau kompaninë më dysh, ai doli në krye me një mauzer të shkurtër në dorë.

«O burra, — tha, — atje po vriten shokët. Po u mbyll Qafa e Bimlit, rrezikohet gjithë brigada.» Xhelo Merđani vrapoi pas Hajredinit, komandantit të skuadrës. Qafa e Bimlit ishte e ngushtë, me një luginë të sheshtë në krye. Shokët e pararojës ishin përplasur aty me armikun. Xhelo Merđani nuk kishte kohë të mendonte. Kjo nuk ishte një betejë ku mund të zije një pozicion e të qëlloje qetë e qetë. Ai shqoi për-

para Fahredin Ickën tek vraponte gjysmë i përkulur me automatikun si një lodër në duart e tij të mëdha. «Oho, hoho!» — bëri Hajredini dhe mori yrysh. Një mitraloz gjerman mbiu si kërpudhë në krah të sulmit. Merzo Osmani u kthye dhe u vërvit drejt tij. Gjermani e pa dhe i ktheu mitralozin. Diçka i kishte ngecur dhe lëvizte duart me nervozizëm. «Baba!» — briti Dalipi dhe u hodh edhe ai. Gjermani shkrepri mitralozin. Merzo Osmani, i madh e i rëndë, dhe Dalipi i vogël ranë në një kohë mbi të. Xhelo Merdani e pa gjithë skenën me dimensionet e vërteta. Ajo u zhvillua para tij sa hap e mbyll sytë. Xhelo Merdani u drodh. Ai priti që ata të dy të ngriheshin, por nga gropa ku ishte mitralozi gjerman nuk u ngrit njeri. Ai vrapoi atje. Dora e Dalipit kishte mbetur e shtrënguar mbi krahun e të atit. Partizani Xhelo Merdani ndjeu t'i mjegulloheshin sytë. Ai mbylli kapakët e tyre dhe lotët i shkajnë poshtë si rruaza. Rrëmbeu mitralozin gjerman nga duart pa jetë të mitraljerit dhe bëri poshtë. Shiriti i fishekëve varej pas tij.

«Oo... oo!» — thirri Xhelo Merdani dhe e bëri vetëtimë përpara vetes. Në gojë kishte shijen e kripur të lotëve. Ai kishte mbledhur nofullat sikur bluante dhëmbët dhe ndiente vetëm krismat e mitralozit të tij. Hajredini shikonte i shtangur vrapin e tij të zjarrtë.

«Xhelo! — thirri dikush. Asimi vraponte pas tij dhe shtinte me ndalesa. — Kujdes, Xheloo!»

«Oo... oo! — bëri përsëri Xhelo Merdani. — Përpara, oreee, me dorë, ore, me dorë!» Ndiante ajrin që i fishkëllente në vesh. Po plumbat ku ishin? Ku janë krismat e luftës? «Do t'ju vras, — tha ai, — do t'ju vras, o bisha, në emër të jetës. Po të jeni ju gjallë, unë vdekur se vdekur jam, edhe Zara e nëna vdesin, mëngjeset bëhen blozë dhe diellin do ta kemi me zinxhirë. Unë, Xhelo Merdani, do t'ju vras! Gjermanët u zmrapsën përpara tij. Thirrja partizane ushtoi mbi qafën. Befas ai ndjeu se u lodh. Jo, tha, nuk do të lodhem kurrë nga ky vrap. Shtiu përsëri dhe përsëri gjithçka përpara tij u përflak. Dora mbi

tytën e mitralozit i dogji. Ai u mundua të thërriste, por zëri s'i bindej më. E kuptoi se s'mund të ecte më, madje se s'mund të qëndronte as në këmbë. Gjermanët ishin thyer në të gjithë qafën dhe po tërhiqeshin poshtë. Partizani Xhelo Merdani preku gjoksin dhe dora iu njom. «Gjak, — tha ai, — ja dhe gjaku im.» Për këtë gjak ishte trembur aq shumë ai? Ai deshi të buzëqeshte. Hapësira përpara iu tret. Gjithçka u bë fluide dhe atij iu duk sikur s'peshonte fare. Ecte dhe mitralozin s'e lëshonte nga duart. Pastaj, tek rrëzohej, ndjeu përsëri t'i endej në kokë diçka e papërcaktuar, diçka për jetën dhe vdekjen. Dhe ra ashtu, me sytë të hapur. Fytyra e zëvendëskomandant Asimit iu drodh mbi vete. Ai deshi t'i thoshte diçka atij, diçka, që ta falte, se kishte qenë frikacak. Por s'mundi. Shokët e gjetën të mbytur në gjak, në krahët e Asim Korabit.

Partizani Xhelo Merdani ndenji tri javë në spital. E kishte marrë veten por ende nuk ngrihej dot nga shtrati. «Është i dobët, — thoshte mjeku, — ka derdhur shumë gjak.» Një mëngjes, tek rrinte me kokën mbështetur mbi jastëkët e lartë dhe vështronte nga dritarja elbin, që e lëpinte një erë e hollë, erdhi komisar Veliu. Xheloja u drodh kur e pa dhe zemra i rrahu me vrull. Komisari e përqafoi dhe e puthi në buzë.

«Trimi i kompanisë», — tha ai.

— «Jo», — pëshpëriti Xhelo Merdani dhe u shkëput nga përqaqimi i tij. «Jo, — tha pastaj më fort, — unë nuk jam trim, o komisar, trima ishin Merzo Osmani, Fahredini... unë jo, kam qenë frikacak. Ti nuk e di ç'frikë kam pasur.» Komisari e tërhoqi nga vetja. Dora e tij e fortë shkau nëpër flokët e Xhelos.

«E di, — foli ai dhe i ngriti kokën e i pa sytë partizanit, — e di, të gjitha i di.»

«Si... ti...», — Xhelo Merdanit po i mbahej goja.
«Po, o Xhelo, — tha Komisari dhe i shrëngoi flokët, — e kisha kuptuar, siç kisha kuptuar se ti do të bëheshe trim ashtu thjesht, duke e përbuzur vdekjen.» Të dy u panë në sy për një kohë të gjatë. Pastaj Xhelo Merdani ra mbi jastëkët dhe vështroi jashtë dritares. Ndoshta vërtet ai ishte trim. Ku ishin ata vargonj, që ia bënin aq të rëndë kafazin e kraharorit? Në drejt ai profesori me syze, Konig, me gjithë pseudoteorinë e tij. Jo, njeriu nuk është si kafsha, që i bindet forcës nën instinktin e frikës. Njeriu i vërtetë di pse lufton e përpigjet. Nëse vritet, kjo do të thotë se ato çaste ai ka derdhur gjithë karburantin e jetës që i mbetej dhe nga kjo ka ndezur një zjarr të pashuar lavdie dhe nderi, zjarr që zbardh mëngjeset e popullit të tij. Po, ai ishte bërë trim. Komisari e shikonte me buzë në gaz.

«Ç'mendon?» — pyeti ai.

«Mendoj se sa bukur është të jesh trim», — foli Xhelo Merdani ashtu si nëpër ëndërr. Komisari i shtrëngoi dorën.

«Po, bir, — tha ai, — e bukur është të jesh trim për luftën tonë.» Xhelo Merdani buzëqeshte. Sa e vështirë kishte qenë e gjithë kjo. Kishte kapërcyer një luftë, kishte duruar vuajtjet e vështirësitë. Po, ky ishte kapërcimi më i madh. Ai kishte kapërcyer veten.

Ata u panë përsëri në sy. Përpara kishin ende ditë lufte e betejash. Po partizani Xhelo Merdani i shikonte të gjitha i qetë dhe me buzëqeshje.

1978

Dritëro Agolli

FYTYRA E NJË USHTARI TË PËRJETSHËM

1

— Po ky dru, që nuk e kemi parë ndonjëherë të zhveshur, si e ka emrin? — e ngacmonin ushtarët Abazin, tetarin e postës kufitare, në afërsi të fshatit N.

Abazi e merrte me gjithë mend pyetjen e shokëve dhe fillonte t'u përgjigjej si një njohës i rrallë i bimëve dhe i drurëve:

— Ju nuk e dini se çfarë dru të këndshëm ka kjo kaçubë. Ky është i verdhë, i fortë, i bukur. Këtij i thonë bush. Gjyshi im bënte prej tij çibukë, lugë, kërraba. Gdhendte në të bile edhe cjep e desh kurse unë di të gdhend jo vetëm kafshë, por edhe njerëz. Për shembull, mund të gdhend një njeri që t'i ngjajë Kolë Gjonit.

Abazi e shikoi me bisht të syrit ushtarin që e quanin Kolë. Ushtarët e tjerë qeshën dhe iu lutën të gdhendte një njeri që t'i ngjante Kolës.

— O, kjo është një punë e gjatë! — tha Abazi. — Këtu ne jemi ushtarë. Gjithmonë e kemi mendjen të ngritur dhe s'mund të merremi me gdhendje.

Në postën kufitare u përhap fjala se Abaz Shkoza mund të gdhendte prej bushit fytyra njerëzish. Ata thoshin se së shpejti do të shihnin të vënë në tryezë bustin e vogël të Kolë Gjoni.

Kolë Gjoni ishte një ushtar i qetë, me hundë të madhe e me nofulla të gjera. Abaz Shkoza e donte atë dhe ngaherë rrinin bashkë, madje edhe në patrullë ta-tëpjetë vijës së kufirit dilnin të dy.

— A ke me më skalitë me të vërtetë në dru, a? — i tha një ditë ai Abazit.

— Dhe ç'të skalitur! Më pëlqen fytyra jote, se është e lehtë për ta gdhendur në dru, — e ngacmoi Abazi.

— Vërtet? — qeshi Kolë Gjoni dhe e mbylli me pëllëmbën e dorës gojën e madhe, që të mos i duke-shin dhëmbët kataroshë si copa stralli të radhitur pa rregull.

2

Kaluan ditë e javë që atëherë. Historia e drurit të bushit dhe e fytyrës së Kolë Gjoni thuajse ishte harruar, kur një mëngjes një nga ushtarët, duke u kthyer nga shërbimi, solli me vete një copë të vogël bushi. Abazi e mori ngadalë në dorë, e vërtiti nja dy-tri herë, si një mjeshtër me përvojë, dhe, duke u kthyer nga shokët, ngriti gishtin sikur të deklaronte ndonjë lajm me rëndësi:

— Këtë copë bushi do ta bëjmë të flasë. Kjo tanimë nuk do të quhet dru, por busti i ushtar Kolë Gjoni, i cili, sipas fjalëve të Suvorovit, ka të drejtë të ëndërrojë për t'u bërë gjeneral. Dhe kur të ndodhë kjo, njerëzit, duke e parë bustin, do të thonë: «Gjeneral Kolë Gjoni kur ishte ushtar!»

Ata që ishin rreth e rrotull, qeshën me të madhe dhe nisën ta ngacmonin gjeneralin e ardhshëm. Po «gje-

nerali» e kishte mbuluar gojën e gjerë me pëllëmbën e dorës dhe gajasej.

Që të nesërmen Abaz Shkoza filloi të gdhendte fytyrën e gjerë të Kolës. «More, e nisëm si me të qeshur, por më duket se po na del një punë serioze», thoshte me vete Abazi. Gjer tani ai e njihte mirë fytyrën e Kolës dhe do ta kujtonte ndofta edhe me vite të tëra, por, kur filloi ta gdhendte në bush, e kuptoi se sa pak e kishte vërejtur. Një mëngjes, duke punuar, e vërejti tinëz Kolën, që qëndronte me kokë të kthyer nga mali, me vetulla të ngrysura, me buzë të mbyllura. Shapka i rrinte rëndë mbi ballin me rrudha. Abazi kishte vënë re se, kur Kolë Gjoni mërzhitej, në mes të dy vetullave mbi hundë, i formoheshin tri vija të thella dhe sytë sikur i zvogëloheshin. Ai atëherë nuk fliste, por qëndronte i veçuar nga shokët, afër ndonjë shkëmbi, duke shikuar larg. Është e pamundur ta tregojë mërzhinë dhe shkakun e saj. Abazi atë mëngjes i tha:

— Do të të gdhend në këtë pozë. Kështu më pëlqen më shumë. Dua të dalësh serioz dhe jo gazmor. Shprehja e fytyrës sate anon nga tragjikja. Ti je tragjik. Gazmor mundohesh të bëhesh me zor.

Nga gjithë ky lumë fjalësh Kolë Gjoni nuk kuptoi asgjë. Por edhe sikur t'i merrte vesh, prapë do të heshte, pasi, siç dukej, do të ishte zënë me dikë.

3

Në postën kufitare nëntori fluturoi. Kolë Gjoni përgatitej të shkonte në shtëpi. Urdhri i lirimimit i kishte ardhur. Edhe një natë do të flinte buzë kufirit dhe të nesërmen në mëngjes e priste rruga. Ai ishte ndarë me automatikun dhe dylbinë. Të gjitha ia kishte dorëzuar kapterit pa folur dhe me mall në fy-

tyrë. Kola e kishte vështirë të ndahej me Abazin, mi kun e tij të ngushtë, rrëfyesin e rrallë të historive zbatimëse, gdhendësin e bushit e të arrës! «Ende nuk e ka mbarue fytyrën time», mendonte ai duke futur ndonjë gjë në trastë. Abazi flinte. Nën jastëk kishte copën e bushit, fytyrën e pambaruar të Kolë Gjonit. Ai u vërtit në krahun tjetër dhe diçka tha nëpër ëndërr. Pastaj i hapi sytë dhe ngriti kryet:

— Dreqi ta marrë. Më dhemb koka. Kolë, sillmë pak termometrin!

Kola la trastën dhe doli.

Me të vërtetë, Abazi kishte të nxehtë. Megjithëse ishte ende mëngjes, termometri shënonte 38 gradë.

— Domethënë nesër, ti, Kolë, na lë jetimë! — tha Abazi ende i shtrirë.

— Kanë me ardhë të tjerë, — u mundua të fliste Kola.

— Ah, more Kolë! Po unë ende nuk e kam mbaruar fytyrën tënde. Vetëm hundën dhe ballin të kam bërë. Kisha qejf të ta jepja ta merrje me vete e t'ia tregoje së dashurës, po ç'e do, — tha Abazi.

Kola qeshi me zërin e tij të trashë si bori, me atë zë, që Abazi e njihte mirë gjatë një viti e ca, mes këtyre maleve që binin erë çaj të egër.

— Kështu, kështu. Sonte unë nuk do të bëj patrullë me ty! A e di që më vjen keq? — foli Abazi nga krevati.

Kola e pa me vëmendje. Fytyra e shokut të tij ishte e kuqërreme nga temperatura. «Ç'patrullë ke me ba ti sonte!» — mendoi ai.

— Ti duhet të flesh! Unë po dal. Ti je sëmurë! — tha Kola dhe mbylli derën e dhomës, që shëmbëlente më shumë me një sallë.

«I vjen keq të ndahet», mendoi Abazi dhe mori nën jastëk copën e bushit dhe thikën. Pa u ngritur ende, ashtu gjysmë i shtrirë, filloi të gdhendte. Hundë, me të vërtetë, ishte tamam si e Kolës. Por kjo nuk tregonte ndonjë meritë të madhe, se një hundë të tillë kushdo mund ta gdhendte me lehtësi. Puna

ishite gjetkë. «Të gdhendësh shpirtin e Kolës», mendoj Abazi, siç mendojnë zakonisht skulptorët, megjithëse ky nuk ishte i tillë.

4

Kolë Gjoni doli jashtë. Era e lagët fshikullonte. Maja e zvarritej mjegulla. Në rrugicën për te çezma ai u takua me komandantin e postës N.

— Shoku kapiten, — tha, — megjithëse automatikun e dorëzova, unë jam prapë ush-ush-tar. Abazi ash-ash-asht i smunë. Mund ta baj unë shër-shërbim son-te në vend të tij? Për të fundit herë.

Komandanti i postës ishte njeri i urtë dhe i donte ushtarët e ndershëm si Kolë Gjoni, por nuk di pse kundërshtoi.

— Ti nuk je më ushtar. Për mua je civili Kolë Gjoni.

— Jam ushtar, — u zemërua ai.

Të dy bënë një copë rrugë bashkë. Kolë Gjoni, me duar e me gojë, mendohej t'ia mbushte mendjen komandantit se ai ende ishte ushtar dhe se nuk ishte e drejtë që të mos merrej parasysh kërkesa e tij, e vetmja kërkesë për gjithë kohën e shërbimit. Më në fund, komandanti e lejoi që atë natë të bënte patrullë në vend të Abazit.

Kola hyri në dhomën e ftohtë, ku ishte shtrirë shoku i tij. Abazi ishte mbështetur në krah dhe në një dorë mbante copën e bushit.

— Më duket se druri po fillon të të ngjajë, — tha ai dhe ia zgjati Kolës.

Kola e mori, e ktheu në profil e në front dhe zuri të qeshte.

— Hundën ma ke bërë të madhe si të Adenauerit. Dhe Abazin e mori gazi. Dera ishte e hapur dhe

frynte erë. Abazi shikoi jashtë dhe, duke u mbështjellë me jorgan, tha:

— Sonte do ta kem pak pisk me patrullën. Ftohtë. Erë. Koka më dhemb.

Kola ia preu:

— Sonte jam unë patrullë në vendin tand. — Abazi e hoqi jorganin. Ai kërkoi me këmbë këpucët nën krevat.

— Falemnderit, por unë nuk jam në buzë të varrit. Ti ke zemër të madhe, Kolë, por në ushtrinë tonë nuk shkojnë bedelë...

Fjala e fundit e dëshpëroi. Ai uli kokën dhe filloi të tërhiqte me dorë një tufë flokësh. Kështu bënte kur zemërohej.

— Komandanti më lejoj. Unë i thashë të të zëvendësoj!

Abazi nuk i mbathi këpucët. Atij iu morën mendtë dhe u shtri përsëri në krevat.

— Falemnderit, Kolë! — tha ai i prekur, me një buzëqeshje të hapët.

Atë natë Kola përsëri u bë ushtar. Me automatikun në qafë u nis për patrullë, duke e lënë Abazin në shtrat. Në strehë vërshëllente era dhe në xhama trokiste shiu. Një llambë me vajguri hidhte një dritë të dobët në dysheme. Gryka e trastës së Kolë Gjonit ishte ende e zgjidhur. Kishte kaluar një orë, kur, në mes vërshëllimës së erës, papritur, u dëgjuan krisma të shurdhra automatiku. Abazi u ngrit. Sipas zhurmës, krismat nuk ishin aq larg nga kjo dhomë gjysmë e errët. E gjithë posta ishte në alarm.

Abazi u vesh dhe doli. Në oborr e takoi komandanti dhe e shau pse ishte ngritur e kishte dalë në erë duke pasur ethe. Ata që ishin në oborr, mendonin se kjo do të ishte një përpjekje e zakonshme me ndonjë shkelës kufiri, ose...

Pas pak krismat heshtën. Dëgjoheshin vetëm era, shiu dhe të lehurat e qenve. Mes errësirës u rritën trupat e heshtur të katër ushtarëve. Ata diçka sillnin në krahë.

— U vra Kolë Gjoni, — u dëgjuan fjalë, që ishte vështirë t'i besoje. Por çfarë nuk ndodh në mes të malleve, në kufi, ku era kërcet dhëmbët nëpër gurë...

Kolë Gjoni e vunë në krevatin e tij. Ishte ende i ngrohtë dhe fytyra nuk e kishte humbur ngjyrën e zakonshme. Ushtarët me kapota ngjyrë dheu ishin mbledhur rreth tij. Llamba vazhdonte të hidhte tufën e rrezeve të dobëta mbi krevatin e Kolës, ushtarit të përjetshëm. Trasta ishte si më parë, me grykë të hapur. Ai e kishte lënë ta lidhte në mëngjes, kur të nisej për udhë.

— Kush shtiu? — pyeti një ushtar i futur në kapotë.

— Dy të panjohur. Njërin e zumë, tjetri u plagos, por nuk e kemi gjetur, — tha ai që ishte mbi kokë të Kolës.

Kola heshte. Nga një cep i gojës së madhe kishte ngrirë një rrëke gjaku. Abazi ishte i tronditur e krejtësisht i hutuar.

... Rrodhën ditë pa Kolën në atë qafë mali. Mëngjeseve frynte po ajo erë, mbrëmjeve ndriste po ajo llambë. Abazi rrallë qeshte. Tani shakatë i kishte lënë dhe cigaret i kishte dendësuar. Ditën, sidomos në drekë, kur gjente kohë të lirë, ulej në ndonjë rrëzë dhe gdhendte copën e bushit. Dalëngadalë bushi mori jetë. Ai nuk ishte më një copë dru, por një bust i vogël njeriu, një figurë.

Një ditë këtë figurë ushtarët ia gjetën nën jastëk Abazit, kur ai prehej në drekë. Në fund të saj ishte shkruar: *Ushtari i përjetshëm Kolë Gjoni, gdhendur nga tetar Abaz Shkoza.*

1962

Dhimitër S. Shuteriqi

NATË SHTATORI

Ata kishin luftuar gjithë javën dhe kishte qenë ajo një javë lëvizjesh e marshimesh të pandërprera. Armiku përpiqej ta merrte veten nga goditjet e rënda, kishte sjellë përforcime dhe ata duhej ta goditnin prapë. Por komanda e Brigadës për batalionin III vendosi që doemos të pushonte nja dy ditë e dha urdhër të qëndronte në prapavijën e luftimeve, në disa lartësi të veshura me pyje, ku ishin edhe nja dy fshatra të vogla.

Partizanët ato orët e fundit të marshimit po i bënin në një pasdreke shumë të nxehtë shtatori. Dielli i kishte përcëlluar dhe, kur u futën në pyll, thanë se hynë në një lumë që me rrjedhën e tij do t'u lante djersën e pisllekun, do t'u bënte edhe një masazh të mirë gjymtyrëve dhe çdo muskuli. Po kishin uri të madhe. Tërë kapitjen e tyre s'e hiqnin dot nga trupi me atë banjë freskie që bënë për më shumë se një orë. Uria nuk u mundonte vetëm lukthin, po sikur u bluante kockat. U dukej se, të ngrënë, do të mund

të bënin edhe një ditë marshim nëpër diell; të pangrënë, edhe midis hijes e njomështisë, u dukej se nuk do të mund të bënin asnjë orë udhë më shumë.

Kur dolën nga pylli, patën një si vegim që i shastisi. Dielli kishte rënë. Qielli në përendim ishte mbushur gjithë trëndafila të mëdhenj në të kuq të errët, që kush ishte çelur plotësisht e po i shkëputeshin fletët, kush do të çelte gonxhen. Jo një tufë me trëndafila, po një shtrojë e tërë lulësh e petalesh, në një kupë të thellë horizonti, midis maleve. Dhe mbi këtë sfond, aty pranë, as një gjysmë ore larg, një çukë e lartë me nja tetë a nëntë kulla, të ngritura njëra përmbi tjetrën, si një kështjellë e bardhë, që ia spërkaste qielli muret me të kuq. Më e larta kullë, anash shoqeve nga e djathta, ishte si një pìrg, që i kishte pllloçat e çatisë të reja e ato vezullonin me nuanca të kaltëruara.

Ata u futën në një udhishtë midis muresh që mbronin arat, mure të trasha, nëpër të cilat lëviznin zhapinjtë dhe prej ku nxirrnin krye xhumba drizash të harlisura. Gurët lëshonin një afsh përvëlues, drizat njëfarë trishtimi të nervozuar. Këmbët troshitnin gurët e rrugës dhe e bënin zhurmën t'u ngacmonte kapitjen.

Pastaj morën një të tatëpjetë e dolën te shtëpia e parë e fshatit, në krye të lagjes së përtejme të tij. Një pëllëmbë arë e një pëllëmbë vresht dhe në mes një shtëpi sa një kuti shkrepëse. Misri nuk ishte i rritur, po me kallinj të plotë. Vreshtit i verdhonin veshulët. Çfarë rrushi!

Asnjërit nuk i vajti mendja te kallinjtë, që mund t'i kishin shpërvjelur e pjekur menjëherë, por u mbetën sytë të veshulët që rëndonin nga lastarët e hardhive e mend këputeshin. Zogjtë çuçuritnin nëpër hardhi, edhe ata mospërfillës ndaj kallinjve.

Dy skuadra të asaj kompanie të batalionit ndoqën udhën për në lagjen tjetër të fshatit, dy të tjerat qëndruan aty. Komisari me njëren skuadër iu drejtuan shtëpisë së vogël pranë.

I priti një mesoburrë, që dukej edhe ai më i lodhur se ata e që po milte dhinë pranë pusit. U nxori shpejt një kovë ujë, që të shpëlaheshin e të pinin dhe, kur komisari i tha që t'u nxirrte një copë bukë, makar edhe thatë, po shpejt, ai rendi e erdhi bashkë me të shoqen, me nga një tepsi secili e me një sofër. Partizanët u shtruan rrëzë pusit.

Fshatari i shihte si hanin me uri të madhe e si e gjerbnin dhallin me aq shije. Kishte qejf t'i shihte dhe përsëriste «ju bëftë mirë». Gruaja qëndronte e përgjëruar pranë tyre, me një qyp në duar, e u hidhte herë pas here përsëri dhallë në çanakun e madh prej balte, që ata e boshatisnin shpejt me lugë. Si hëngrën kështu një copë herë, komisari nisi të thërrmonte bukë e ashtu bënë të gjithë; gruaja shtiu mbi bukë dhallin që kishte tepruar, ata e përziën e u bë një përshesh me kapul, tërë pluska të bardhë, me një aromë të athët që të freskonte mushkëritë.

— Bukuri e bëtë, — foli për herë të parë gruaja dhe vështroi nga i shoqi, duke i bërë një shenjë me sy.

— Bukuri, — tha i shoqi e vështroi gruan, pastaj ktheu kokën e vështroi nga vreshti.

Andej kishte filluar të shtinte sytë edhe ndonjë partizan.

T'u jepet nga një veshul rrush kaq vetave, gjysma e vreshtit bëhej na!... Aq ishte ai vresht, — vresht i thëncin, — as njëzet kërcunj. Ç'do t'i mbetej për një gikë pekmez për vete e për një bulë raki për mikun?

Fshatari shtrëngoi buzët, e vështroi me keqardhje të shoqen, i bëri shenjë për «jo», gruaja uli kokën dhe, me qypin bosh në duar, vajti u fut në shtëpi.

Partizanët u ngritën të ngopur e sekush të pinte edhe një herë ujë në kovën që nxitoi e e mbushi përsëri fshatari. Ata u grumbulluan pastaj nën një carac, te rrëza e shtëpisë, u shtrinë pranë e pranë e ia nisën një kënge, — «ato maja rripa-rripa se ç'gjëmojnë», — komisari nxori veglat nga çanta dhe u rrua aty për aty. Rruhej e, në pasqyrën e vogël që kishte vendosur te pragu i

pusit, ia bënë me sy bistakët si të kaltëra të rrushit, njëri më i bukur se tjetri.

Fshatarit i vinte keq që nuk i jepte dot nga një veshul secilit partizan. Atij i vinte turp që të ndante nga një veshul për dy-tre veta. Kurse ky komisari po rruhej e s'dukej ta kishte mendjen te rrushi fare, partizanët po këndonin ende e po u fikej kënga dhe ja, do t'i kapiste gjumi të gjithë.

Komisari u rrua, fshatari pati qejf ta shihte si iu zbukurua çehrrja, dhe i tha të urdhëronte në shtëpi brenda për të fjetur, se një vend për të e për dy-tre shokë e kishte në dhomën e tij të vetme. Ai vetë me të shoqen do të flinin jashtë, — «që të ruajmë vreshtin», i shpëtoi fjala fshatarit.

Komisari qeshi e tha:

— Mos u bëj merak, se vreshtin ta ruajmë ne, — dhe i thirri një shoqeje me emrin Sofi, që të merrte edhe shoqet e tjera dhe të futeshin brenda për të fjetur.

Sofia s'bëri zë: ajo tundi pa qejf shoqet rrëzë gardhit ku kishin rënë dhe partizanët u ngritën e u futën në shtëpi të përgjumura. Komisarit vetë i tha natën e mirë fshatarit dhe vajti u shtri te vendi që lanë shoqet.

Tërë natën fshatari nuk fjeti: nuk e zinte gjumi.

«Këta njerëz, si nuk bënë fjalë për rrush fare? Po si s'u hodhën makar një sy! Rrushi aty, kërcunj të ngarkuar me veshulë, veshulët të mbushur, që nga njëri të shtrydhësh një okë musht!»

Gjumi e mundonte, se ishte vrarë në punë atë ditë; kishte vajtur edhe në mulli dhe mullirin e kishin poshtë, shumë thellë, në një përrua, dhe ai s'kishte kafshë e e mbante thesin me njëzet okë një orë tatëpjetë e më shumë përpjetë. Po shyqyr që kishte vajtur në mulli e s'e kishin gjetur pa bukë, se një ditë më parë s'kishte pasur të gatuar as një sahan miell.

E mundonte gjumi, por e mundonte më shumë ky vresht, — se vresht e quante, — që s'kishte as njëzet

kërcunj e që s'ia prishte dot rrushtë, se një çikë pekmez e një bulë raki duhej, e t'u jepte nga një veshul partizanëve, ç'do t'i mbetej? Po këta njerëz, si nuk e bënë rrushin hiç për fjalë, po ranë me këngë në gojë e po flinin?

Bëri të flinte dhe nuk fjete dot. Hapte sytë se mos ndonjë partizan po ngrihej e po shkonte të këpuste një veshul. S'kishte as përse të ngrihej, mjaft të zgjaste dorën dhe veshulët, që u rëndonte mushti, do të binin sikur vuanin edhe ata e s'duronin. Të zgjaste njeriu dorën e të këpuste makar një, kurse njeriu s'i kishte përfillur fare, po kishte rënë e bënte rehat, me fytyrën nga qielli plot yje, nga hëna si një mollë e madhe, sikur të ngopej duke parë ata veshulë drite dhe atë mollë të artë, që vareshin në qiell.

Makar të kishte këputur ai vetë nga një veshul për ato shoqet, që po flinin atje brenda. Të vinte e të këpuste tani nga një veshul për to, t'ua vinte pranë te vatra dhe, kur të zgjoheshin, vajzat të hapnin sytë të cuditura:

«Po këta rrush nga ranë, prej qielli?»

Po, po, kështu do të bënte, se ai nuk ishte ko-prac; ai kishte dashur me gjithë shpirt t'u bënte nder e t'i gostiste, po si të bënte?. As njëzet kërcunj nuk kishte në vresht. Fukarallëk, maskarallëk!

I ra me bërryl së shoqes dhe e zgjoi.

— Moj, dëgjo këtu, — i pëshpëriti. — Merr e me këput tre veshulë, ama të m'i zgjedhësh të mirë, dhe ec e vërvua atyre shoqeve te vatra.

— Nesër, nesër, — bërbëlitë e shoqja me inat, ca se dhe në ëndërr i ishte fanitur burri, që s'u jepte nga një veshul rrush partizanëve, ca se i prishi gju-min.

— Jo nesër, po tani. Mund që ndonjëra zgjohet e sheh rrushin e i pëlqen të njomë gojën.

— U kam vënë stomnën pranë.

— Unë të them për rrush, ti më flet për ujë!

— Ec e shpjerua vetë! — u mërziu gruaja.

Si t'ua shpinte vetë? Kjo grua! Kur i hipte, hajt e ta urdhëroje!

U ngrit vetë, vajti e këputi tre veshulë rrush, që i kishte zgjedhur me kohë në mendje, dhe iu mbushën plot duart e mëdha. Hëna binte mbi duart plot rrush, kokrrat ndriçonin si disa sy të mëdhenj me dritë, mushti lëshonte erën e tij të ëmbël nëpër kokrrat që s'e mbanin dot e kishin plasur. Ato vajzat, po të zgjoheshin natën, do të bënin çudi nga këta veshulë të bukur që të vështronin me ca sy të mëdhenj, do t'u guduliste kraharorin era e mushtit, që do t'i zgjonte.

I vështroi me kënaqësi veshulët, u mat të hynte në shtëpi, por u prapësua. Si të futej atje vetëm, midis femrave? Dreq o punë! Dhe gruan s'e kishte urdhëruar dot. I mbetën rrushtë në duart e tij të mëdha, që sikur ia shtrinte hënës t'i shihte dhe hëna lozte e qeshte me të, se vërtet kokrrat e rrushtit ndriçonin si ca sy të mëdhenj e të kaltër, me vezullime të arta.

Ngadalë-ngadalë bëri disa hapa të lehtë e vajti ia vuri rrushtë komisarit pranë, përmbi bar, e u kthye u shtri përkrah Hatijes, me duart e me zemrën të lehtësuar. Po gjumi s'deshi ta zinte.

Ja ai komisari nuk lëvizte fare, po bënte gjumë. Mushti nuk ia ngacmonte hundën. E! sikur të zgjohej e të shihte rrushtë, e makar të zgjaste dorën për njëzë kokërr, të ëmbëlsonte gojën e të mbyllte sytë prapë, me një mendim pak më të mirë për këtë fshatar, që njëzet kërcunj me rrush ka në vresht vërtet, po katër-pesë veshulë makar t'i kishte këputur, një për dy-tre partizanë bashkë, apo makar tre veshulë dhe hiç më shumë, për ato tri çupat që s'e kanë këtë luftë siç e kanë djemtë, po kushedi sa më të rëndë. Po komisari flinte, me fytyrë nga veshulët e yjeve dhe nga molla e artë e hënës, e kushedi ç'ëndërr bënte me ato bukuri përsipër, sa nuk ia ngiste gjumin as ai kundërmimi i mushtit, që kishte plasur rrushin e kullonte gjak i kuq.

Flinte komisari, flinin partizanët dhe asnjëri prej këtyre nuk kishte zgjatur dorën, jo më një veshul të

këpuste në degë, por asnjë kokërr. Të kishte qenë ai vetë, gjer tani do të kishte plasur e nuk do të kishte duruar, gjumi nuk do ta kishte zënë pa ëmbëlsuar gojën me një rrush. Dhe ja, gjumi nuk po e zinte, se këta djem e ato çupa nuk i ëmbëlsoi me një rrush. Pthu! Farmak t'i bëhej pekmezi! Ujë t'i bëhej rakia!

U ngrit, këputi veshulë aq sa mbushi krahët dhe vajti, me kujdes të madh se mos i zgjonte, e ua vuri partizanëve pranë atje te caraci, mbi një fron të vogël që ishte aty. Mos kishte këputur pak? Vajti këputi edhe të tjerë dhe bëri tërë një kopicë veshulësh përmbi fron. Po për çupat, si të bënte? Vajti dhe këputi edhe për to dhe në shtëpi nuk hyri, por i la veshulët përtokë, pas pragut, përbrenda. Kur të binte drita e të zgjoheshin, partizanët do të shikonin rrushin te pragu, dhe ç'bukuri e madhe!

U mbante erë tani duarve të tij dhe sikur u deh nga mušhti që kishte rrjedhur nëpër to, vështroi në qiell veshulët me dritë dhe mollën e artë të hënës, iu mbyllën sytë dhe fjeti.

1972

Fadil Zeqiri

PROVIMI

Lokali i dytë ishte i heshtur. Jaku e mbështeti me mundim shpatullën mbi jastëkun e ndenjësës, i ndihmuar prej ndihmësmjekut, dhe vështoi lart. Ishte një vështrim në të perënduar. Duke gjykuar nga fashat rrotull gjoksit të zhveshur, nga fytyra e zverdhur mbushur me bula djerse, të cilat tjetri nxitonte t'ia fshinte me një shuk cope të bardhë e nga ndonjë rënkim i rrallë, bindeshe se dhimbja i kalonte kufijtë e durimit. Ndryshe nuk do të duhej përsëri gjilpëra për ta nxjerrë nga kllapia e për ta sjellë në vete për të dytën herë. Megjithatë qafa e shëndetshme prej një detari në moshën djaloshare, ashtu e mbushur me rrëke djerse që i rridhnin tatëpjetë kraharorit të gjerë dhe merrnin vezullime nën dritën elektrike, dukej si trung lisi që përcjell në tokë ujin e shkrirë të borës.

Sipas ndihmësmjekut, detari i plagosur aty pranë u përkiste atyre njerëzve që dhimbjet e plagëve i durojnë, po turpin jo. Të dyja këto dhimbje rëndonin në zemrën e djaloshit, veç më e forta ishte ajo

e turpit. Ndhimësmjeku nuk e dinte se ç'gabim kishte bërë pacienti i tij, pasi, si dhimbjet e plagës ashtu dhe atë «diçka tjetër», Jaku mundohej t'i fshihte, siç bën me dallgët. deti në sipërfaqe, paçka se ato i japin lëkundje të fuqishme anijes. Ndhimësmjeku mbante mend se, pasi i bëri gjilpërën dhe e solli në vete, pacienti vuri dorën te vendi ku duhej të ndodhej xhepi i xhakëtës së pambuktë e, meqë atë ia kishin nxjerrë nga ai krah, dora i shkonte në plagë. Plaga dhimbte e ai rënkoi fort. Kur u kuptua se detari kërkonte ndonjë send të vyer në atë vend, iu tregua astari i nxjerrë i xhepit të zbërthyer, por atje nuk kishte asgjë. Kjo e bëri të plagosurin të rënkonte më fort dhe të shtrëngonte nofullat sërishmi. Më pas ai e shpinte dendur dorën atje ku duhej të ishte xhepi i xhakëtës së punës. Vinte në vete e pastaj prapë vështrimi i mjegullohej.

«Fjala e ngrohtë e shokut bën punë këtu» mendoi ndihmësmjeku dhe...

— Mbahu, Jak vëllai! Ti veproje si në luftë të vërtetë. Sa të mbarojë verifikimi i defektit, do të dalim mbi ujë. Ne të dy në agim do të nisemi për në spital. Edhe pak, vëlla...

Detari Jak Lisi sikur nuk e shihte fare fytyrën e shokut të përkulur mbi të që po i thante djersët me pambuk e fasho. Në ndonjë rast gëlltiste kombin që i mbliidhej në fyt dhe fliste disa shprehje që labi nuk ia shkoqiste dot, se dialekti i Veriut ishte i thellë: «... Nuk mujta, komisar. Më ka mbetë në krye mbrapshtia e Ivanit... Mandej tubi... E hupa, bre burrë i dheut. Ma ban hallall... Zarfin me dokumente... Ai... u fika, bre burrë...»

Këto gjysma fjalësh ishin pa lidhje, veç shprehja «... zarfi me dokumente» e bëri ndihmësmjekun ta dëgjonte me vëmendje.

Nëndetësja ende mbante brenda guaskës së çeliktë dy lloj efektivash, shqiptar dhe rus. Dihej se zot të vërtetë të anijes ishin shqiptarët, megjithatë, kur ke tjetrin brenda...

Ai moskoviti i qethur i oficer Petrovit, Ivani, që provokoi defektin, mund t'i kishte vjedhur edhe dokumentet e Jakut, ashtu siç ka mundësi t'i ketë tretur dhe nxjerrë jashtë bashkë me ujin, pas avarisë. Dhe përsëri faji i mbetet Jakut.

Ndihmësmjeku ia kaloi shukun e lagur edhe mbi buzët e thara, ku dukeshin grimcat e kripës së mbetur nga uji i detit. Kishte përpara një djalosh trim, i cili i kishte vënë gjoksin atij defekti, që rrezikonte jetën e shokëve dhe të «shtëpisë» së tij, një djalosh të gjakosur e të goditur rëndë, por jo të tërhequr. Edhe kur e kishin lënë forcat e kishte humbur ndjenjat, vështrimin e fundit e pati hedhur mbi fytyrën e shokut të armës, dhe munda t'i bënte atij me shenjë nga rusi Ivan, në mënyrë që, po të vdiste, e vërteta të dilte në sipërfaqe, si vaji pas avarisë së nëndetëses. Veç dokumentin sekret nuk kishte mundur ta ruante dot. Ç'përmbante ky «zarf me dokumente...»? E si i ra në dorë detarit Jak Lisi? Ndihmësmjeku nuk dinte gjë, veç indiferent nuk mund të rrinte.

U përkul përsëri mbi shtrat.

— Jak, të dhëmb? Duro dhe ca, hë, vëlla! — Pas pak shtoi me zë tjetër: — Ore, për ç'zarf me dokumente flisje?

— Oh, — u dëgjua sërishmi rënkimi i shokut dhe vetiu i shkoi prapë dora mbi plagë. Nuk foli dot më tej.

Ndihmësmjeku shkoi dhe hapi lugun, atë derë rrethore që shërbente për komunikim midis lokalit të dytë dhe të tretë, se mos shihte aty sekretarin e organizatës-bazë, shokun Sazan, ose komisarin e nëndetëses, që t'u thoshte për dokumentin.

— Ku a Sazani... Ku a sekretari i partisë? — u dëgjua zëri i Jakut, që bëri një përpjekje të dëshpërrur për t'u ngritur në bërriyla, por ata nuk e mbajtën dhe ai ra në krahët e tjetrit. Ndihmësmjeku u gëzua. Jaku tani po fliste. Kujdesi i atij që i rrinte te koka po e bënte mirë punën. I bëri me shenjë të mos fliste. Jo vetëm se nuk i bënte mirë, por edhe se donte të dëgjonte atë dialog që vinte nga lokali i dytë.

... «— Defekti. Po të mos ndodheshin në atë çast detarët sovjetikë, që u hodhën si luanë dhe e eliminuan në kohë, me kufomat tona peshkaqenët do të hanin drekën, — u dëgjua zëri i Petrovit, që e fliste rusishten me akcent të veçantë.

— Sikur të mos ndodheshit ju në anije, asnjë defekt nuk do të kishte ndodhur. Për sa ndodhi, shkaqet ne i kemi të qarta. Detari shqiptar Jak Lisi, para se ta mundte dhimbja e plagës dhe të binte në kllapi, e tregoi fajtorin. Ivani duhet të shkojë në gjyq ushtarak, se e hapi me kast farfallën,¹⁾ por jo vetëm ai, sepse, natyrisht, nuk mund ta ndërmernte detari, një hap kaq të rrezikshëm, me kokën e tij, — tha komisar i nëndetësës, një malësor trupgjatë i ardhur këtu që në ditët e Çlirimit.

— Protestoj! Ju i besoni një buzëqumështi. Jaku ka folur nga frika. Kërkoj kthimin e nëndetësës në bazë dhe verifikimin e defektit atje.

— Për ne shkak i «defektit» është i qartë, — e ndërpreu komisar i.

— Ndërsa për ne, jo, — kundërshtoi Petrovi. — Për ekuipazhin sovjetik nuk ka asnjë garanci jete duke lundruar në një anije me detarë të pazotë, si detarët shqiptarë. Këmbëngul, të kthehemi në bazë.

— Hollë e paskeni menduar, shoku Petrov, — tha komisar i shqiptar. — Shkaktuat një defekt artificial ku u plagos rëndë një nga detarët tanë, krijuat panik në radhët tuaja e tani, që ujku duket sa një uj, bërtitni: «hajdeni të kërkojmë gjurmët». Ja ku po jua them: nëndetësja do të vazhdojë lundrimin sipas planit të aprovuar. Do të kryejmë edhe qitje me armët e nënujshme. Sa për «garancinë», ne shqiptarët kemi një thënie popullore: *kush ka frikë nga peshkaqenët, të mos lundrojë në det*. Kemi dhe një lanxhë. Frikacakët mund të zbreysin, se bregu është afër.

1) një rubinet që lejon futjen e ujit nga tubat e ajrimit

— Shoku... kjo është marrëzi. Shoku komisar, ju keni njeri të plagosur rëndë. Unë... ne...

— Jaku ndihet më mirë, megjithatë, kur je në det, në lundrime, je si në luftë e në luftë ndodhin gjëra të tilla, aq më tepër kur ke në krahë «shokë të tillë besnikë», apo jo, shoku Petrov?

Jaku, që dëgjonte me vëmendje dialogun e dy njerëzve me gjakra të ndezura, por që e mbanin veten, siç ndodh me kapedanët kur janë në furtunë, e kuptoi komisarin dhe iu duk sikur një fllad i lehtë i përthau djersët e ballit. Edhe plaga sikur po i dhimbte më pak.

Komisari ishte kërrusur për të hyrë në atë portë të ngushtë rrethore, për në lokalin ku ndodhej i sëmuri. Nga pas vinte zëri i ngjirur i Petrovit:

— Këta nuk duan as njerëzit e tyre. Detar Jaku heq e vuan, këta... duan...

Po komisar i sikur nuk dëgjonte nga ai vesh. Ai u përkul i tëri mbi shtratin e Jakut dhe i vuri dorën e madhe mbi ballë, pasi i dha shenjë ndihmësmjekut të mos ngrihej në këmbë.

— Si ndihet, — pyeti komisar i, pa ia ndarë sytë fytyrës së djersitur të detarit.

— Më mirë, shoku komisar. Sa erdhi në vete, pyeti për shokun Sazan. Ndoshta se ka atë «provimin» për të dhënë, por të shohim se mos...

— Ivani më koriti, — u dëgjua zëri i mekur i Jakut, që u përpoq të ngrihej se, si dukej, kishte ndier dhe njohur zërin e eprorit. — Zarfin e vulosun ma dha sekretari... për Sazanin, ku a ai? U korita, o komisar.

— Ti, Jak, jo vetëm s'ke asnjë faj, por veprime si detar i vërtetë. U tregove edhe të huajve si duhet mbrojtur jeta e shokëve dhe shtëpia e arma jonë, nën-detësja.

Këto fjalë të thëna aq ngrohtë nga komisar i, nuk sollën asgjë të re në fytyrën e malësorit të plagosur. Të paktën kështu iu duk komisarit. Ndofta se ai nuk mundi t'ia shihte mirë tiparet në ato çaste, mbasi në lokal kishte hyrë oficeri rus Petrovi, hija e stërmadhe e të cilit i mbuloi fytyrën Jakut, apo se turpi kishte

peshë më të rëndë për malësorin sesa fjalët e thëna prej eprorit. Pás pak erdhi edhe kryemekaniku i anijes, Sazani. Atë komunistët e nëndetëses e kishin zgjedhur sekretar të organizatës-bazë. Jaku në çast, sa pa sekretarin, e gëlltiti një «oh», për të mos ia ndier i huaji.

— Me sa shoh unë, heroi ynë ndihet më mirë dhe është gati të japë dhe një provim tjetër, — tha Sazani, duke parë me dashamirësi nga Jaku. Sytë e sekretarit shkëlqenin.

— Duhet të qëndrojnë, pastaj, po qe nevoja, e nisim për spital, — tha ai.

— Natyrisht, detari nuk e braktis pozicionin pa kryer deri më një detyrën, — tha komisar i duke buzëqeshur, pa ia hedhur sytë fare Petrovit.

— Ashtu është, ndryshe do të na duhet ta shtyjmë një muaj pranimin në Parti, — tha Sazani duke vësh-truar edhe nga ndihmësmjeku, si për të marrë pëlqimin e tij.

— Nuk e di çfarë thotë medicina, — foli komisar i, — se Jaku është dakord.

— Mund të qëndrojnë, — tha ndihmësmjeku. — Më të vështirën e kaloi. — Ai deshi të përmendte çështjen e zarfit me dokumentet sekrete, por i përmbajti fjalët kur pa hijen e trupit të Petrovit mbi shtratin e Jakut dhe sytë e mëdhenj të të plagosurit që u lëngështuan.

— Shoku Sazan, unë u korita... Zarfi i sekretarit të byrosë...

— Ato që ke për të thënë, mbaji, t'ua tregosh edhe shokëve në mbledhje, — e ndërpreu komisar i. Ishte çasti kur Sazani sa doli të lajmëronte komunistët për t'u mbledhur.

Komunistët shqiptarë nisën të mbushnin lokalitë e dytë. Nga ai lokal dolën Petrovi dhe rusët e tjerë, siç del uji i tepërt nga cisternat, kur shfryhen ballastrat. Ata, nëpërmjet Petrovit, bënë edhe një orvajtje tjetër për të mos lejuar qëndrimin e mëtejshëm të anijes në det, aq më tepër kur morën me mend rëndësinë e kësaj

mbledhjeje. Ata e dinin se vendasit do të dilnin nga kjo mbledhje partie me mendim unanimit, për ta vazhduar lundrimin deri në fund, sipas programit stërvitor. Po komisari nuk ia zgjati prapë Petrovit. Ai u mjaftua me atë shprehjen që i tha më parë: «Doni të dilni, ja ku është lanxha dhe ja ku është bregu. Nuk doni? Mirë, rrini, vetëm mos na pengoni, se ne do të zhvillojmë dhe mbledhjen dhe qitjen me silur.» Ai i tha rusit se, pas qitjes, që përbënte fazën e fundit të kësaj stërvitjeje, anija kalonte tërësisht në një ekui-pazh, në atë të zotërve të vërtetë të saj, shqiptarëve.

U ndje një tronditje e lehtë. Nëndetësja u ul këmbëkryq në fund të detit.

Në lokalin e dytë po mblidheshin komunistët. Hyri edhe komandanti, që kërkoi me sy Jakun, dhe shkoi e u ul në cep të krevatit tij.

— Fillojmë, shokë, — tha Sazani. — Sipas planit të punës, këtë mbledhje do ta zhvillonim në bazë, po pengesat e sjella dhe rrethanat që dihen, prunë shtyrjen e plotësimit të detyrës stërvitore dhe zgjatën kohën e qëndrimit në det. Ne nuk mund ta shtyjmë mbledhjen e partisë. Do të analizojmë në rend të ditës dy çështje: shqyrtimin e dokumenteve të shokut Jak Lisi, për ta pranuar si kandidat për anëtar partie dhe intensifikimin e punës...

— Shoku Sazan, unë... — Zëri i Jakut i bëri të gjithë të vështronin nga ai. Ky zë e bëri edhe Sazanin ta ndërpriste fjalën.

— Me leje. Mos shoku Jak nuk ndihet mirë dhe do të qe e udhës ta shtynim pranimin e të vazhdonim me çështjen e dytë të rendit të ditës? — tha një komunist nga ata të lokalit të motorëve.

— Unë nuk jam për ta shtyrë, — tha Sazani. — Gjatë Luftës pranimi në parti bëhej, në raste të veçanta, edhe në mungesë, madje edhe pas vdekjes, kurse ne Jak Lisin e kemi të fortë si lis. Fundi i fundit le të flasë dhe vetë Jaku.

— Ndihem bash mir, po kam hupë zarfin... Ma pati dhanë sekretari i byrosë së partisë për shokun Sa-

zan. Unë... nuk e meritoj se... Po njaj Ivani... — Jaku nuk mundi ta mbaronte mendimin, se u mbulua në djersë.

— A për dokumentet e tua e ke fjalën? — pyeti Sazani dhe vuri buzën në gaz. Ai u hodhi një vështrim kuptimplotë shokëve dhe nxori zarfin e zhubrosur e të tkurrur nga uji i kripur. — Në kohën që rusët, natyrisht jo pa qëllim, provokuan avarinë nëpërmjet Ivanit, për ta shtyrë edhe për një kohë tjetër të pacaktuar dorëzimin e nëndetëseve, meqë lokali im ndodhet afër tuajit, isha ndër të parët që hyra atje. Vështrova me vëmendje fytyrat e njerëzve, detarin tonë, Ivanin, dhe... Bashkë me zarfin e hapur në dorë të sekretarit të organizatës ndodhej dhe tesera e rinisë e detarit Jak Lisi. Edhe ajo ishte gjakosur.

— E dija që Jaku i kishte këto dokumente. Unë vetë e kisha dërguar atë te sekretari i byrosë për ato. Kjo ishte dhe një nga arsyet që u sula ndër të parët drejt lokalit të avarisë. Në këto dokumente është mendimi i Komitetit të Partisë të rrethit, mendim që shprehet pozitivisht për këtë pranim, janë rekomandimet e shokëve komunistë për Jakun, të cilat e sigurojnë Partinë për ta pranuar shokun Jak dhe disa dokumente të tjera, të cilat, në sajë të vetë Jakut, nuk ranë në duart e të huajve. Siç e shihni, hymë në çështjen e parë të rendit të ditës. Kush do të diskutojë tani për shokun Jak, që ta pranojmë në gjirin tonë?

Kur dëgjoji këto fjalë, Jak Lisit iu gjallëruan sytë dhe i erdhi fytyra në vend. Eh, ç'gëzim dhe krenari pasqyronin ata sy malësori.

— Unë jam një nga ata që rekomandojnë shokun Jak për t'u pranuar në Parti, — tha një hambarist me shenja grasoje në duar. — Jaku është shtresë e varfër, familje e lidhur me Lëvizjen. Isha një nga dëshmitarët e aktit të tij trimëror. Shok i sakrificës! Duke njohur dhe vlerësuar mirë situatën, kam bindjen se njerëz si Jaku e forcojnë Partinë tonë.

— Kam shëruar shumë plagë shokësh, — tha ndihmësmjeku. — Më e vështirë për zanatin tonë është shë-

rimi i pacientëve kur kanë nga dy plagë. Turpi se mos kishte humbur zarfi e binte në dorë të të huajit, lufta e brendshme e shokut tonë Jak, të ngjallin respekt të thellë. Kam mendimin se shokë si Jaku i forcojnë radhët tona.

— Edhe unë jam dakort me shokët që folën këtu, — tha Sazani. — Siç e shihni, këto dokumente janë vu-losur edhe me gjak. Mendoj t'ia japim fjalën shokut Jak dhe të kalojmë në pikën e dytë të rendit të ditës.

— S'kam ç'a me thanë, shokë, — nisi Jaku, duke u munduar të ngrihej. — Për malësorin gjanat ma të shtrenjta janë, siç dhe kanë qenë, syni dhe gishti i pushkës. Të jem komunist, pa të mos e kem një sy, se kam me mësue me shti me synin tjetër. — Ai priti ca, sa mbushi prapë kraharorin me frymë, dhe vazhdoi: — Vetëm me ba vaki me më nxjerrë në breg e me më nisë për spital pa e ndje atë tutjen e korpusit nga qitja me silur, ka me më dhamë plaga, vëllazën. Tash ndihem si kokrra e mollës, apo jo, doktor?

Ndihmësmjeku pohoi me kokë.

Kështu vazhdoi ajo mbledhje atje, në llogoren detare, ulur këmbëkryq në fund të detit, në lokalin e tretë, që është «salla» më e preferuar e nënujësve.

Sa mbaroi edhe pika e dytë e rendit të ditës e u nxorën vendimet përkatëse, komandanti shkoi në lokalin e dytë dhe thirri bocmanin, të cilin e urdhëroi ta nxirrte nëndetësen në sipërfaqe. Pastaj udhëzoi radiometristin dhe radistin të merrnin kontakt me shenjën dhe të niseshin drejt saj për qitje me silur.

I nervozuar, Petrovi nxori «Diamantin» dhe u bë gati ta ndizte në lokalin e tretë. Kur dikush e kujtoi se atje ishte rreptësisht e ndaluar pirja e cigares, oficeri i huaj e mblodhi shuk tërë paketën. Mandej ai nisi të ngjiste shkallët e lugut për të dalë në kuvertë. Për këtë ai kaloi nëpër lokalin e dytë, ku ndodheshin komisari dhe komandanti shqiptar. Ata e panë, u panë dhe vetë sy më sy.

— Mos u vononi shumë se, sa të marrim kontakt

me shenjën, do të zhytemi dhe do të biem në kurs luftarak për qitje, — tha komisari.

— Çto skazall on?¹⁾ — foli Petrovi sikur të mos kishte dëgjuar mirë atë që i tha komisari shqiptar. Pastaj u kujtua apo ia sqaroi oficeri që e shoqëronte nëpër shkallë. Petrovit iu morën mendtë dhe shtrëngoi edhe më fort në pëllëmbë paketën «Diamant», që e kishte futur ashtu shuk në xhep.

— Shoku komandant, distanca 50. Pelengu 270, një objekt i madh lundron me kurs për në lindje, — raportoi radiometristi pa i hequr sytë nga ekrani.

— Është shenja jonë e qitjes, — tha komandanti i nëndetësës. — Kursi 270, — urdhëroi pas pak komandanti duke e ngritur zërin. Pranë kishte dhe dy shokë të tjerë. Nga lugu i hapur i dëgjonte këto komanda edhe detar Jaku me atë gjoksin e tij të fashuar, që i hidhej nga gëzimi. Kishte dhënë një nga provimet më të rëndësishme të jetës. Tani, bashkë me shokët, shkonte me tërë forcën e motorëve para, për të dhënë provimin tjetër, atë kolektiv, për të cilin kishte besim se do ta jepnin me sukses.

1980

1) Çfarë tha ai? (rusisht)

Fahri Balliu

USHTARI I LIRUAR

Ushtari i liruar ka një gëzim në shpirt. E ky gëzim çikëron e çikëron si piklat e kthjellëta të ujit që, kur mblidhen, vërshojnë me gurgullimë. Ai ndien kënaqësi kur sheh se e vështrojnë të tjerët. Këtë kënaqësi ua fsheh të rriturve, por ua shfaq fëmijëve. Edhe Tanushi është i gëzuar.

Ai vjen i gjatë dhe është fytyrëmadh. Si çdo ushtar i liruar, edhe ai nxiton shumë, ndaj, nga ato që i kap syri rreth e rrotull, ai vetëm rrugës i kushton vëmendje. Nuk e ka në natyrë dhe s'ka as kohë të shohë qiellin e natës së nëntorit, që po mbarset me re të errëta, si vetë nata. Nuk i bie ndër mend të kërkojë me sy hënën e yjet, që përpëliten me një dritë verdhacuke gjersa mbyten në tallazin e stuhisë, që po i afrohet tokës. Jo, ai, madje as që nuk pyet dhe, për më tepër, e di mirë që natyra do t'i tretë fenomenet e saj nën një qiell të kaltër, prandaj, këtij ushtari të liruar, i vjen edhe për të qeshur nga ky inat fëmijësh.

Veç të tjerash, Tanushi është fshatar dhe di të

flasë me natyrën. Atij i vjen keq që pikërisht atë ditë ajo po shungullonte pa pushim. Megjithatë ai kurrë nuk e mallkon, por e mund. Që ta mundë atë, kjo për Tanushin nuk është e vështirë. Sepse ai plagën përvëluese të plumbit e ka krahasuar me një qëndismë. E nuk e ka thënë këtë ashtu kot, në erë. Tanushi e kishte parë atë plagë në trupin e vet. Si e ku ishte plagosur, qe sekret. Çdo ushtar i liruar ruan diçka të tilla, po, një ushtar që ka shërbyer në kufi, ruan ca më shumë. Vërtet, Tanushit, plaga që ia kishte përgjakur krahun, i ishte dukur si lulëkuqe, si ato lulet që qëndiste e motra me penj të kuq, të ndezur... Qëndroi dhe pa sa rrugë kishte bërë. Nga qyteti qe nisur vonë dhe nata e kishte zënë më të dalë të tij. Nuk kishte ecur keq, por në një natë të tillë duhet ecur revan, që t'i lësh prapa krahëve retë e ngarkuara me shi. Ai e harroi rrugën që duhej të bënte. U ul për një çast mbi një gur, ndanë rrugës së ngushtë, që kalonte nën ara e mbi ara, gjersa soste në fshatin e tij.

Një mendim i kaloi vetëtimthi në kokë dhe e ligështoi. Të ligështohet një ushtar! Tanushi nuk do ta tregonte kurrë, por, për çudi, nuk i erdhi inat me veten, sepse...

Ai kishte ikur larg dhe përgjithmonë nga posta... Ndjeu mallin e parë për të. Ky mall qe gatuar në heshtje, nën zhurmat e gëzimit të asaj dite. Mbase ai mall kishte nisur tek ai që nga çasti i heqjes së kapelës dhe të rripit, mbase dhe më parë, mbase, kur komisar Mehdiu u tha:

— Kështu, djema, po shkoni në një front tjetër...

Me siguri atë çast duhej të kishte nisur ai mall, që po e pushtonte ca e nga ca.

«Ja, edhe gëzimi paska dhimbje!» Dhe shokët e tij, kudo që ishin, me siguri ndienin mall. Dhe posta, atje larg, ndien mall dhe fizarmonika e Vasos, që rri në heshtje, ndien mall...

— Hë, Tano, pse hesht, fol! — i thoshte komisar.

— Tanua ndaj është i vetmi për zbulim, se e ka të vështirë të flasë, — thoshte Vasoja.

— Hë, Tano, ç'thua për këtë? — e pyeste duke buzëqeshur komisari.

— Është vetë njeriu ashtu, domethënë, jam unë, — ia kthente Tanushi. Atë kohë Vasoja ia kriste së qeshurës.

— Mos u bëj llafazan, Tano! — i thoshte dhe niste t'i binte fizarmonikës. Jonet e ëmbla që dilnin prej saj përkundeshin me një jehonë të zgjatur dhe Tanushi e mbante vesh tingullin gjersa shuhej. Ky çast i pëlqente shumë dhe atëherë ai mendonte gjëra të ndryshme, të largëta e të afërta, por të gjitha të mira e të bukura. Pastaj... ë... kishte ardhur gushti. Ditë të nxehta dhe gryka e automatikut të përvëlonte duart. Në një nga këto ditë Vasoja shkroi mbi një letër të bardhë:

U ringjall Rusia e carit dhe e careshës... Më vonë, në pikat e vrojtimit, mësuan edhe lajmin e daljes së vendit nga Traktati i Varshavës. Gjithçka e shihnin nëpërmjet thepit të pushkës. E çuditshme, Vasoja atë kohë do të martohej. Ai deshi t'i njoftonte njerëzit e shtëpisë ta shtynin dasmën, po komisar Mehdiu nuk e lejoi. Komanda i miratoi lejen e zakonshme. I uruan të gjithë «jetë të lumtur» dhe ai, në të ikur, duke qeshur, thasë:

— Pra, më urdhëruat të martohem!

— Po!

— Urdhri juaj do të zbatohet! — kishte thirrur ai dhe që lëshuar më vrap tatëpjetë, duke mbajtur me një dorë kapelën, që të mos i binte.

Tanushi u ngrit dhe zuri të ecte. Pika shiu i ranë në kokën e qethur, pastaj në fytyrë, e ai i fshiu me kurrizin e dorës, duke ecur nëpër natën e nëntorit, që priste shtërngatën. Vështroi andej nga ishina arat me misër. Më pas rruga erdhi e u bë malore dhe ai përkulë pak shpinën. Mendimet nuk i reshtnin. «Ushtria në jetën e njeriut qenka si ai brezi që vihet në mur e për të cilin do të flasësh sa herë që flet për ndërtesën.» Dhe ky brez është një kufi që nuk ndan vetëm ca vite nga të tjerat, jo, ai ndan diçka shumë të madhe dhe i bën njerëzit ta kuptojnë më mirë jetën. Tanushi atje

kishte parë forcën e madhe të vendit dhe të tijën. Nisi të fërshëllente një melodi. Në fillim ia mori nën buzë e pastaj fort:

... Muzgu bie, krismat s'ndihen,
zjarri i luftës perëndon...

Melodia dhe ritmi i dridheshin brenda vetes dhe nuk i ndiente purtekat e shiut oë e fshikullonin. La prapa arën e gjerë të Perivolit dhe mori rrugën anës kanalit ujitës. Ai uturinte me një zhurme tanku. Ky kanal, me kilometra i gjatë, ishte ringjallja e fshatrave të asaj ane. Qe gati gjashtë metra i gjerë, por atë natë dukej si lumë. Ishte tërbuar e hedhur keqas, duke gërryer me sa mundte anët e tij të pambrojtura. Ky kanal qe hapur para se Tanushi të ikte ushtar dhe, si fshatar i asaj ane, ai kishte punuar madje në kilometrat e fundit...

Anës kanalit qenë mbjellë fidanë plepash. Nëpër ta kalonte edhe rruga e ngushtë që zbardhte pak. Tanushi vështroi plepat, që u qe trashur trangu gati dy grushte. Pastaj hodhi sytë më tutje dhe mezi shqoi dritën e shtëpisë së parë të Zejmenit. Pas këtij fshati, shtëpia e parë ishte e tij. Zejmeni kishte pak shtëpi dhe ato larg njëra-tjetrës. Tanushi ndjeu t'i llokoçitej uji nëpër këmbë dhe kërcëu pak. Atë kohë, 5-6 metra më tutje, atje ku faqja e kanalit vinte si e ngrënë, shpërtheu uji, që me potere u derdh poshtë, drejt arës, ku kapiçat e misrit qenë mbuluar me plastmase, që ndritnin.

Tanushi lëvizi menjëherë dhe filloi të shqyente degë ku të mundte. Por uji i thyente, i mblidhte shuk e i flakëte jashtë asaj së çare. Ai zuri të zgjidhte degë më të trasha, i thyente me zor e duart po i përgjakeshin. U zhvesh dhe i futi rrobat diku që të mbroheshin sado pak nga shiu. Trupin tejmbanë ia përshkoi një e dridhur. I thuri sa mundi ato degë që kishte mbledhur dhe u fut në ujin e ftohtë brisk. Mundi t'i vendoste disi dhe ato qëndruan. I futi nën këmbë dhe i ngjeshi në

fund të kanalit. Uji e mbuloi dhe ai u zhyt. Kur doli, pa ndanë rrugës, dy veta me fenerë, që po afroheshin. Nuk dukeshin mirë. Tanushi doli nga uji dhe njerëzit me fener iu afruan.

— Cili je ti? — e pyeti i pari duke i bërtitur fort.

— Një ushtar i liruar, po shkoja në shtëpi.

— Unë jam Rexhua me gjithë time bijë. Dëgjova kanalin që uturinte dhe e mora me mend se do të jenë bllokuar shkarkuesit e nivelit. S'qenkam gabuar edhe për të çarën, — tha burri, duke vështruar aty.

— Baba, shih, shih, në arë gati po rriedh një kanal më vete, — tha vajza dhe zëri i dobët i saj u mbyt nga zhurma e ujit.

— Do të shkoj të hap shkarkuesit. Katina, ndihmoji ushtarit! — i tha Rexhoia vajzës dhe vetë bëri për nga shkarkuesit. Degët i mblidhnin bashkë dhe ajo ia jepte kur ai futej brenda. Ishte nja shtatëmbëdhjetë vjeçe. Fustani iu qull nga shiu e iu ngjit aty shumë pas trunit. Sa e pengonte të lëvizte dhe e bënte të skuqej. Flokët e gjatë e të lagur i rrinin mbi supë dhe nga lëvizjet e saj bënin një valle të lodhur. Në fytyrë ishte bardhoshe. ndaj ushtari i liruar e shihte mirë. Katinës ushtari i dukej i fortë dhe. kur ai zhvtej, priste me ankth të dilte. E pastaj të dy shiheshin për një çast në sy. Kur doli një herë nga uji, ajo e pyeti:

— U lodhe?

— Jo! — tha ai dhe i buzëqeshi. Ndërsa ajo, e turpëruar, nisi të shqyente degë pemësh. Tanushi u mundua të zvarriste një tring të prerë. E ndihmoi dhe Katina, giersa e afruan buzë kanalit. Atëherë ai u fut brenda dhe e tërhoqi tringun pas vetes. Krahu, ku kishte plagën, iu mpi dhe ndieu ca pickime të forta.

«Dhemb lulëkuqja». — tha me vete. Nga dhimbja shtrembëroi fytyrën. Katina ia nguli sytë e zinj.

— U vrave?

Ai tundi pak kokën dhe, kur e mbështeti tringun pas së çarës, pa se niveli i ujit ra shumë dhe rrjedhja e tij u dobësua. Ata vështruan andej nga iku Rexho-

ja. Jo shumë larg dëgjohej zhurma e vrundujve të ujit, që dilnin në kanalet anësore.

Ata hodhën edhe të tjera shkurre aty, gjersa nga e çara po dilte përherë e më pak ujë. Rexhoja i thirri të zbritnin poshtë, në arën me misër. Tanushi ndjeu një marramenth të lehtë nga lodhja. U hodh në arën me misër dhe vështroi rrugën që kishte marrë uji mes për mes misrave. Katinës ara iu duk si një qenie e plagosur. E kishte punuar me duart e saj dhe që ara më e madhe dhe më pjellore e fshatit.

— Të nxjerrim misrin e t'i hapim ujit rrugë për të kulluar — foli i ati që tutje.

Tanushi kishte ngulur duart në baltë e gati me thonj hapte një viçë kulluese. Ishte keq sa të hynte uji, se pastaj ai e zgjeronte vetë. Rexhoja iu afrua ta ndihmonte dhe i tha:

— Të mbahemi sa të vijnë ata të fshatit. Kam dërguar djalin t'i thërrisë. Është i vogël po... vjen ai, vjen.

Tanushi e pa tek tundte kokën me besim për ato që thoshte dhe shtrëngoi duart pas baltës. Në ujin verdhesh të kanalit notonin kallinj të. Tanushi e kuptoi se muskujt po i kapiteshin, ngaqë krahët po i rëndoheshin. Edhe në kokë nuk ndiente kthjelltësinë e mëparshme. Vështroi nga Katina. Ajo, e thyer në mes, mblidhte kallinj të e rënduar nga uji. Ai, pa e kuptuar, dhe vetë zuri të mblidhte kallinj të e asaj ane. Kur u afrua, vuri re se ajo me një dorë i mblidhte dhe me tjetrën i mbante pas gjoksit, si një fëmijë. Tanushit i lindi një mendim i guximshëm. Edhe Katina do të kishte fëmijë një ditë. Si do të ishin ata?... Ajo mblidhte kallinj dhe qante. Supet i dridheshin nga ngashërimi.

— Përse qan? — e pyeti Tanushi.

— Për misrin... për arën e plagosur...

Tanushi u tërhoq mënjanë dhe nuk deshi ta pyeste më. Ai thellë-thellë vetes kishte dëshirë ta dëgjonte atë që qante për misrin. Ai donte të shihte edhe lotët, këta lot që derdheshin për... Si ishin këta lot? A ishin si lotët e çdo dashurie që ndien njeriu? Ai deshi

të pyeste edhe Katinën, po nuk guxoi. Tanushi, nëpër atë kapitje të rëndë, mendoi se një nuse e tillë, që qante për misrin, i duhej atij.

Këto mendime ia ndërprejnë zërat e fshatarëve. Fenerët e tyre mbinë nëpër arë papritmas. Ata kishin marrë me vete thasë e mushamara. Nuk flisnin, ndonëse donin të dinin si e ku. E aq më tepër ua nxiste kurreshtjen fytyra e njohur dhe e panjohur e ushtarit të liruar. Kur nata zuri të trembej prej agut, mbaruan, dhe Rexhoja nisi t'u tregonte. Ata i dhanë dorën Tanushit. Rexhoja s'ia lëshonte krahun Tanushit. dhe vazhdonte ta tërhiqte për në shtëpi, po tjetri kundërshtonte duke thënë se i duhej të ikte patjetër, sepse e prisnin në shtëpi. Ashtu menduan edhe fshatarët kur thanë:

— Lëre, Rexho, e pret nëna.

— Unë do të vij përsëri, — tha Tanushi. Këtë e dëgjoji edhe Katina, që ende kishte në fytyrë vragën e lotëve:

Drita e parë, e zbehtë e mëngjesit, e zuri përsëri në rrugë. Vërtet që vonuar ca, po tani mund të mendonte jo vetëm për komisar Mehdiun apo Vason, por edhe për Rexhon, për fshatarët, për fenerët si yje dhe... për Katinën, me vragën e lotëve mbi faqet bardhoshë. Kur u dukën shtëpitë e para të fshatit të tij, ai përsëri ndjeu brenda vetes ato meloditë e dashura dhe mendoi se vërtet një ushtar i liruar nxiton shumë, po nxiton aq sa mund të nxitohet në llogore...

1980

KY ZHEG QË PËRVELON

Ai dukej sikur nuk e vinte re fare shijen e rakisë. Ishte një raki frutash që mua më digjte në qie-llzë e në gummaz. Ishim shtruar mbi postiqe pranë sobës. I zoti i shtëpisë na i mbushte gotat.

— Do t'ju kisha ftuar në shtëpinë, por s'kam asnjë kërcu dru, — tha kryetari i kooperativës, duke mbajtur gotën e rakisë në dorën e tij të madhe. — E kuptoni? Jemi keq për dru. Kur vijnë njerëzit nga puna, shkulin kërcunj, i vënë mbi shpinë dhe i sjellin në shtëpi. Ja ç'do të thotë, kur s'ke pyllin tënd.

Ai fliste më shumë se të gjithë ne. Fytyra e tij e mbushur shkëlqente nga sinqeriteti.

— Prandaj u vonove?— e pyeti instruktori i komitetit të partisë duke buzëqeshur. — Po si ia bën? Tërë dimrin pa dru rri?

Kryetari i kooperativës e zbrazi gotën e rakisë dhe përplasi buzët.

— Po, — foli ai, — prandaj u vonova. Mbase i fton ndonjë tjetër në shtëpi, thashë me vete. Dhe ja ku

më doli mësuesi përpara. Sa për të mërdhirë, unë s'ndiej kurrë të ftohtë. Zhegun po, atë e kam frikë.

Ai e ngriti përsëri gotën.

— S'është e mundur që të mos e ndiesh të ftohtët, — thashë unë.

— E ndiej, e ndiej, — tha ai, — por s'çaj kokën për të. Më vjen ca keq për nënën. Mblidhet tërë ditën me batanije krahëve dhe thotë: «sillna dru». Por s'më del koha, bre vëllezër. Pastaj, dhe harroj. Si i thonë: po s'të dogji lëkura vetë, edhe s'të kruhet.

— E çuditshme! — tha mësuesi. — S'ndien vërtet të ftohtë. Kur isha njëherë në kampin e Razmës, njoha një shofer që kishte një rrufë të tmerrshme. Sesi i thoshte, rrufë alergjike më duket. Tërë pranverën me rrufë, se e ngacmonte poleni i luleve. Në qytet bënte vapë, por lart në male pranvera vonohet. Çelnin bari e lulet. E kapi rrufa që në makinë dhe tërë kohën ndenji me shami në dorë. Pesëmbëdhjetë ditë me radhë, e besoni? Sa erdhëm në qytet, i pushuan dhe hundët.

— Kurse mua s'më ngacmojnë fare lulet, — tha kryetari i kooperativës. — Më pëlqejnë. Sikur të mos vinte vapa pas tyre, do të ma kishte qejfi të merresha me to.

— Ty të ngacmojnë njerëzit, Besim, — tha instruktori i komitetit të partisë. — Të kujtohet atëherë? Ama, na mërzite me ato letrat e tua.

Besimi i mbërtheu sytë mbi gotën e rakisë. Në anë të ballit iu formuan ca vija të prera. Ai e vërtiti gotën midis gishtërinjve të trashë e të fryrë.

— Të nxehtë që kam ndier atëherë! — tha ai duke tundur kokën ngadalë. — Thashë se po më digjej toka nën këmbë. Nuk e bëja dot atë punë unë. Do të merresha më qafë.

— Na dërgonte letra, — tha instruktori i komitetit të partisë. — Çdo dy-tri ditë vinte një letër në komitet. Lëre sa do t'i ketë mërzitur ata të ministri-së dhe të degës. Nuk donte të rrinte në kufi.

— Në kufi? Përse nuk doje të rrije? — e pyeta unë.

Ai tundi përsëri kokën dhe tha sikur të mos e kishte dëgjuar fare pyetjen time.

— Po të rrija edhe ca, do t'i vrisja të tërë ata që do të kapja. Nuk e kupton ti. Nuk ke qenë andej gjatë Luftës kur bridhte Isai fshatrave.

— Pse?

— S'kishte burrë më të poshtër, — tha Besimi. Në përpjekje thyhej. Por ishte i vetmi, ama, që turrej pas grave. Ptul. Nuk e kupton ti.

Besimi piu përsëri raki, sikur donte ta shuante etjen me ato gllënjka përvëluese.

— E di, — tha instruktori. — Pasi e vranë Isanë në Fier, e zumë edhe Faslliun. Unë isha në gjqy bile. Çfarë s'u tha atje. Pleq të masakruar, gra të përdhunara e të vrara, bile një fëmije ia kishte prerë këmbën me sharrë. Kam marrë pjesë në sulmin mbi Luar. Faslliun e pushkatuam buzë lumit.

— Po ç'ka të bëjë kjo me largimin tënd nga kufiri? — e pyeta unë kryetarin e kooperativës.

— Pse, nuk e di ç'më ndodhi? — tha Besimi.

— Jo.

Kryetari i kooperativës u shtrua mirë mbi postiqe dhe hapi sytë me mosbesim.

— Ah! — tha ai duke u kthyer përsëri nga inspektori i komitetit të partisë. — Të kisha qenë unë atëherë buzë lumit! Ç'e do. Më kaluan në Veri. Pastaj mbeta kufirit dhjetë vjet me radhë. Po dëgjoni, dëgjoni!

E shtyu gotën e rakisë mbi sofër dhe i mblodhi këmbët kryq.

— T'ëmën, — tha. — Desh më mori më qafë maskarai.

Ai kroi faqen, sikur do të nxirrte gjak.

— Isha komandant poste, — tha. — Dhe isha mesuar me këtë punë. Tërë kohën rrija me ushtarët dhe vetëm një herë në dy-tri javë shkoja në shtëpi.

«Ti s'je njeri, — më thoshtë nëna. — Po si i lë pleqtë vetëm? As që të bie ndër mend për ne.»

Plaku më rrojti 90 e kusur vjet. Dhe sa që ai, nuk kisha merak për shtëpinë. Se që i këmbës dhe i dorës. Derisa i doli shpirti, punoi im atë. Dhe kur vdiq, më erdhi çudi, lajmi më ra si bōmbë. Më bëhej sikur nuk do të vdiste kurrë, aq i fortë dukej. Ra për të fjetur në darkë vonë dhe nuk u ngrit më. Nejse.

Nuk isha martuar dhe nuk jam martuar edhe sot e kësaj dite. Rrija në postë. Haja e pija mirë. Bridhja tërë ditën në këmbë, se më duheshin tri orë që t'i kontrolloja të gjitha vendrojat.

Ama ushtarët copë bëheshin për mua. Nejse.

Një ditë po rrija shtrirë përpara postës. Atje ishte një lëndinë e vogël me bar, që kishte filluar të thahëj. Ne e nxirrnim ujin nga pusi dhe nuk e ujitnim dot të tërë lëndinën me kova. Mirë do të që ta ujitnim, por ushtarët lodheshin. Pastaj kishim edhe ekonominë ndihmëse.

Tre plepa, jo shumë të mëdhenj, nga ata që e kanë kurorën të mbledhur, e mbulonin me hije të tërë fushën përpara postës. Plepat as që fëshfërinin, dhe unë shikoja qiellin pa re. Bënte nxehtë. Aq nxehtë, sa zogjtë dhe pëllumbat e postës kishin hapur sqepin dhe u dridhej gusha.

Po mendoja ta futja kokën në një kovë me ujë, por ora ishte ende nëntë padreke dhe të nxehtët do të shtohëj. Ishtë gusht. Dhe veç atyre plepave, rreth e qark nuk shihje asnjë pemë tjetër. Tutje, larg, ngriheshin kodra të zhveshura, vetëm gur e shtuf. Atje kalonte kufiri.

Kisha mbyllur sytë dhe më dukej sikur mezi mërrja frymë, kur ra më forcë zilja e telefonit. U ngrita me vrap dhe u futa në postë. Brenda mezi u mësova me mungesën e dritës, se jashtë të verbonte die-lli. E kapa telefonin dhe thirra:

— Alo! Alo! Çfarë?

= Alarm!, = u dëgjua matanë zëri i kryetarit të Degës.

Ai fliste nga qyleti, dhe zëri vinte i dobët. Filli i gjatë i telefonit fushor, që shtrihej kodrave e fushës, bënte një zhurmë si fishkëllimë gjarpri, apo si një shufër që pret erën.

«Ku u gjet ky alarm tashti!» — thashë me vete.

— Merrni të gjitha masat! — tha kryetari i Degës së Punëve të Brendshme. — Zini vendet e caktuara dhe bllokoni kufirin! Dy të rinj i kanë zbritur autobusit në B. Sipas të dhënave që kemi, duan të kalojnë kufirin. Kanë marrë drejtim për në sektorin tuaj.

— Si urdhëron! — thashë dhe e lashë receptorin në vend.

Për dy minuta ushtarët ishin rreshtuar përpara postës me automatikët në krah.

— Me vrap! — u thirra. — Për në pozicione!

Ata e dinin vetë se si duhej vepruar në të tilla raste.

Ne nisëm vrapin, ndërsa dielli na binte në fytyrë. Dëgjoja përplasjet e armëve, frymëmarrjet e vështira dhe mbi të gjitha lloçitjen e ujit nëpër pagurë. Duhej gjysmë ore, që të arrinim të gjithë në pozicione.

Rruga ishte tërë zall e gurë, me të përpjeta dhe gropa, ku shpesh ushtarët shkisinin. Gurët e reflektonin të tërë nxehtësinë. Përpara syve tanë dridheshin avuj.

Kur ramë përdhe, në gjoks m'u ngjiti baltë. Mezi e ngrita kokën. Dhe pashë se të gjithë ushtarët po i zbraznin pagurët. Dëgjohej zhurma e mbytur e gurmazeve të etura: gët, gët, gëttt.

E piva edhe unë tërë ujin. Ushtarët kishin vënë armët përpara dhe prisnin.

Ndërlidhësi e shtriu telin dhe vuri telefonin fushor pranë meje, pas një shkurreje të tharë.

Dielli vazhdonte të digjte. Në qiell u shfaqën ca re të rimta, por ato ishin shumë larg dhe dukej sikur nuk lëviznin fare. Dhe armët na digjnin nëpër duar.

Kaloi kohë. Shkoja në mend se shkelësit do të kishin marrë drejtim tjetër. Ndoshta mund t'i kishin zënë dhe nuk na kishin lajmëruar ende. Ndoshta ishte ndonjë alarm prove. Na kishte ndodhur disa herë të rrinim me orë të tëra nëpër pozicione, për shkaqe të ndryshme, sepse alarmi jepej edhe për dyshimin më të vogël.

Kaloi mesdita. Toka digjte gjithmonë si saç. Kaluan edhe dy orë të tjera. Në qiell u shtuan retë e rrimta. E bëra me mend se, kur retë do ta mbërrinin diellin do të binte telefoni dhe do të jepej urdhri që të ktheheshim në postë. Retë e mbërritën dhe e kaluan diellin, por telefoni nuk ra.

Kishim plot gjashtë orë që po rrinim në pritë, dhe vapa nuk po fashitej ende. Gjashtë orë që po dëgjonim këngën e gjinkallës, që s'reshhte shkurreve. Na mbiu në vesh.

Ushtarët nuk kishin ngrënë që në shtatë të mëngjesit. Mendova të merrja telefonin dhe të lajmëroja në postë që të na sillnin të paktën nga një pikë ujë, (kazanët e gjellës nuk kishin si t'i binin aty). Po zilja ra më përpara se unë të kapja telefonin.

Kishim gjashtë orë në përgjim me shqisat të mpreshura, dhe zilja më tmerroi si një rrymë elektrike që ta përshkon fund e krye trupin.

— Alo! — thirra duke u munduar të gëlltitja pësh-tymën, që më ishte bërë lëmsh në grykë.

— Ja unë, — tha kryetari i Degës matanë fillit.

— Ka gjë andej?

— Asgjë, — iu përgjigja.

— Jemi të sigurt se janë në sektorin tuaj. Ora po shkon pesë. Mbase janë fshehur shkurreve dhe presin natën. Merr tre-katër veta dhe kontrollo pyllin!

E lashë telefonin dhe pashë tokën. Djersa formonte konturet e plota të trupit tim. Avullonte.

Mora tre veta dhe u nisëm drejt pyllit të shkurreve. Shkurret na mbërrinin deri në gjoks. Kishte mjaft drunj të tharë që kërcitnin. Prapa nesh ishte kloni. Përpara tij shtrihej brezi i butë. Ne i kishim

prerë atje tërë shkurret dhe e kishim punuar tokën me përmendë. Megjithatë plisat ishin forcuar aq shumë, sa ishin bërë si shtuf, ku s'mbetej asnjë gjurmë.

Derisa po kontrollohej gjithë zona dhe kishte ardhur vetë kryetari i Degës, informata duhej të ishte e sigurt. Dhe, përveç kësaj, ata duhej të ishin shumë të rrezikshëm. Kështu mendoja.

Shkurret m'i bënë gjak krahët e djersitur. Shikoja vetëm kokat e tre ushtarëve që bënë me kujdes përpara.

«Duhet të jenë fshehur diku këtu» thashë me vete dhe një e dredhur më përshkoi shtyllën e kurrizit.

Në ishim krejtësisht të zbuluar. Ata mund të na sulmonin papritmas nga një distancë e afërt dhe mund të na vritnin lehtë edhe sikur vetëm një thikë të kishin me vete.

Ecnim...

Një zog u ngrit lart duke e mbajtur sqepin hapur. Po shikoja zogun, që u tret pas kodrave, kur ndjeva një zhurmë të befasishme pranë meje. Një masë e kuqe më kaloi vetëtimthi përpara. Pa pasur kohë të mendoja, thirra padashur:

— Ndal! — dhe arma m'u shkreh vetvetiu në ajër.

U hodha përpara dhe u mbërtheva trup me trup me dikë. Ai nuk bëri rezistencë, por mbeti në vend. Kur erdhën ushtarët, po dridhej.

— Lidheni! — thirra dhe nisa të vrapoja midis shkurreve.

Degët më çirrnin dhe më gërvishtnin. Arma më pengohej pas tyre dhe unë s'i kisha duart të lira, që të vrapoja me të gjitha forcat.

— Ndal! — thirra përsëri, duke e ndier se po më merrej fryma. — Ndal!

Njeriu më këmishë të kuqe, që më kaloi vetëtimthi përpara syve, vraponte si i marrë, duke shkelur mbi shkurre dhe duke kërcyer mbi gropa. Ai vraponte më shpejt se unë dhe bënte zigzage nga frika se mos e qëllonim.

Ai iu afrua brezit të butë dhe unë ndjeva të më binin djersë të ftohta.

«Ç'bëjnë ushtarët? — thashë me vete. — Përse nuk e ndalojnë?»

E kuptova se asnjë nga ne nuk mund ta arrinte në vrap. U ula në gjunjë dhe i drejtova automatikun.

— Ndal!

— Ndal!

— Ndal!

Thirrën me radhë gjithë ushtarët. Njeriu me këmbë të kuqe e pa telin me gjemba, i mblodhi tërë forcat dhe u sul si i tërbuar në drejtim të tij. Po ta kalonte klonin, kishte pak mundësi që ta kapnim.

— Ndal! — thirra për herë të fundit dhe mora shenjë.

Ai bëri një kërcim prej atleti dhe u ngjit me thonj mbi telin me gjemba. Nuk kishte ndër mend të ndalej. Kacavirrej tamam si një macë e egër.

Gjëmuan disa të shtëna hutuese. Ai mbeti një çast majë klonit me gishtërinjtë të mblëdhur fort, sikur t'ia kishte zënë ngërçi. Pastaj u duk sikur u rëndua. Gishtërinjtë u hapën, dhe ai ra në anën tonë.

Vrapuam atje. Ishte një djalë nja njëzet e pesë-njëzet e gjashtë vjeç. I hollë, me trupin tërë muskuj, që dukeshin edhe nën bluzën e kuqe. Kishte marrë dy plumba në këmbë dhe një në shpatull. Përdhe derdhej gjak, por plagët ishin të ngrohta, dhe ai nuk ndiente ende dhembje të forta.

Kishte sy të hirtë, të vegjël. Ai buzëqeshte pak ose i kishte përveshur buzët, aq sa i dukeshin dhëmbët e qenit, të gjatë e të mprehtë.

— Bëni një vig! — u thashë ushtarëve.

Ata sollën edhe shkelësin tjetër dhe filluan të prisnin dru.

Njeriu që shtrihej përpara këmbëve të mia, po më vështronte me përbuzje dhe urrejtje.

— Hë, qen! — thashë unë. — Ku doje të veje? Sikur s'ke lindur në këtë tokë. Kërkon krodhën e tjetrit.

I picërroi edhe më tepër sytë e tij të vegjël, të hirtë dhe tha, tërë përbuzje, duke zbuluar më shumë dhëmbët anësorë:

— Çfarë? Mos do të më mbushësh mendjen se këto dy pëllëmbë dhë, që zënë vetëm një pikë në hartë, janë e tërë bota?...

— Qen! — thashë unë dhe kisha dëshirë ta qëlloja me shkelm. — Qen!

Ai tjetri po dridhej. Ishte ca më i ri dhe kishte frikë.

Ushtarët po e mbaronin vigun.

Edhe unë po dridhesha nga inati. Nxora letrat nga çanta dhe nisa të plotësoja procesverbalin e kapjes në krim e sipër.

Pasi e plotësova të parin dhe e firmosi vetë shkëlësi, iu drejtova atij me këmishë të kuqe, që shtrihej nën këmbët e mia:

— Emri? — e pyeta.

— Demlush.

— Mbiemri?

— Toska.

— Emri i babait?

— Isa.

Erdhi e m'u mblodh një lëmsh në fyt. Sytë m'u veshën dhe përsëri desha ta qëlloja me shkelm.

— Farë krimineli! — thirra duke kërcitur dhëmbët.

— Qen bir qeni!

Ai nuk lëvizi fare. Vetëm më shikonte me ata sytë e tij të vegjël, të hirtë.

— Im atë ka qenë burrë, — tha. — Dhe ia kishin frikën të gjithë.

Unë e shava. Ai mori me dorën e majtë procesverbalin dhe e pa me vëmendje.

Dridhesha i tëri dhe mezi përmbahesha që të mos e shkelja.

— Ke harruar diçka, — tha ai. — Atë që e the edhe vetë: farë krimineli. Kam lindur kriminel dhe dua të vdes si kriminel. Kriminel, por burrë, ama.

Atëherë nuk pashë më asgjë. Tërë ajo nxehtësi m'u duk sikur më ra në kokë e m'i përvëlloi bebëzat e syrit.

E kapa automatikun, e tërhoqa dorezën e rimbushjes dhe do ta kisha vrrarë në vend, sikur të mos më kishin mbajtur ushtarët.

— Largohuni! — klitha. — Lërmëni ta vras qenin!

Ata më mbërthyen fort dhe unë erdha dalëngadalë në vete.

Ai po humbiste gjak. E vumë mbi vig dhe u nisëm për në postë.

Ndërlidhësi ynë lajmëroi se dy shkelësit ishin zënë: njëri u dorëzua, kurse tjetri ishte plagosur dy herë në këmbë dhe një herë në shpatull.

Ai tjetri vinte pas si mëz i zbutur. Sapo bëmë dhjetë hapa, Demlushi zuri të thërriste. Dielli na lëshonte shigjeta. Vigu lëkundej. Ushtarët fshinin djersën dhe dihatnin.

— Ujë! Ujë! Ujë! — thërriste Demlushi nga vigu.

E shikoja se si i vente koka nga një anë në tjetrën, dhe e tërë kjo më dukej pa kuptim. Ta mbartnim,.. ta shëronim... Kë?

— Ujë! Ujë! Ujë!

E thirrura e tij më binte si çekan në kokë. Po pëlcitnim për vete.

Ai i shqeu fashat, me të cilat ia kishim lidhur hëpërhë plagët. E ulëm vigun dhe ia lidhëm duart.

— Ujë! — tha ai përsëri. — Ujë, se vdiqa!

— Ujë s'kemi për vete, — i thashë. — Vdiqëm edhe ne.

Dielli të verbonte. Ai kishte etjen e gjakut që i rridhte.

— Shurrën! — tha ai. — Nëm shurrën. Aman!

Kishte hapur gojën dhe nofulla e buzët e nxira i lëkundeshin si krah i thyer sorre.

— Nuk ta jap, — i thashë duke shtrënguar dhëmbët. — Nuk ta jap.

Ai hapi sytë e tij të vegjël dhe ra pa forcë në vig. Shoku i tij zuri të qante. Qeni!

Tërë rrugës thirri dhe m'u lut, por as që e dëgjo-
ja më.

Erdhi dhe e mori ambulanca, sapo mbërritëm në
postë.

Më rrinte mendja gjithmonë atje. Kujtoja Isanë
dhe më dukej sikur ishte ngjallur.

«Si nuk e vrava! — thosha me vete. — Si nuk e
vrava, qenin!»

Ç'zheg! Ç'vapë! Kurse ti më thua si nuk kam të
ftohtë!...

E dini? E takova para pesë vjetësh në burg. Ishte
shëndoshë si molla, por pa një këmbë. Nuk e njoha në
fillim. Po më shikonte me tërbim me ata sytë e tij
të vegjël, të hirtë. Dhe unë ndjeva përsëri po atë
vapë, po atë zheg.

1973

Fatmir Gjata

ZEMËR SHQIPTARE

Ishte vjeshtë, vjeshtë e verdhë me shi e me baltë. Im shoq, Kasemi, kishte shkuar në Opar e që andej ishte hedhur në Mokër për të përcjellë ca kafshë me armë për partizanët. Kur u nis, më tha se do të kthehej të shtunën, por iku edhe e diela e s'u duk në shtëpi. U bëra merak, se ishte luftë e dyfeku kërciste kudo.

— Si u bë kjo punë? S'u kthye që s'u kthye, — pyesja veten me duar në zemër.

Por një fshatar, që kishte qenë në Mokër dhe e kishte takuar Kasemin, erdhi aty ndajnatëherë e më thirri që nga pragu i derës:

— Mojt grua! Mirë e ke atë, mojt, mirë. Do të të vijë pasnesër. Mos u bëj merak.

Kur dola në oborr për t'u fjalosur më shtruar, se m'u duk sikur më gënjeu, fshatari kishte ikur. Po, gënjeu apo s'gënjeu, mua sikur m'u lehtësua zemra.

Në oborr, im bir (e kisha të vogël, dhjetë vjeç) kishte hyrë në një pellg me ujë e lahej si rosat. Ishte bërë qull fund e krye.

— Do të ftohesh, mor bir, — i thashë. — Hajde brenda.

Po më dëgjoi? Krisi e doli jashtë. E ndoqa dhe mezi e arrita të gardhi. E futa brenda me zor dhe e ndërrova.

— Ti, Petrit, nuk bën mirë kështu, — e këshilloja duke e ndërruar. — Pa shiko si je bërë, qull. Do të ftohesh. Kur bie shi, njerëzit rrinë brenda.

— Po partizanët, — m'u përgjigj, — pse nuk ftohen? Edhe ata jashtë rrinë. Nuk janë njerëz ata?

— Njerëz janë, por janë të rritur.

— Pse unë i vogël jam?

— Edhe ti i madh je. Të ka nëna burrë. Po, kur bie shi, më mirë është të rrih brenda.

Atë natë erdhi në fshat një batalion. Mua më sollën tre partizanë. U ndeza një zjarr që të thaheshin, se ishin bërë qull e u dhashë të hanin ç'm'u ndodh në shtëpi. Isha mësuar me ta dhe i doja si Petritin tim. Vinin tek unë nga Mokra, nga Opari, nga Devolli, për të marrë një hop frymë e për të pirë ndonjë lagjin me dhallë a me ujë. Dy vjet të kaluar, kur i pashë për të parën herë, m'u dukën fare të vegjël dhe u habitë me tim shoq që merrej me ta. Një ditë i thashë:

— Ç'të duhet ty të ngatërrohesh me këta fëmijë?

Por ai ma preu shkurt:

— Mbylle gojën ti, grua! Ata kanë dalë maleve që të na çlirojnë.

Dhe vërtet, ç'ta mësoja unë Kasemin? Ai ishte i mendshëm vetë. Dhe kishte pasur të drejtë. Pas një jave u bë një luftë këtu në fshat. Vetë, me këta sy, i pashë italianët si u thyen. Që prej asaj dite partizanët më janë dukur burra të pjekur që s'u trembet syri kurrë dhe më janë futur në zemër si Petriti im.

Të tre partizanët që më erdhën atë natë ishin të muhabetit, por sidomos njëri, një Sotir nga Mokra, një djalë nja njëzet vjeç, me ca sy si të shqiponjës. Ai kishte një mot e ca që bridhte maleve. Kishte luftuar në Voskopojë, në Pojskë e në Leskovik, në Gram e në Përmet. Kishte një zë si bilbil. Ku e kishin gjetur një-

ri-tjetrin? Kaq mirë i ujdinjin zërat e kaq mirë i kurdisnin fjalët, sa unë u mahnita! Sotiri ia merrte, të tjerët ia mbanin. Petriti im ziente.

Ranë të flinin, të veshur, siç ishin. Petriti im nuk deshë të flinte atë natë me mua. U bë shok i ngushtë me Sotirin. Pashë, ç'pashë e i vura të dy në një dyshek. Sa ranë, gjumi ua mbylli sytë menjëherë.

Unë mbuloval zjarrin me hi, shova kandilin e rashë. Po gjumi nuk më mori menjëherë. Që kur kishte filluar lufta e kisha humbur gjumin. Kasemi më shante gjithnjë:

— Po fli, moj grua, — më thosh, — se gjermani s'ka atë nge që të vijë natën këtej. Edhe atij i dhemb koka.

Unë s'kisha frikë nga gjermani. Po kisha merak për djemtë e për vatanin që po përvëlohej. Prandaj edhe gjumin e bëja me hope.

Mirë thonë: «Ç'sjell mëngjesi, nuk sjell nata.» Për atë të zezë të atij mëngjesi! U zgjova nga të trokiturat e forta në derë. M'u duk sikur shtinte njeri me top te pragu i shtëpisë. Dola në oborr pa u veshur e pyeta:

— Kush është?

Dëgjova hapat e njerëzve që rendnin para shtëpisë. Dikush trokiti përsëri në derë me kondak e thirri.

— Shpejt, Sotir, shpejt, gjermanët!

U derdha e mezi hapa derën. Por ai që trokiti s'ishte më. Sa u mata të hyja brenda, një batare pushkësh plasi mu në mes të fshatit. Pas pak m'u duk sikur po bëhej luftë jo vetëm poshtë, te mulliri, por edhe lart, mbi fshat, tek Uji i Ftohtë. Mos kanë dalë gjermanët edhe sipër? Mos kanë rrethuar fshatin? Dhe vërtet ashtu kishte ngjarë. Më vonë mora vesh se katërqind gjermanë e ballistë e kishin rrethuar fshatin si në një çark. Komandanti i partizanëve kishte dhënë urdhër që shtegu të çahet lart tek Uji i Ftohtë, gjallë a vdekur, po duhej çarë. Ishte punë e zorshme, po tjetër rrugë s'kishte. Një pjesë të partizanëve e kishte dërguar te mulliri dhe i kishte urdhëruar që të që-

ndronin gjersa të çahej rrethimi e pastaj të tërhiqeshin duke luftuar.

Sotiri doli i pari në rrugë. Pas tij dolën edhe dy shokët e tjerë. U çudita se si u bënë gati aq shpejt. Ata s'patën kohë as të më përshëndetnin. Vetëm Sotiri, pasi u dha urdhër shokëve që të ngjiteshin sipër, më tha:

— Shko brenda, nënë! Mos u bëj merak, se shtegun do ta çajmë, — dhe vetë zbriti tatëpjetë, te mulliri, ku bëhej luftë.

Dy plumba fishkëllyen mbi kokën time dhe u përplasën në murin e shtëpisë. Rrëmbeva tim bir në krahë e hyra brenda. Derën e lashë hapur, se s'pata kohë t'i vija llozin. Nga dritarja e vogël shikoja Sotirin që luftonte prapa një çakëlli. Zemra më rrihte. Nuk dija ç'të bëja. Të kisha dyfek, do të shtija edhe unë. Po dyfekun e kishte marrë me vete Kasemi.

Kaloi një orë, a dy, ndoshta edhe tri, nuk e mbaj mend, dhe partizanët e çanë shtegun tek Uji i Ftohtë. Vetëm Sotiri mbeti afër mullirit, në mes të zjarrit. Gjer në një kohë ai përdori dyfekun, pastaj e la atë mënjanë dhe, duke u tërhequr zvarrë, luftoi me nagant. Një herë u ngrit më këmbë dhe hodhi dy bomba që plasën pas pak me zhurmë të madhe. E pashë kur kapërceu një gardh dhe u ndodh para shtëpisë sime. I thirra nga dritarja që të kishte mendjen. Por ai, si dukej, nuk më dëgjoi. Ç'më panë sytë aty? Një alamet gjermani, i gjatë si hollovar, i doli përpara papritur dhe i shtiu me automatik. Sotiri u mblodh shuk e ra përdhe. Duke rënë, ai zbrazi katër herë nagantin dhe gjermani u rrokullis në hendek. Dola shpejt në oborr dhe e gjeta Sotirin te pragu i derës, mbytur në gjak. Ishte plagosur në këmbë e në shpatull. E vura brenda dhe i vura llozin derës. Po tani?! Gjermanët me siguri e kanë parë që hyri këtu. Me një copë çarçafi i lidha shpejt plagët.

— A ke fishekë, nënë? — më pyeti.

E ku i gjeta unë fishekët? Të kisha, do t'i kisha zbrazur vetë.

— Po bombë?

— Jo, as bombë.

Ai hapi nagantin dhe unë pashë në të vetëm një fishek. E vështrova Sotirin në sy dhe e kuptova ç'kishte ndër mend të bënte.

— Sidoqoftë, të gjallë nuk do të më zënë, — tha duke u munduar të ngrihej.

U mundova t'ia merrja nagantin, por ai nuk më la.

Në rrugë dëgjova këmbë njerëzish dhe fjalë që unë nuk i kuptoja. Gjermanët kalonin para shtëpisë.

— Nënë, — më tha Sotiri, — shko brenda. Ata zemrën nuk do të ma marrin dot, — dhe u ngrit më këmbë, duke u mbështetur pas murit, me gishtin në këmbëzën e nagantit.

Nuk i fola më. E rrëmbeva në krahë dhe e fsheha në një qoshe të plevicës duke e mbuluar me kashtë. Kur dola në oborr, pashë tim bir që përgjonte prapa derës.

— Këtu janë, — më tha ai me gjysmë zëri e m'u derdh në prehër.

— S'ka gjë, xhan, s'ka gjë, Petriti i nënës! — i thashë duke i përkëdhelur flokët. — Ty të ka nëna trim! Ti vetëm mos u trego atyre asnjë fjalë...

Nuk mbaj mend ç'i thashë më, vetëm e lëshova nga duart dhe e ndjeva si m'u ngjesh pas këmbëve duke më shtrënguar fort.

Gjermanët e shkallmuan derën, se unë llozin s'e hoqa që s'e hoqa. Ca shtinë me dyfek nëpër dritare, ca e bënë derën shoshë me automatik. Për të parën herë shikoja gjermanë me sy. Oh! Të kisha një bombë e t'i hidhja në erë!

Fjaloseshin me zë të lartë, por unë nuk i kuptoja. Vetëm njëri prej tyre më foli shqip. Ishte një ballist, që mos ju dëgjoftë nami kurrë.

E bënë shtëpinë rrëmujë, por nuk gjetën gjë. Kërkuan nëpër oborr e nëpër bahçe, por nuk gjetën gjë. Një gjerman, me një kaskë të madhe në kokë, zbuloi pusin dhe shikoi në të. Asgjë nuk dukej në atë errë-

sirë. Ai pështyu në pus dhe shtiu me automatik. Një tjetër hyri në plevicë. E pashë me bishtin e syrit kur qëndroi te pragu i derës me këmbët të hapura. Më rrahu zemra, më rrahu si e marrë, sikur donte të shpërthente jashtë krahavorit. Prisja të dëgjoja krismen e thatë të nagantit. U mata të bëja një hap, po ndjeva se këmbët e mia i shtrëngonte fort Petriti im. Një krimë automatiku u dëgjua në plevicë. Klithma më mbeti në grykë. Mbulova fytyrën me duar dhe nëpërmjet gishtërinjve pashë gjermanin që doli nga plevica duke mbledhur supet. Nuk e kishte gjetur Sotirin.

Më rrethuan në mes. Njëri më mbështeti dyfekun në gjoks dhe unë ndjeva nxehtësinë e armës. Ballisti më pyeti me zë të lartë:

— Fol, ku e fshehe?

Nuk mbaj mend si u përgjigja, vetëm më kujtohet se dikush më goditi në kokë. Im bir m'u hodh në qafë për të më mbrojtur. Ata ma shkëputën nga krahët dhe e mbështetën pas murit. Unë kujtova se po ma pushkatonin. Nuk mbaj mend, vetëm se u derdha mbi të dhë e mbulova me trupin tim. Atëherë zbërtheva gjoksin e u thirra:

— Bjermëni mua!

Dikush u bë gati të shtinte. Po një tjetër e ndaloi dhe bëri një shenjë me dorë.

U derdhën përsëri mbi mua e ma rrëmbyen djalin nga duart, e shtynë dhe e nxorën jashtë. Nuk kuptova ç'po ngjiste. Vetëm ndjeva sikur dikush më shkuli zemrën nga krahavori e ma shkeli me çizme. Ngriva në vend, e mbështetur pas murit. Mezi dëgjova fjalët e tim biri që thërriste në rrugë:

— Në-nëel!...

M'u morën mendtë dhe për pak rashë, por e mbajta veten. U turra jashtë dhe iu derdha në grykë gjermanit që deshi të më ndalonte. E shkunda me forcë dhe e rrëzova përdhe. Ku u gjend tek unë ajo forcë, nuk e di!

— Ku ma shpini fëmijën, ku?

Dikush më goditi në shpatull dhe më rrëzoi. Ndjeva faqen që m'u lag në një gropë me ujë.

— Trego!

M'u kujtua Sotiri. Ai ishte në plevicë, gjallë a vdekur, nuk e di, se i shtinë me automatik. Por ishte në plevicë. Ja këtu afër, fare afër. Gjermanët atë kërkonin. Mjaftonte një fjalë, vetëm një fjalë, dhe im bir do të kthehej përsëri në shtëpi e unë do ta përkëdhelja si më parë e do t'i thosha: «Të ka nëna trim, të ka nëna burrë të rritur!»

Por jo! Ajo s'kishte për të ndodhur kurrë!

Gjermanët u larguan, por unë akoma e kësaj dite dëgjoj zërin e tim biri që më thërret:

— Në-nëë!

Sotirin e gjeta të gjallë, po të tretur, se kishte humbur shumë gjak. Ai shtriu duart me mundim e më përqafoi e unë ndjeva sikur ato duar ishin duart e tim biri.

1953

Fuat Çeliku

TAKIM PAS NJË NGJARJEJE

«Atëherë isha komandant poste në kufi. Thoni vetë ju, i duhet gjë tjetër kufitarit po s'pati vigjilencë e trimëri? E di si thonë? Në qoftë se disiplina është rregull numër një i ushtrisë, vigjilenca është rregull numër një i disiplinës. Dhe ta dish, e them mirë, sa s'ka ku të vejë më. E pra, te vigjilenca e kisha llafin. Llaparniku, hedh thumba si pa të keq, gjoja, e ku ta di unë, e ti e qep gojën. Të kalon armiku nën mustaqe, e ti fle, a dremit, a zbythesh prapa. Të kalon, e ti s'i hidhesh në grykë, kjo s'mund të quhet vigjilencë. Dikur na ka bërë përshtypje një djalë, Elham Qatipi e quanin. Të merrte gjak në vetull. Elhami, edhe gjethen kur binte, e ndiente.

Ishte një natë korriku. E bukur sa s'ka më. Si tani më kujtohet. Atë natë, pranë pyllit me boriga, të mëdha sa s'mbërtheje dot një me të dyja duart, bënte rojë ky Elhami, që thoni ju. Nuk ishte ndonjë vend-rojë kushedi se që, ja, aty afër ndërtesës së postës ishte, por kjo gjumosje na mori më qafë. Ku ka, ore,

vendrojë të klasës së parë apo të dytë e të tretë. Nuk janë kabina treni vendrojat e kufirit. Kështu mendoja unë, por Elhami nuk mendonte kështu. Nuk mendonte. «Bam,» atë natë një krisëmë nga vendroja e Elhamit. Alarm, Vrapuam atje të armatosur, me qen e me punë.

— Ç'pate, Elham? — e pyeta.

— Dikush kaloi këtej, komandant, — më tha. — I thirra të ndalonte, po...

— Nga vinte, — ia preva unë.

— Nga vija e kufirit dukej, — u përgjigj ai.

«Ç'ia këpute kot, o Elham vëllai», thashë me vete.

— E pe me sy? — e pyeta pas pak.

— Jo, jo, po dëgjova këmbë. S'mund ta lija vendrojen.

Unë qesha si me ironi, si më qesëndi, si të të them, qesha kur s'duhej të qeshja. Kështu e fyeja kufitarin.

— Ama edhe ti, s'e sheh, mbeti shkëlësi të vijë këtu te ti. E ç'do këtu ai, rri, për kokën tënde, se, kaq vjet u bëra, s'ka ardhur këtu njeri ndonjëherë. Po atë para teje, mo lumëzi, baltë hanë atje?

Deshi të më thoshtë diçka Elhami, por unë ia preva shkurt:

— Të kanë bërë veshët.

— Jo, s'më kanë bërë, — nguli këmbë si mushka Elhami.

— Të kanë bërë, të kanë bërë, po mos e zgjat më, — i thashë unë.

— Po, po, — sa s'qante kufitari.

Më erdhi keq, se ishte kufitar i mirë. Po kushedi si rastis njeriu, thashë, i sigurt në veten time që ai kishte gabuar. Bëmë një kontroll rreth e rrotull, sa për të thënë, sa për t'i mbushur mendjen Elhamit. Pastaj e ndërrova me një kufitar tjetër dhe u nisëm për në postë. Por ai një e dy e në vesh:

— Shoku komandant, të kërkojnë, njëherë se nuk më bënë veshët, jo...

Më hipi inati, se isha i ri atë kohë dhe merrja flakë menjëherë, si pisha. U ktheva e i thashë:

— Rri, ore, ke pasur frikë dhe qëlllove në ndonjë hije borige.

— Unë frikë?! — u mek ai dhe sytë iu hapën sa një filxhan. Kur them sa një filxhan, kështu është, nuk e shtoj. Dhe sa folët ju që s'ishit atje, aq foli pastaj edhe Elhami.

Të nesërmen ata të shërbimit të fietores më raportuan se tërë natën Elhami s'kishte mbyllur sy. Përpëlitu këtej e përpëlitu andej. I ri, ore, djalë në vahtit. 18 vjeç. Më dhembti xhani për Elhamin, se prapa asaj nate pa gjumë unë i kuptova një brengë të madhe. E kisha shok Elhamin, e kisha vëlla, se kështu jemi ne, kufitarët. Po këtë radhë e kisha prishur fare, e kisha rënduar, i kisha thënë frikacak. Rrëzoja shqiptarit çatinë e shtëpisë mbi kokë më mirë, po mos i thuaj frikacak. U ngrita e u nisa drejt e në brezin e butë. Asnjë gjurmë. Edhe nga njësitet e shërbimit të asaj nate s'pati gjë të re. I thashë edhe Elhamit për këtë, por ai e kishte kyçur. «E po ç'të bëj, mendova. Ti vetë lajthit e vetë mërzhitesh». I thashë të më falte, se nuk kisha dashur ta fyeja, por ai prapë nuk foli. Drejt e te komisari i postës unë, se ai të gatuate mirë, jo vetëm se ishte komisar e më i moshuar, por edhe se ishte i regjor në kufi. Kështu e kështu, i thashë, e qelba me kufitar Elhamin.

Pas një ore vaita drejt e në shtëpinë e Zeqirit, një mësoburrë, që ma kishte qafën si të demit damaz. S'më pëlqente fare ky Zeqiri: «Po pse vajte atëherë», do të thoni ju. Vajta se më thanë që aty ishin forcat e ndjekjes.

Kishte konakë të mirë, të mëdheni Zeqiri e katin e dytë kishte kërkuar t'ua lëshonte forcave të ndjekjes. E dini pse s'më pëlqente Zeqiri? Se nuk përzihej në asnjë punë të fshatit. Ziente fshati për turli gjërash, të mira e të liga, si e ka fshati, varr shtëpia e Zeqos, si fshat më vete. Më të tërë mundahei ta kishte mirë, me asnjë nuk këmbente fjalë. Edhe sikur «plaç» t'i thoshë, «peqe» ta kthente. Kështu Zeqoja. Po përderisa aty do të rrinin forcat e ndjekjes, çoj

do të ishte ky Zeqiri, do të ishte njeri i besuar, megjithëse në luftë një pushkë s'e kishte hedhur. Ama, as me italianë, e gjermanë, e ballistë, e qafirë nuk kisha dëgjuar të ishte lëmshitur.

Kur hyra në shtëpi të Zeqirit, një giel goxha i madh me pendë të ndritshme, të kuqe flakë, përpëlitej pa kokë nëpër oborr. Gjaku pizgë. «Hajde, hajde, ç'mish ka, mendova, do t'ua vrasë barkun shokëve». Dhe u gëlltita. Zeqiri më doli përpara.

— Urdhëro, shoku komandant, urdhëro! Të kthejmë një plloçë, — më tha me temena.

— E paske therur kot, — thashë duke i treguar gielin pa kokë që vazhdonte të përpëlitej. Ato fjalë më erdhën në mendje atë minutë, ato i thashë, se ç'do ti thosha tjetër Zeqirit unë.

Ai qeshi pa kuptim «hi, hi, hi», duke zbuluar ca dhëmbë të krimbur. Tërë udha e shtruar me gurë e plloca, nga porta e madhe e oborrit e deri tek ajo e shtëpisë, ishte mbushur me giak. Edhe në hayat kishte ca pika. «Bre, ç'giak vaska pasur», thashë unë. Zeqiri, si duket, e kapi vështrimin tim. Ai kishte edhe një huq, që të bënte ta merrje inat. Të ndiqte çdo lëvizje e të shikonte me përlulje drejt e në sy, tamam siç bën një konkë me të zotin.

— Hvri edhe brenda i flamosuri, — më shpjegoi ai. Pastaj, duke më ardhur nga prapa, zgjati qafën mbi supin tim, — se ishte një pëllëmbë më i gjatë se unë, — sa më ciku me faqet e tij si gjemba faqet e mia të buta prej njëzetedyvjeçari.

— Po do t'ia ujdísim qeifin sonte këtij kuqaloshi, me një çikë raki kumbulle të zier dy herë, hi, hi, hi... Gielin më të majmë pendëkuq e rakinë më të mirë për miq kaq të rrallë...

E kur unë s'fola, ai përsëri vazhdoi:

— Ngiitu lart zotrote. Shyqyr që na erdhe një herë. Duku, bre, duku edhe nga unë, se s'ke dynjanë mbi kokë, të tërë e mbroimë kufirin. Apo ke zënë ndonië thëllzë këtej nga fshati e i shpupurit foleçkën, hi, hi, hi...

Po më kot i prita shokët atë natë dhe bëra ç'bëra. Ika nga shtëpia e Zeqirit, pa e provuar as gjelin dhe i penduar që kisha shkelur.

Iku ajo natë me gjelin që kishte skuqur dynjanë, ikën edhe shumë të tjera; iku në shtëpi të tij edhe Elhami. Ika edhe unë një ditë nga ajo postë në një tjetër; e historia gati u harrua. Por një natë ramë në përpjekje dhe zumë tre dykëmbësh. Kështu u thoshim me gjuhën tonë diversantëve, se njerëz tamam nuk janë ata. I mbërthyem mirë, sa as çak as bam s'bënë dot. I dërguam ku e kishin vendin, po pas ca kohe pata rastin të dëgjoja deponimin e tyre. E atëherë, çakërrita sytë, kur foli njëri nga ata. E dini ç'tha?

«Në korrik të vitit 195... natën, — tha, — kam kaluar kufirin në sektorin filan, pa prekur brezin e butë, si këtë radhë. Kur paqeha se kisha shpëtuar, — tha, — dëgjova të më thërresin «ndal». Unë ika, — tha, — por më qëlluan. Më plagosën në shpatull, rëndë më plagosën. Po për çudi, — tha, — njeri nuk më ndoqi. Erdhën rrotull një copë herë e një në një vend sa një lëmë e pastaj u larguan. I mballova një copë këmishë plagës që të mos rridhte gjaku përdhe, e shtrëngova fort, dhe pa shpresë u zvarrita deri në oborrin e mikut tonë Zeqir K, në anë të fshatit. Zeqiri, — tha, — priste atë natë miq të rrallë, forcat e ndjekjes. «Si çjapi te kasapi», thashë, duke dyshuar se mos Zeqiri kishte tradhtuar. Mund të ishte ndonjë lojë nga ato që na kanë kurdisur gjithnjë komunistët. Po fuqi s'kisha më, dhashë sinjalin e u plasa në oborr. Gjaku im pikoi nëpër oborr, — tha, — mirëpo Zeqiri, që pa gdhirë mirë, theri nja dy pula, më vonë theri edhe gjelin më të madh dhe gjaku im u bashkua me atë të tyre. I kalova nja katër ditë në bodrumet e Zeqirit, — tha, — me frikë se mos vinin forcat e ndjekjes. Por ato kurrë s'e pranuan ftesën e tij... Vetëm komandanti erdhi një copë herë, dhe kështu shpëtova...»

— Po fundin këtu do ta kishit, si çdo armik tjetër, — i foli njëri nga hetuesit.

E kisha dëgjuar diversantin pa mend në kokë e i thashë vetes: «Hajde, trutharë, hajde».

— Paskeni qenë vigjilentë të mëdhenj, — më foli shefi im, që u ndodh aty.

Sikur më ra pika. Më vajti mendja tek Elhami e ua tregova historinë shokëve.

— T'i dërgojmë një fletë lavdërimi, — tha shefi. — Zeqoja s'i paska treguar të gjitha, drejtësia paska ende punë me të. Tradhtari mbetet gjithnjë tradhtar.

Kërkova të shkoja vetë tek Elhami. Ishte bërë goxha burrë, me fëmijë. Më priti me krahë hapur. Ma kujtoi edhe historinë e vjetër të asaj nate. Fort e bukur natë paskësh qenë!

— Aty më rri, — i thashë, — se për këtë kam ardhur. Dhe ia shkoqita një më një tërë historinë. Ai më dëgjoi duke më parë në bebëza të syrit. Pastaj u ngrit dhe e ngjiti fletën e lavdërimit në mur, pranë shumë fotografive të tjera të shtëpisë. E pa mirë e mirë nga e djathta e nga e majta, nga afër e nga larg dhe ia mori asaj këngës sonë të kufitarëve. Gruaja e fëmijët, e më pas edhe unë, e shoqëruam.

Ai kishte mbetur kufitar me shpirt e me gjak.

1982

Idriz Ponari

ÇDO PËLLEMBË E TOKËS SONË

Qendra e kooperativës bujqësore përhapej rreth një sheshi me një copë asfalt e gurë kalldrëmi ku derdheshin njerëzit sa herë që dilnin nga kryesia e nga zyrat e tjera, nga dyqanet, nga klubi, nga libraria. Vetëm spitali e shkolla ishin pak mënjanë, sikur donin t'u shpëtonin zhurmave dhe pluhurit që ngrinin kamionët e shumë të kalonin aty me shpejtësi. Ata vinin të ngarkuar me lëndë drusore apo sillnin qysh tani nga qyteti furnizimet për dimrin. Tej lumit dhe urës së ngushtë prej dërrasash bredhi, ishin hidrocentrali dhe sharra. Në anë të sheshit prej guri e asfalti ishte një çezmë ku mblidheshin gjatë ditës shumë njerëz që të freskoheshin e të pinin ujin e saj të ftohtë që stërpikte në heshtje gurët përreth. Vetëm shoferët hynin pa radhë, duke u folur të gjithëve në emër, e pastaj përshëndeteshin e makina shkiste diku pas një kthese duke lënë pas zhurmat e zgjatura. Të gjitha këto i jepnin

gjallërinë e zakontë kësaj qyteze të largët në mes të maleve.

Në njërën prej këtyre ditëve të nxehta të gushtit nga porta e repartit, që është në mes të një lëndine të rrethuar me shkëmbinj e kurora të blerta pishash, doli ushtar Altin Grezda dhe mori rrugën poshtë, duke shikuar nga larg fshatin. Altini është pak i vrenjtur në fytyrë dhe sytë i mban gjithnjë të mbërthyer në një pikë. Duke e shikuar kështu, askush veç atij nuk mund ta dijë se ajo pikë ku vështron gjithnjë ushtar Altini të çon në një kullë të bardhë me dy kate e ballkon, me një tendë të gjerë hardhie në oborrin e gurtë. Aty janë një palë shkallë të gurta ku ngjitet e zbret sa herë në ditë një vajzë e këtyre anëve që ia ka rrëmbyer zemrën ushtarit me emrin Altin.

Altini qëndroi në vend dhe vrojtoi rreth vetes sikur ta kishte thirrur njeri. Por gjithandej sundonte qetësia. I bëhej sikur dëgjonte zërin e saj: «Më kanë thënë diçka, Altin. Ju do të liroheni këto ditë.» Kaq. Pastaj fytyra e saj që skuqur papritur e dukej si luleshtrydhe bjeshke. Altini i kishte thënë po, e ajo ishte zhdukur me vrap si një sorkadhe e trembur.

Ai bëri edhe disa hapa, si të donte ta takonte atë gast e t'i thoshte diçka, të sqaronte atë ose veten e tij. Kohët e fundit jo vetëm që nuk e takonte, por edhe dinte pak gjëra për të. Gjithë kjo kishte nisur një ditë në brigadën e arave, kur po punonin.

Atë ditë Katrina kishte munguar dhe shokët ishin çuditur, sepse ajo kishte qenë gjithnjë ndër më të mirët. Po bëheshin gati të nisnin në shtëpi që ta pyesnin për shëndetin, kur ajo kishte ardhur e shoqëruar nga njerëzit e saj. Të gjithë qenë habitur, madje edhe vetë brigadier Kola.

«Do të jetë gjë sëmurë», kishte thënë njëri.

«Mundet...»

«Po të qe e sëmurë, nuk vinte në punë», kishte shtuar një tjetër.

«Pse bëni sikur nuk dini, — ia kishte kthyer një burrë i thatë qimekuq me një hundë të mprehtë si

sqep zogu. — Kjo Katrina e Prekës i ka ngatërruar keq telat me një ushtar»...

Fjalët e Kuqos kishin shtangur të tjerët.

«Si the?»

«Nuk është e mundur...»

«Nuk të kanë hije këto fjalë... Jemi burra.»

«Këto janë thashetheme...»

«Prisni burra, — foli Kuqoja, i fyer. — Këto që po jua them janë aq të vërteta, sa është e vërtetë se Preka e ka bërë zap të bijën që atë ditë që i ka shkuar fjala në vesh. Prandaj Katrina nuk vjen vetëm sot në punë, por e shoqëruar nga njerëzit e shtëpisë.

«Mos do të shoqërohet me ty, more qyq, që u plake beqar?...»

«Ti prit, he dreq, e mos ma qaj hallin mua, se di vetë unë ç'bëj...»

«Më ngadalë, shokë, — tha brigadier Kola. — Këto që dëgjojmë, s'janë as të pjekura, as të hijshme për ne. A mund të merren nëpër gojë ushtarët tanë që i kemi vëllezër, të merren nëpër gojë shoqet e brigadës sonë? Ta mbyllim këtë bisedë, ose të ulemi këmbëkryq për të gjykuar ata që merren me llafe.»

Kuqoja e ndjeu veten ngushtë pas këtyre fjalëve, por, si gjithnjë ai ishte kokëfortë për të mbrojtur atë që thoshte, ndaj foli përsëri:

«Ti, më kadalë, he burrë, se, në daçi me e ditë, unë Altinin e dua si vëllanë e sa për Katrinën ju e dini vetë... Më vjen keq vetëm për Prekën.»

«E pse të vjen keq?»

«Altini është prej Sarande, ti a e marton vajzën kaq larg?»

«Ik, he dreq, ç'na përrallis...»

Të tjerët qeshën me të madhe.

Pas kësaj dite fjala ishte hapur gjithandej. Shokët e kishin pyetur Altinin e ai, që nuk dinte të fshihte gjë, ua kishte treguar të gjitha.

E pra, në një rën nga këto ditë gushti ushtar Altini kaloi afër brigadës së arave me shpresë se do ta shikonte nga larg Katrinën, por s'e pa as atë dhe as

brigadier Kolën. Donte të fliste shumë me të. Ata ishin njohur e miqësuar netve të alarmit, kur të dy tok kishin zënë llogoret, kishin pritur agimet me sy në shënjestër, kishin ngrënë me një lugë, edhe zemrat ia kishin hapur njëri-tjetrit.

Kur shkoi në qendër të kooperativës, e gjeti brigadier Kolën duke dalë nga kryesia. Sigurisht që do të merrte rrugën për në ara, ndaj Altini nxitoi që ta kapte.

Ata u përqaftuan.

— Mezi të gjeta, bre Kolë.

— Këtë tha Altini, e tjetri, që s'po ia ndante sytë, e pyeti:

— Fol, Altin, çfarë kërkon?

Altini e pa me dashamirësi shokun e foli:

— Asgjë nuk duam, shoku Kolë. Shokët thonë se duhet ta kalojmë natën e fundit së bashku e më kanë ngarkuar mua t'ju lajmëroj...

— Ooo, bukur fort! Do të vijmë, bre Altin, do të vijmë, e në gëzime ju ardhshim, — uroi Kola. Të dy qeshën dhe i shtrënguan dorën njëri-tjetrit duke lëvizur ngadalë në sheshin e vogël.

— 'Nesër do të niseni, Altin? Nesër do të na ikësh? Heu, bre, si ikën koha. Për besë, më duket sikur jemi njohur bashkë dje.

— Nuk e di a do të shkoj a jo...

— Pse, s'ka ardhur makina?

— Makina erdhi, por unë nuk di ç'të bëj? Dua të rri këtu me ju.

— Vërtet thua?

— Po, Kolë, vërtet... Ti si mendon për këtë punë?

— Ti e di më mirë punën tënde, o Altin...

— Po ti si thua?

Kola e pa shokun drejt në sy e foli:

— Për besë, mua nuk ma ka ënda ndarjen, as me ty e as me shokët e tjerë, por duam që të jetë edhe për të mirën tënde e të prindërve të tu... Ti do të punosh këtu, ose diku tjetër. Ku të jetë më mirë... Këtu është vend i izoluar, gjashtë muaj dimër i ashpër, larg fshatit tënd.

Altini ia shtrëngoi krahun dhe i tha:

— Falemnderit Kolë!

— Për çfarë po më falënderon, Altin?

— Ti, si gjithnjë, më flet me zemër të hapur. Unë kam nevojë për mendimet e shokëve. Kam kaç ditë që luhatem, por tani që po afron ora e nisjes, e beson sa të vështirë, në mos të pamundur, e kam të ndahem me ju, të ndahem me këto vende? Çdo pëllëmbë e kësaj toke është e dashur bash sa jeta, thotë kënga e tani po e ndiej sa e vërtetë është kjo.

— Ti, mendohu mirë. Altin, dhe vendos... Sha për ne, ku ta giejmë të na rrih, u mësuam me ty, u bëmë shokë... Haide, bre Altin, e të pimë një kafe...

— Të falem nderit Kolë... Të gjitha do t'i pimë në darkë... Ju presim. — tha ai.

— More, si nuk të pyeta një gjë. A thua ka vend për ty në postën tuaj si nënoficer?

— Mirë bëre që më pyete, Kolë... Sot po vendos të mos ndahem me këto male dhe me ju. Sa për punën, nuk mendoj shumë... A më pranoni në kooperativë?

— Në kooperativë? E si jo, more, si nuk të pranojmë me ne ty?

Altini vuri buzën në gaz dhe mori udhën përpjetë malit për në repart.

— Haide, djalë, haide. — tha me zemër të sufuar brigadier Kola ndërsa në vesh i vinin fjalët e Kudos: «Ai do të grabitë Katrinën... E ku ka shoqe Katrina si veten.»

* * *

Rrugës për në repart ai mendoi për Katrinën: Ah, sikur të vinte në mbrëmjen e tyre ajo. Jo, ore! Ku e lë i ati atë të dalë natën nga shtëpia. Dhe i erdhi keq. Të nesërmen do të niseshin shokët. Mbase do të nisej edhe ai, kushedi si bëhej puna. Vallë, do ta shih-

te më Katrinën? Kush i hapi ato fjalët në fshat e që i shkuan të atit aq mirë në vesh? Altinit sepse iu kujtua një mëngjes kur ishte takuar me Katrinën. Ai shkante me shërbim lart në vendrojtë, ndërsa Katrina në punë:

«Mirëmëngjesi Altin!»

«Mirëmëngjesi Katrinë!»

«Si keni njeh andej?»

«Shumë mirë, po ju?»

«Mirë»

«Mirë qofshi!» — Dhe ishin vështruar gjatë në sytë që u ndritnin. Bjeshkët rreth tyre kishin qeshur si ata, dhe lumi ujëkaltër sikur ia kishte marrë këngës atë çast.

«Mbrëmë kënduat deri vonë, Katrinë, ju dëgjuam,»

«Na pushtoi kënga e gëzimi, bre Altin.»

«Sa mirë, o Katrinë, sa mirë,» — kishte thënë Altini duke marrë rrugën drejt monopatit të ngushtë.

«A po shkon, Altin, a?»

«Po, Katrinë, jam me shërbim.»

«Ani, shko, dhe të priftë e mbara.»

E ishin ndarë pa ditur se ky do të ishte takimi i tyre i fundit, ku mund t'i flisnin njëri-tjetrit pa zgjatur kokën njeri e pa pëshpëritur vesh më vesh. Po atë ditë Preka e bëri «çka kishte mendjen». Katrina e uli pak kokën dhe shaminë e bardhë mbi ballë sikur donte të mbrohej nga dielli i nxehtë i verës. E prapë Altinin e kishte parë çdo ditë e i kishte buzëqeshur, po babait nuk ia kishte thyer zemrën, ama. Pak ditë më vonë kishte kënduar dikush një këngë të re. Kënga ishte hapur nëpër gjithë fshatin më shpejt se fjala. Preka e kishte bërë zap të bijën nga frika se po ia grabit dikush. Kënga thoshte:

*Gëzimi im ortek i bardhë,
edhe kënga lumë i kaltër,
po flet cuca me një djalë
me zemër të pastër.*

.....

Ishte buzëmbremje. Altin Grezda jetonte në fjalët e kësaj kënge të bukur. Vështronte tej maleve, atje ku po fashitej ngadalë ajo ngjyrë e kuqe që e bënte çdo ditë të përflakej qielli majë kreshtave të larta.

Në rrugë u dëgjuan zëra. Komandanti doli nga zyra.

— Ejani t'i presim shokët. — u thirri ai kufitarëve dhe priu i pari drejt tyre, duke i zgjatur dorën sekretarit të partisë që vinte i rrethuar nga malësorët.

Dhoma e kulturës ishte mbushur aq shumë, sa të dukej sikur gëzimi dhe kënga do të çanin muret. Ia kishin marrë të gjithë, ndërsa Altini me fizarmonikë. Xani me dajre, Prenga me çifteli e Sotiri me gërnetë përbënin orkestrën e tyre të vogël.

Dhe tek i binte fizarmonikës e këndonte. Altin Grezda donte të ishte tani në shërbim qoftë edhe për pak çaste, donte të bisedonte me malet dhe me çdo kullë malësori, ku ai dhe shokët kishin gjetur dyert të hapura, donte të fliste me Katrinën, donte...

E kur ia mori këngës me çifteli Prenga, ai u shkëput nga mendimet:

*Cdo pëllëmbë e tokës sonë
është e dashur bash sa jeta*

Dhe ata po i dehte kënga të gjithë sa qenë.

* * *

Mëngjesi ishte i vrenjtur e frynte një erë e ftohtë. Mjegulla, si çdo ditë tjetër vjeshte, ishte varur deri poshtë në lugina. Asgjë s'pipëtinte dhe të dukej sikur ajo mjegull e dendur i kishte vënë në gjumë nierëzit dhe malet. Ishte ende herët, kur në qendër të kooperativës u dëgjuan tingujt e zgjatur të një borie e

malet që kthenin jehonën. Nisën të lehnin qentë. Shoferi dëshironte të shkonte sa më shpejt me ushtarët e liruar e t'i çonte të gjithë atë natë nëpër shtëpitë e tyre. Por ende rrinte i habitur në kabinën e tij të ngrohtë. Asnjëri nuk dukej, ndaj u mërzi. Mori rrugën për në repart.

Atë kohë Altin Grezda ishte ngritur e kishte vrapuar deri te gurra e madhe, ku uji buronte i akullt nga shkëmbi. Aty ai e ndiente se si mbushej me jetë e ngazëllim dhe i hidhte fytyrës e trupit ujë të kulluar, borën e shkrirë të maleve.

Tek kthehej, sytë i shkuan te kolibja e qenit. Si e kishte harruar ai qenin e tij të dashur! Kur i kaloi afër, qeni nisi të angullinte. Zëri i tij dukej ankues. Ai shkoi e hapi derën sikur të donte të përshëndetej me të. Qeni nxori kokën e madhe, hapi sytë e qelqtë tej mase, pastaj nisi të skërmitej e ta kafshonte lehtë.

Ai e përkëdheli dhe pastaj mbylli derën.

Mjegulla kishte nisur të çahet dhe malet po zbuloheshin ngadalë. Altini kishte qëndruar përballë një dritareje e sytë i depërtuan përtej, ku që varur në mur giftelia e Prengës, pranë dajres, gërnetës, ndërsa fizarmonika rrinte e harruar prapa një dollapi. Dukej sikur pas asaj dite nuk do t'i binte dot asnjë njeri siç i binte Altin Grezda.

Ai u largua prej andej. Komandanti doli nga zyra me një dosje në dorë. Si dukej, ishin dokumentet e ushtarëve të liruar. Ai kishte qëndruar pa gjumë gjithë natën, ishte i lodhur.

— Shoku komandant!

— Urdhëro, Altin!

— Unë... shoku komandant...

— Fol, Altin.

— Shoku komandant, e shikoj se e kam të vështirë të ndahem...

— Ta besoj, Altin, ta besoj... Se mos e kemi ne të lehtë të ndahemi me ju, se mos je ti i pari?

— Unë, shoku komandant, do të rri këtu. Mos ma hiqni emrin nga ky repart, shoku komandant, ju lutem!

Edhe po nuk pati vend pune për mua këtu, mos u bëni merak, unë do të punoj në kooperativë... ku të jetë nevoja.

— Shko njëherë në shtëpi, Altin, ne këtu jemi...

— Shoku komandant, ju lutem, unë kam vendosur...

— Mirë, Altin, — tha komandanti duke i shtrënguar dorën. Shko ca ditë te prindërit, ne të presim...

Pas pak ushtarët e liruar hipën në makinë.

Makina nisi të ecte ngadalë, duke ngritur pas një re të vogël pluhuri:

— Mirë ardhsh, Altin Grezda, mirë ardhsh! — thirrën shokët, thirrën malësorët dhe zërat e tyre i dëgjuan rrugët, malet, piramidat e bardha. I dëgjoji edhe Katrina, që ishte ngjitur mbi një shkëmb dhe tundte në ajër shaminë dhe përsëriste e përsëriste: «Mirë ardhsh, o Altin Grezda, mirë ardhsh!»

1982

Isuf Baça

NJË TRIM LARGOHET NGA RADHËT

Martini e vërente ashtu siç e vërenin të tjerët se si ikte koha e ditët rendnin njëra pas tjetrës pa u ndalur askund. Të palodhura ato vetëm ecnin dhe humbisnin siç humbasin edhe gjurmët. Ai shihte se si çdo ditë fëmijët e tij rriteshin dhe shkonin drejt pjekurisë. Edhe pse përpiqej që t'i përfytyronte ashtu të vegjël, ata përsëri rriteshin. Martini e dinte fare mirë që ligji i jetës është i tillë. Lindje, zhvillim, vdekje. Rriteshin fëmijët, punonin, e transformonin botën aq sa mundnin dhe largoheshin më në fund. Pastaj vinin të tjerë, të tjerë, të tjerë. Kështu jeta vazhdonte deri në pafundësi. Njeriu është i vdekshëm, ndërsa jeta e pavdekshme. Dhe kush vinte në jetë, duhej të bënte diçka për të ardhmen. Ky mendim e shqetësonte vazhdimisht Martinin. Ai kishte shumë vjet që rrinte në kufi dhe kishte shërbyer me ndershmëri. Megjithatë mund të bënte edhe më shumë...

Do të vinte një ditë, kur ai do të dilte në pension dhe do të largohej nga kufiri, nga malet, nga vështi-

rësitë, nga rinia. (Kufiri gjithnjë lidhej me rininë.) Do të bashkohej me pensionistë të tjerë, do të bënte debat me ta, do të aktivizohej në punët shoqërore të lagjes (ai nuk mund të rrinte kurrë pa punë, pa u marrë, në fund të fundit, me diçka), ose do t'i kërkonin kujtime (ai kishte kaq vjet në kufi) për t'i botuar diku në ndonjë gazetë a revistë. Do ta ftonin të fliste nëpër takime me të rinjtë. Dhe në këto takime ai do të ishte si veteran. Të tregonte, të tregonte, të tregonte. Derisa një ditë dhe ai do të largohej nga jeta si të tjerët më parë. Ndaj duhej bërë diçka e mirë në jetë, që t'i shërbente së ardhmes, t'u shërbente brezave që do të vinin. Duhej të mbante ditar. Le t'i hidhte ngjarjet e një jete të tërë në kufi ballë për ballë armikut e në ndeshje me të ashtu siç kishin ndodhur e aq sa i mbante mend ai, ato më të largëtat...

Tej xhameve, tutje, dukej pylli, i zverdhur e tek-tuk me njolla të gjelbra. Ai i përqendroi sytë diku, në një pikë, larg, aty ku mbaronte pylli i ahut e majat ngriheshin të egra, të prera thikë, të zhveshura krejtësisht, por megjithatë tërheqëse, madje të mahnitshme. Pikërisht aty ku mbaronte pylli i ahut e nisnin ngjitjen drejt qiellit shpatet e zhveshura, ishte një shpellë. Atë shpellë e quanin Shpella e Ariut. Mallet që ngriheshin drejt qiellit e që dukeshin sikur me majat e tyre të mprehta e shponin atë, ai i njihte pëllëmbë për pëllëmbë. Kur kishte ardhur për herë të parë në këto anë, flokët i kishte pasur të zinj e të dendur. Njëzet e pesë vjet që jetonte me kufirin. Një çerek shekulli! Dhe koha mbi flokë i kishte hedhur dëborë e në ballë i kishte hapur brazda. Një çerek shekulli!...

Pa e kuptuar as ai vetë, ngjarjet e regjistruara në kujtesë nisën të lëviznin, po zgjoheshin, po gjallëroheshin e po merrnin jetë.

...Duart nuk i ndienin nga të ftohtët. Pas dhjetë orësh zvarrë nëpër dëborën poshtë tyre e në atë që binte sipër tyre, ata kishin arritur në Shpellën e

Ariut. Drutë nuk ndizeshin. Duart e tyre të ngrira nuk ndienin asgjë. Ato u dukeshin të huaja e të rënda. Dhe po të mos ishin gjethet e rëna nga pemët, ata mbase nuk do ta kishin ndezur zjarrin kurrë. E ç'mund të ndodhte më vonë?! Çfarë muaji ishte atëherë? Dhjetor, janar a shkurt? Ja nga duhej ta niste shkrimin e kujtimeve ai. E hapi bllokun dhe në të shkroi fjalën e parë:

«Dimër i vitit 195...»

Gjithçka iu qartësua e iu kthjellua. Zvarritja, mjegulla, tymi, dëbora e thatë e me erë që të merrte frymën, kapotat që i shtronin mbi dëborë, si hiqeshin zvarrë mbi to, se ndryshe nuk bëje dot një hap përpara; shoku i sëmurë që e tërhiqnin me mundim, përpjekjet e tyre për ta mposhtur motin e egër, shfryrja e natyrës, forca e madhe e njeriut dhe së fundi shpella. Pas fjalisë së parë ai hodhi të dytën:

«Kishim marrë urdhër që me çdo kusht të zinin shtegun.»

Fjalinë e tretë nuk e nisi dot, se trokiti dera dhe brenda hyri një ushtar.

— Hë Agim, çfarë ka ndodhur? — e pyeti ai qetë.

— Erdhi posta, shoku komandant. Një telegram.

Ushtari e la telegramin mbi tryezë, mori leje dhe doli. Dera u mbyll lehtë pas tij. Kush ia çonte Martin Pejës këtë telegram? Zakonisht atij i vinin vetëm letra. Kufitarët e liruar nuk e harronin as komandantin e tyre e as kufirin. E mori në dorë me atë kureshtje për ta mësuar sa më parë të panjohurën që fshihej në letrën e ngjitur me zamkë. E grisi ngjitesen dhe telegrami me një cep të shqitur u hap. Para syve të tij shkronjat e vogla u zmadhuan, u nxinën, u nxinën, dhe ai e largoi telegramin. E afroi përsëri, e rilexoi dhe pastaj e la mënjanë. Ato shkronja të vogla, shkruar pa rregull, pa pika e presje, formonin një lajm dëshpërues. «*Fuati na la. Altini*».

Telegrami i hapur qëndronte mënjanë, mospërfi-

llës e i zhubravitur. Martini e pa dhe një herë pjerrtazi.

«Domethënë ai paska...» — dhe mendimet e pushuan të tërin. Diçka e shpejtë i përshkoi trurin dhe kufitarët e rreshtuar nisën t'i ringjallen. Kujtimet zgjeroheshin; vinin me forcë të çuditshme, të papërmbajtshme, kërkonin vend, hapësirë. Dhe i la të rridhnin... Para tij parakalonin tashmë ditët e kaluara, ashtu siç kishin qenë dikur, të plota e të qarta...

...Një ditë më parë kishte rënë shi me rrebesh. Tani retë që kishin pushtuar qiellin kishin zbritur deri poshtë. Rrebeshi kishte pushuar dhe shiu vetëm sa rigonte. Trupi të rrëqetëj dhe ftohtësia e përshkonte me lehtësi veshjen verore. Në darkë shiu reshti fare, ndërsa retë e mjegulla ashtu të copëtuara, me forma nga më të çuditshmet, rendnin, vraponin, përplaseshin shkrepave e luginave, derisa humbisnin diku. Pas shiut që ra e pas të ftohtët që zbriti krejt papritur, edhe yjet dukeshin sikur ndriçonin më shumë.

Fuat Alites i bëri përshtypje se si vjeshta kishte zbritur njëherësh. Po pylli kështu do të zhvishej? Një pyll i zhveshur në pak ditë duhej të dukej i shëmtuar, fatkeq dhe si i vetmuar. Tek shkonte këto gjëra në mendje, ndjeu keqardhje. Keqardhjen e tij po ia thoshte komandanti, Martinit. Atyre u pëlqente komandanti i tyre i thjeshtë, i shkathët, i dashur dhe që ende nuk i kishte dërsur mirë qimja në faqe. Vetëm mustaqet e holla e tregonin atë pak më të madh në moshë se kufitarët.

— Në male vjeshta vjen shpejt dhe papritur, Fuat. Vetëm kur në një mëngjes sheh në oborr e përqark se ajo ka zbritur fare pa trokitur.

— Ashtu! — Fjalën «ashtu!» ai e përdorte shpesh kur fliste dhe ajo ishte bërë për shokët e Fuatit si një pjesëz dalluese e tij, siç ishin sytë, fytyra, trupi i gjatë, të ecurit.

— Po, po, ashtu, — qeshi Martini. Atë vit e kishte të katërtin në postën e largët kufitare. Katër vjet!

Ditët e mbushura me plot ngjarje e plot tension, kishin ikur si pa u vënë re. Në fytyrën e komandantit ato kishin lënë vetëm mustaqet e zeza dhe të holla. Por ishte bërë edhe më i menduar. Para se të fliste, matej më shumë dhe nuk i hidhte fjalët në tym. Kishte depërtuar në të fshehtat e punës dhe e ndiente veten zot të detyrës.

Heshtjen që ra midis tyre, e theu komandanti. Ai i tha diçka ushtarit. Pas pak Fuati shkoi të hante drekë. Një orë më vonë njësi i tij nisej për të marrë shërbimin.

Para se të niseshin, komandanti i porositi edhe një herë se si duhej të vepronin gjatë shërbimit dhe, kur u bind se kufitarët e kishin të qartë detyrën, u uroi shërbim dhe rrugë të mbarë.

Pas një gjysmë ore, njësi e kishte kaluar luginën dhe ngjite të përpjetën. Fuati, si përgjegjës që ishte, ecte përpara, në krye. Pas tij vinin dy të tjerët. Rruga gjarpëruese, vende-vende tepër e ngushtë, përshkonte të përpjetën derisa humbiste në pyll, në pyllin me ahe të larta. Në postë do të ktheheshin pas dy ditësh. Ata ngjiteshin drejt majës ku ishte një piketë. Në atë piketë, që kontrollonte lartësitë, rojat e kufirit ndërroreshin çdo dy ditë. Dy ditë e dy net me radhë ato qëndronin në lartësitë.

Poshtë tyre shtriheshin luginat, pyjet, fshatrat; lart qielli dukej më i kaltër dhe mushkëritë e tyre kërkonin më shumë ajër. Dy ditë e dy net shikimi i tyre hiqte vijën imagjinare midis piramidave dhe e kontrollonte atë vijë që të mos e shkelte kush. Të huajt vinin deri afër piramidave, seç bënin ca lëvizje pa kuptim, flisnin në gjuhën e tyre fjalë që tingëllonin si të shurdhëta, dhe, pasi rrinin ca, largoheshin. Kufitarët ishin mësuar me vajtje-ardhje e lëvizje të tilla, me të folurën e tyre të rëndë dhe e merrnin me mend se ç'mund të thurnin ata. Ndaj nuk e mbyllnin kurrë syrin. Që nga piketa, shikimi i tyre endej në çdo pëllëmbë kufiri që ruanin.

Fuat Alitja ecte para shokëve. Prapa tyre, poshtë

në luginë, kishin ngelur posta dhe shokët. Ata ndalën në këmbë, u mbushën me ajër të freskët dhe kthyen kokën nga luginë. Si një gjarpër e përgjysmonte luginën lumi me ujë të ftohtë. Vende-vende ai fshihej, për të dalë pak më poshtë e për të humbur në ndonjë kthesë, për t'u futur grykave e për t'u derdhur pastaj diku në një lumë tjetër më të madh se ai. Në të dyja anët e luginës bënë rojë shtëpitë e bardha e me çati të pjerrëta të fshatit malor. Fshati mbante emrin e një luftëtari që ishte vrarë në qafën e malit në përpjekje me ushtritë e Turgut Pashës. Te vendi i rënies së tij nuk ngrihej ndonjë lapidar, por grumbulli i gurëve të zinj e thepa-thepa, si të vënë pa kujdes njëri mbi tjetrin, formonte një monument të çuditshëm, njëkohësisht madhështor.

Pamja i thithi të tre kufitarët sikur për herë të parë ta shihnin luginën nga ajo pikë. Të ngjiteshe në atë pikë e të mos i hidhje sytë pamjes që hapej përpara teje, nuk mundje. Ndoshta kjo vinte edhe ngaqë pak më tej rruga humbiste për t'u futur në pyll e pastaj për t'u ngjitur drejt majës, ku, e vetmuar, pranë piramidave të bardha e stoike, ngrihej piketa, piketa ku ata ruanin kufirin.

— Nisemi? — u tha Fuati shokëve.

— Nuk do të pushojmë ndokund? — pyeti Dashi.

— Ndalemi te çezma më mirë.

Dy të tjerët e aprovuan në heshtje. Pak më tej rruga u fut në pyll dhe ata i fshehën drurët. Udha u bë më e butë dhe ajri më i freskët. Gjethet e zverdura para kohe, tek rrëzoheshin nga pemët, lëshonin një zhurmë të lehtë, fare të lehtë, kur çiknin tokën. Uji që derdhej nga lëfyti i gdhendur i çezmës e mbushte përronin me nanurimën e tij të ëmbël.

Ata u afruan te burimi dhe ndalën të pushonin pak. Kënga e burimit të ngjallte një gëzim të brendshëm. Ndoshta dhe ai që e kishte gdhendur aq bukur lëfytin e gurtë të çezmës, atë gëzim kishte dashur të shprehte. Dashi u çua nga vendi ku ishte ulur për

të pushuar, u përkul mbi gjunjë dhe i mbështeti buzët te lëfyti i gurtë.

— Mos pi shumë, se të bën dëm uji pas udhëtimi, — i tha Fuati.

Tjetri e dëgjoi, por buzët nuk i largoi nga çezma. Një erë e lehtë tundte majat e aheve, këpuste prej tyre gjethet e zverdhura para kohe dhe i rrëzonte përtokë. Njëra prej tyre, duke u vërtitur në ajër, po ulej drejt çezmës.

— Vë bast se do të bjerë mbi kokën e Dashit, — tha Berti.

— Kurse unë... — por Fuati nuk arriti ta mbaronte fjalën, sepse një krismë e thatë çau pyllin. Dashi, që kishte mbaruar së piri ujë dhe që e kishte drejtuar trupin, nuk po mbahej dot në këmbë. Bertit dhe Fuatit u zienin veshët nga krisma. Kishin qëlluar nga afër.

— Dashi! Dashi! — thirri Fuati dhe rrëmbimthi lëvizi nga vendi. Andej, nga erdhi krisma e pushkës, qëllloi Berti.

Dashi pa nga shokët, por vështrimi i tij po humbiste tutje në largësi, po shuhej... Gjaku nisi t'i pikonte në ujin e burimit dhe bashkë me të rridhte në përrua. Fuati u sul te burimi, e rrëmbeu shokun që po rrëzohej dhe e mbështeti ngadalë në tokën e butë e pak si të lagësht. Dashi i hapi sytë përgjysmë, ia nguli bebëzat që po i shuheshin shokut dhe me mundim, sikur t'i nxirrte fjalët nga një hon i thellë, tha:

— Më vjen... keq... që nuk e... zbraza një... pushkë kundër... tyre. A... ta... — dhe bebëzat iu mbyllën e zëri iu shua. Ndoshta ai deshi të shtonte dhe diçka tjetër, por nuk mundi. Atë diçka e plotësoi Fuati duke murmuritur nëpër dhëmbë tërë urrejtje: «Do t'i zhdukim! Të pretoj se do t'i zhdukim!» Dhe e la shokun shtrirë mbi tokën e butë e pak si të lagësht, rrëmbeu armën dhe zuri pozicion pas një guri. Atnjë krismë tjetër. As zhurmë. Nga kishte ardhur ai plumb? Ku ishin ata që kishin qëlluar?

— Të pabesë, pse nuk qëlloni? Dilni! Ku jeni?

— Thirrjeve të Fuatit u përgjigjej vetëm jehona e zërit të tij. Ai u mat të thërriste përsëri, por dikush iu përgjigj:

— Nuk qëllojmë më, or këlyshë të kuq, jo. Jo se na dhimbseni, por se do t'ju kapim të gjallë. Pastaj do t'ju rrjepim si keca. Ne dhe mund të mos ju rrjepim, xhanëm, po qe se dorëzoheni vetë. Këtu ndryshon puna. Ka kushte të tjera. E ç'mendime keni ju? — Zëri i atij që fliste ishte si i gërvishtur dhe tingëllonte shumë keq.

Dy krisma e çanë pyllin. Ngaqë qenë njëherësh, ato u dukën si një. Mbi kokën e atij që fliste me atë zë gërvishtës, vërshëllyen plumbat.

— Ky është mendimi ynë, o të pabesë si qentë e rrugëve! — shfryu Fuati.

Tjetri e ngriti përsëri kokën.

— Atëherë edhe të vdekur do t'ju rrjepim! Po ju na duheni të gjallë, të gjallë, për të tjerat do të kemi kohë pastaj! — dhe ai që ulërinte, me një kërcim të shpejtë, u hodh përpara e zuri pozicion të ri. Të njëjtin veprim bënë edhe të tjerët. Ata ishin pesë veta, që kishin katër orë që rrinin fshehur në ato pozicione e prisnin njësitin të ngjitej në piketë. Të pestë të armatosur, me dy bomba varur në brez, me thika, me automatikë dhe me urrejtje. Kishin për detyrë të shpinin të gjallë matanë kufirit qoftë dhe vetëm njërin nga kufitarët e njësitit shqiptar. Pylli ku ecnin kufitarët pak më parë dhe që dukej aq i qetë, nuk paskësh qenë i tillë.

Ata të pestë bënë përsëri edhe nga një kërcim tjetër. Kërcimi ishte i shpejtë, i menjëhershëm dhe i befasishëm. As Berti e as Fuati nuk arritën t'i shkrehnin armët. Në pyll nuk cicërinte asnjë zog. Ku kishin shkuar zogjtë?! Dëgjohej vetëm nanuritja monotone e burimit. Ata u matën të bënëin kërcimin e tretë. Me atë kërcim do të afroheshin shumë dhe atëherë... Ata ishin pesë. Të armatosur, të egër, agresorë. Sytë e kufitarëve prisnin. Prisinin gishtërinjtë e tyre në këmbëz.

Kaluan ca minuta në heshtje. Dhe ata të pestë.

pas heshtjes së shkurtër, u hodhën përsëri përpara, por nuk arritën të zinin vend pas drurëve, se të shtënat e kufitarëve sikur e stepën vrullin e tyre. Dy rënkime u shndërruan në ulërime. Në ulërime të zvangura, gati-gati si kuisje qensh të plagosur për vdekje. Pastaj përreth ra përsëri heshtja, një heshtje e mbarsur me tension.

— Qëlloni mbi këlyshët, se na vranë! — klithi ai që duhej të ishte kreu i tyre. — Qëlloni, derisa t'i zhdukim!

— Ndërro pozicionin! Shpejt! — e urdhëroi Fuati Bertin. Po Berti nuk pati kohë të ndërronte pozicionin, se dy plumba e morën në trup. Toka u rrotullua e iu duk sikur gjithçka po shembej. U përpoq të hapte sytë, por nuk mundi. Me dorën e djathtë shtrëngonte fort pushkën, sikur e ruante të mos ia rrëmbenin. Dhe ndjenjat i humbën...

— Të plagosën. Ah, mor Berti, të plagosën! Rëndë!? — Zëri i Fuatit ishte aq i ulët, sa Berti, edhe sikur të mos i kishte humbur ndjenjat, nuk do ta dëgjonte. Në të vërtetë më shumë sesa shokun, ai pyeti veten. E tundi kokën fort, dhe e mbështeti syrin te shënjestra e armës. Një nga ata të tre (aq kishin mbetur), ai i cepit, po mundohej që tinëzisht t'i afrohej Bertit. Fuati me kujdes e vuri në shënjestër. Nuk e dëgjoi fare krismën e armës. E kishte mendjen gjetkë. Ai, sikur ta kishte zënë papritur gjumi, nuk bëri asnjë hap më tej. Plumbi e kishte marrë në kokë. Fuat Alitja mori frymë i lehtësuar. Rimbushi armën dhe priti. Ata të dy heshtnin. Çfarë kishin ndër mend të bënin?! Pse nuk fliste më ai që do t'i rripte si keca? Fuatit i hipi në kokë që ta dëgjonte dhe një herë atë zë të gërvishtur. Çfarë toni do të kishte tani? Përsëri po ajo heshtje plot tension. Pastaj si një zog i zi sterrë, pa kokë, pa fletë, me katrorë të ndarë si të kurrizit të breshkës, pa të vinte drejt tij bombën. Ja pse pas-këshin heshtur ata! Po të lëvizte, armiqtë do ta qëllonin të dy njëherësh, me zjarr të kryqëzuar. Ndaj e fshehu kokën pas gurit, dhe... priti. Iu duk një pritje e

gjatë, shumë e gjatë. Ndoshta pritja më e gjatë në jetën e tij. Mendimet iu topitën dhe në kokë si çekan e godiste vetëm një pyetje: «Kur, kur, kur?...» Pastaj vendi përçark iu drodh, i shungulluan veshët, gati-gati iu shurdhuan dhe mbi trup ndjeu t'i binin copërat e dheut. Buçima e plasjes përhapej tutje dhe veshët e tij gumëzhinin. Ishte një gumëzhimë çoroditëse. Priti të humbte ndjenjat, të mos dëgjonte gjë më, të ndiente diçka si humbëtirë, por asgjë nga këto nuk po ndodhte. Mendjen e kishte të kthjellët. Vetëm se i zienin veshët dhe dora e majtë iu ngroh. Gjaku i vakët i njomi xhaketën. Dora e djathtë iu rëndua. Ngriti ngadalë kokën pas gurit (ai gur i kishte shpëtuar jetën) dhe pa andej nga ishin ata. I erdhi si çudi kur i pa që u çuan të dy dhe u kthyen andej nga kishin ardhur. «Pa shih, pa shih, po ikin qentë!» — tha me vete dhe i mblodhi forcat që të lëvizte dorën e djathtë, por e pa se çdo përpjekje ishte e kotë. Nga e majta vazhdonte t'i ecte gjak, gjak i vakët dhe i trashë. Mori frymë thellë, rimblodhi forcat dhe bëri të ngrihej. Kur u ngrit në këmbë, fytyra i qeshi. Ai ende kishte forca për të fituar mbi armikun. Dhe u nis pas tyre. Në fillim me hapa të çrregullt, të mëdhenj e duke u lëkundur. Para tij ecnin si në tym ata të dy, të pezmatuar, të drobitur, të dërrmuar. Përpiqeshin të nxitonin, por nuk mundnin. Ecnin dhe kryet nuk e kthenin prapa. Pas tyre Fuati, me kokë pakëz të turbulluar e që i zhuzhinte si koshere bletësh, hidhte hapat si somnambul. Në çdo qelizë të trupit të tij pulsonte urrejtja. Të dyja palët i linin drurët njërin pas tjetrit, prapa. Ah, ky pyll që nuk kishte të mbaruar! Në çdo pesë hapa ata të dy i fshihnin drurët.

— Tre me tre, — tha me gjysmë zëri ai që printe.
— Raport i drejtë, — iu përgjigj tjetri.

— Megjithatë nuk e kryem plotësisht detyrën, — tha prapë i pari.

— S'kishim ç'të bënim.

— Nuk i bëmë mirë llogaritë. Që t'i kapnim të gjallë, duhej të ishim të paktën dhjetë.

Ai që vinte pas nuk foli më. Prapa tyre, me hapa të çrregullt, i mbushur me urrejtje, ecte kufitari. Dora e djathtë vazhdimisht, pas çdo hapi të mundimshëm që hidhte, i rëndohej. Përplaste qepallat dhe shtrëngonte dhëmbët. Nuk duhej ta mposhte dhimbja. Ç'ishte ajo peshë e rëndë që i varej në supin e djathtë e ai me vështirësi po e mbartte? Para tij ata të dy. Po pylli dhe sa do të vazhdonte ende? A i kishin dëgjuar të shtënat e tyre në postë? Pylli ua kishte përcjellë shpateteve oshëtimën e tyre, shpatet grykave e ato luginës. Ata duhej t'i kishin dëgjuar patjetër. «Tani shokët janë në rrugë e sipër», tha me vete. Por, sa të vinin shokët, ata të dy mund të hidheshin përtej kufirit. Ndaj ai duhej t'i mblidhte forcat, t'i ndiqte armiqtë e t'i asgjësonte. Drurët e pyllit zunë të rralloheshin. Ai vazhdonte ndjekjen. Ishte një ndjekje e mundimshme. Ata të dy para tij merrnin trajta të ndryshme. Herë i dukeshin si dy hunj, herë si dy trungje që çapiteshin e herë i dukeshin si qenie të habitshme, pa fytyra, të egër dhe të zinj. Më në fund edhe pyllin e kaluan. Ata të dy kishin për të ngjitur edhe një kodër të butë e pastaj do të ishin matanë, në tokën e shtetit tjetër. Fuat Alite i shpejtoi hapat. Se nga i erdhi ajo forcë, as ai vetë nuk po e kuptonte. Iu kujtua se në shkollë i kishin folur dikur për një njeri që e merrte forcën nga toka. Pa tokën ai nuk mund të jetonte. Dhe atij sikur ia dha toka që ruante, ato forca. Te druri i fundit që shënonte dhe mbarimin e pyllit, u ndal. Pastaj me mundim u shtri. Ata po ngjiteshin kodrës. Tërhoqi këmbëzën e armës, por... ajo ishte bosh. Si do ta mbushte tani? Kurse ata largoheshin, largoheshin... Atëherë mbështeti kokën mbi shulin e armës, kapi dorezën e shulit me dhëmbë, e tërhoqi prapa, e lëshoi me forcë para dhe mori frymë i lehtësuar. Arma ishte mbushur. Vuri në shenjë atë që ecte pas të parit dhe me të majtën e plagosur zbrazi armën. Dhe pa se si qenia e egër e pafytyrë u këput e ra mbi barin e bjeshkës. E përsëri u dëgjua krisma e armës. Dhe prapë nga e para po ai veprim. Mekanikisht ai përkulte kokën mbi armë,

tërhiqte prapa me dhëmbë shulin dhe e lëshonte me forcë përpara. Katër herë e kreu atë veprim. Derisa fishekët i mbaruan. Pas së shtënës së fundit, ai që ngjiste kodrën, mblodhi forcat që të hidhte dhe një hap, vetëm një, por u lëkund, u lëkund, u përpoq të mbahej, por nuk mundi. E humbi ekuilibrin dhe ra në një gropë. Në Lufën e Parë Botërore ajo gropë kishte shërbyer si llogore. Pak më tej saj, ku vendi vinte si i ngritur, ishte varreza e ushtarëve të Turgut Pashës. Varri i tyre ishte i përbashkët.

Fuat Alitja mbështeti kokën mbi armë dhe dora e djathtë iu rëndua, iu rëndua pa fund... I dukej sikur po e tërhiqte poshtë në një humnerë të errët. Por shpejt humnera iu shndërrua në një luginë. Si një gjarpër, atë e ndante më mes lumi që buronte nga malet. Ishte lugina me shtëpi të bardha e çati të pjerrëta. Fare afër dallonte monumentin e çuditshëm të luftëtarit që ishte ndeshur me armikun, me ushtritë e Turgut Pashës. Pastaj monumenti i gurtë u kthye në një lapidar të bardhë. Pranë lapidarit rridhte burimi. Ishte lapidari në vendin ku ra Dashi. Pesha e rëndë e tërhiqte poshtë e më poshtë dhe ai ndjeu se po binte. Kështu derisa ra në luginë, fare pranë postës, pa pësuar gjë. Që nga oborri i saj pa të vraponin drejt tij shokët...

Që nga ajo ditë, kishin rrjedhur kaq vite!...

Në zyrën e Martin Pejës vinte jehona e këngës që këndonin barinjte në bjeshkë. Te piketa në majë tani shërbenin djem të tjerë. Në cep të tryezës së tij, telegrami. Ajo copë letër e zhuëbratur dhe mospërfillëse mbartte mbi vete peshën e një hidhërimi.

Fuati na la. Altini

— Eh, mor Fuat Alite! Ajo ditë qe shumë e rëndë për mua e për shokët e tu. Dashi i vrarë e ti me Bertin të plagosur rëndë e pa ndjenja. Të gjetëm me kokën të mbështetur mbi armë e me gishtin në këmbëzë... — Dhe Martini psherëtiu thellë. Shkoi dorën ngadalë mbi flokë. Po thinjej. Le të thinjej. Ai nuk kishte qenë parazit në jetë. Dhe Fuat Alitja nuk kishte qenë parazit.

— Ishe trim, o Fuat! Dhe për trimat populli ka respekt e nderim. — Nga bjeshka vinin tingujt e fundit të jehonës së këngës. Ishte një «hej, more, hej» i zgjatur, që të jepte idenë e pafundësisë së këngës.

Martini u çua, mori nga tryeza telegramin, e mblodhi shuk dhe e futi në xhep. Vendosi që të nesërmen të bënte një bisedë me kufitarët për Fuat Aliten. Ata dinin gjithçka për heroizmin e tij, se komandanti u kishte folur shpesh për të, — por le ta mësonin se trimi ishte larguar nga radhët. Edhe ata duhej ta dinin këtë. Mbi tryezë mbeti blloku i hapur te faqja e parë. Në të ishte shkruar bukur:

Kishim marrë urdhër që të zinin me çdo kusht shtegun...

Në bjeshkë barinjtë kishin nisur një këngë tjetër trimërie.

Koço Kosta

DHEMBJA E GUÇE GËRBIT

Shikova në ndenjësën përbri, tek ishte ulur gjyshja. Ajo s'e ngrinte kokën, e kishte lëshuar veten krejt. Autobusi atë kohë u kthye për të ndaluar.

Zura gjyshen për krahu dhe zbritëm. Kjo është tepër e moshuar dhe në fshat i thërresin Mëmëlale. Një çast ndalua te sheshi i asfaltuar, përpara hyrjes së autobusit. Pak më lart fillonte udha e shtruar me kalldrëm. Kalldrëmi dukej i bërë me kurriz. Mëmë-laja qëndronte si mbi gjemba e s'donte të shikonte asgjë përçark.

— Të ikim, — tha.

Kërkonte të mbërrinte sa më shpejt në fshat.

— Gjej një nga ato verveletë e xhindosura dhe të ikim, — tha përsëri.

— Prit, — mermërita, — ndoshta gjejmë taksi.

Unë thashë ashtu dhe u kujtova menjëherë se ajo vervelë i thoshte taksisë.

— Hë, de, pa në më pafsh më!

— Të pimë nga një kafe, — i thashë.

— S'i vë në buzë lëngrat e qytetit unë.

Dolëm në një vend më tej, nën hijen e një muri të lartë me gurë të gdhendur. Atje ishte vendqëndrimi i taksive dhe pas pak erdhi një makinë. Shoferi zbriti dhe tha:

— Jam i zënë me të tjerë, më pritni pas një ore. Ja, rrini atje te kafja.

— Mirë, — belbëzoi gjyshja.

— Po eja të pimë diçka, — i thashë.

— Unë pres këtu, ti, në daç, bridh këtë sahat, — foli ajo dhe s'më shikoi në sy. Tha ashtu dhe u kthye me kujdes të madh, sikur të trembej se mos i thyhej trupi kaba. U ul pa të keq te një bordurë, nën hijen e murit dhe më ktheu kurrizin. Kurrizin e kishte të gjatë, të përkulur dhe këmbët të shkurtra.

— Të të sjell diçka për të ngrënë, — i thashë.

Ktheu pak kokën, ngriti mjekrën lart dhe më shikoi me sytë e përzbardhur. Buzët e mbledhura e të shkurtra i lëvizën.

— Kam shtëpi, — tha, — Po të mos gënjejë e të kthehet pas një sahati ky burri i aftoqinit të vogël, sosëm në shtëpi.

Kështu kishte vendosur: të hante kur të mbërrinte në shtëpi...

Me mundim të madh e bindëm që, më në fund, ta merrja në Tiranë dhe ta mbanim atje dy muaj. Por erdhi dhe, sapo hyri në pallat, u tërbua nga mërzia. Tetë ditë ndenji, po na shqetësoi seriozisht. U bë grindavece, e padurueshme. Kështu që ditën e tetë vendosëm ta kthenim në fshat.

«I bukur ë qyteti, por i bukur ë dhe fshati im», thoshte.

Ajo trembej që ndodhej jashtë trojeve të fshatit. Se atje kishte jetuar mbi 90 vjet. Vetëm atje. Dhe

tani kujtimi i fshatit, çdo çast, i fliste për një jetë të gjatë e të paturbulluar. Atje s'kishte pleqëri për të. Ndërsa, qyteti e trembte.

«Këtu plakem», thoshte...

— Eee! — thirra befas.

Para meje, në shëtitore, ecte i vetëm Guçe Gërbi i fshatit tim. Ai ishte i hutuar dhe lëvizte me plogë-shti.

— O xha Guçe! — thirra përsëri sikur të kisha frikë se do të më zhdukej e do ta humbisja. Prania e tij atje në qytet më gëzoi pa masë. Po sepse m'u dhimbs!

U takuam. Ai diçka mëmëriti ngadalë. E kapa nga bërrylat dhe e shikova, drejt. Sytë shprehnin mërzi. Dhe buzët i kishte të vrerosura. Tërë pamja e tij shprehte lodhje dhe përhapte një hidhërim therës. Unë u preva dhe përmjeherësh m'u krijua një boshllëk i madh. Isha i lodhur nga udha e gjatë dhe kisha nevojë për pak gaz, për pak argëtim. Po Guçja që i mjerë dhe mjerimi gjithmonë ka nevojë për ngushëllim. Ai nuk po qante, po diç donte të thoshte, se buzët i lëviznin. Kisha, përpara njeriun e dashur të fshatit tim. Pati qenë i varfër, pati qenë partizan, kishte lindur nëntë fëmijë dhe tani punonte si rojë në zyrat e kooperativës. Është fjalëpak dhe i ndershëm. Ende s'po fliste.

— Hë! — Vetëm kaq tha. Në gojë i luhatej bishti i zi i llullës.

— Ç'të ka ndodhur, — i thashë dhe shikova për-qark se mos shihja fshatarë të tjerë. «Pse krejt i vetëm, Guçe Gërbi?! I vetëm dhe kaq i mjerë?!»

— Mirë je me fëmijë, mirë?

— Shumë mirë, — i thashë.

S'foli më. Buzët iu drodhën përsëri. Kishte dhembje të madhe.

E shikova drejt. Ajo dhembje sikur e lartësonte edhe më. Siç lartësohet një vigan i plagosur.

Nga plaga, mustaqet karakteristike atë ditë sikur

i qenë fishkur. Po zverdhej dhe sytë vazhdonin t'i fundoseshin.

— Hyjmë në kafe, — i thashë dhe e tërhoqa me kujdes nga bërryli.

Ai u çapit hapazvarrë.

— Humbi edhe një, — murmuriti i trishtuar.

Guçe Gërbi dukej sikur vinte nga një gjëmë. Kishte parë edhe një që kishte humbur.

Unë i thashë kamerieres të na sillte nga një kri-këll me birrë dhe pak më vonë nga një kafe.

— Për mua dy kafe, — tha Guçe Gërbi. — Vetëm dy kafe. Me pak.

Nuk fola. Porosita edhe unë vetëm kafe. Ai i piu njërën pas tjetrës dhe ngatërroi gishtërinjtë e duarve. Më shikoi drejt. Buzët donin të thoshin diçka.

— Varrosëm një shok, — tha ai më në fund. — Një shok nga tanët.

— Këtëj ishte, nga qyteti?

— Këtu punonte, — tha Guçe Gërbi. — Qe komunist që në ballë e gjer para dy sahatësh, kur e mbuluan. Eh!

Guçe Gërbi nisi të fliste për vite të shkuara. Dëshpërimi dhe dhembja i shpien mendimet në të kaluarën.

Ai erdhi fare i vogël në batalion. Katërmëdhjetë vjeç qe. Sot që e varrosëm, i pashë pëllëmbët e verdha të ulura mbi bank, në kërthizë të tij. Më ra vromë për pak, o djalë. Atje te kyçi i dorës së majtë kishte sahatin. Një sahat që vetëtinte. Ndenja, tërë natën pranë tij dhe piva shumë duhan, dhe e pashë në fytyrë ashtu të vdekur. E shikoja që ta besojta se kishte vdekur. Se s'më besohej. Po atë minutë që hapëm kapakun e sendukut të kuq, para se ta futnim në dhë, sytë më ranë te pëllëmbët dhe shikuam sahatin. Sahatin e

verdhë që vetëtinte. Ai send akoma që gjallë. Dhe m'u duk sikur u ngrit Qebiri. U ngrit ashtu me 14 vjeçët e vegjël, me ata, 14 vjeç që erdhi në batalion.

Njëri nga shokët përgjegjës këtu në rreth lexoi një letër plot fjalë të mira për Qebirin, po mendja ime fliste për atë natë të 1944-ës. Ja, këtu ishte qyteti, këtu. Këtu ishin gjermanët dhe ballistët. Ne do të bënim luftë. Duhej ta merrnim qytetin, pastaj të iknim më tej. Urdhër.

Kishim zbritur atje përtej lumit, te Balta e Bardhë. Flini, tha komandanti i batalionit. Flini, se pa gdhirë do bëjmë luftë.

Fjetëm ca. Pa vajtur sahati 12 i natës, më zgjuan. Gati, thanë. Mbathëm opingat dhe i lidhëm në mes. Qe behar. Fund behari apo fillim i vjeshtës së parë, më duket.

Në qytet kishte shumë ballistë dhe gjermanë. Nuk vemi në dasmë, tha komandanti. Komandanti rron akoma. Rroftë! Po Qebiri iku. E mori një sëmundje e ligë... Kështu, nuk vemi në dasmë, tha komandanti. Ashtu thoshte ai para sulmit.

Në mesin e natës nisëm sulmin. Lufta vazhdoi gjer në mëngjes, kur zbardhi dita. Luftonim në katër pika të qytetit. Edhe ballistët luftonin si qena dhe s'hiqeshin. Hakçe! Po në mëngjes hymë në qytet. Mua më kishin trembur dy plumba. Njëri në sup dhe tjetri në shpatull. E, atë gërvishtje atëherë e mora. Cuk, më dogji një çikë. Pak gjak rrodhi, por e vulosa me duhan dhe s'pikoi më. Zumë dyqind ballistë, i çarmatosëm dhe i bëmë grumbull si lopët. Oburrani, përpara! thirri përsëri komandanti i batalionit. Po gjermanët u treguan dinakë; ata qenë ngjitur në kala dhe qenë mbyllur brenda. Kështu që duhej ta mendonim mirë atë punën e kalasë. Numëruam shokët. Na qenë vrrarë ca. Rrethuam prefekturën dhe e hodhëm edhe atë në dorë. Tamam në atë kohë u dha urdhri që të tërhiqeshim. Të tërhiqeshim, se nga kufiri në jug po hynte një autokolonë gjermane.

U kthyem te kodra e Baltës së Bardhë. Atje pris-

nim dhe u përgatitëm përsëri. Me ne ishte edhe Qebiri, ky Qebir që të llafos. Qebir trimi, 14 vjeç! Ka kërryer trima me okë kjo baltë.

Dy ditë përballë qytetit që e sundonin prapë armiqtë. S'na rrihej. Më në fund u vendos dhe pas mbrëmjes, kur gjermanët qenë grumbulluar në kala, sulmuam. Dy kompani nxituan dhe hynë brenda në kala. E unë isha komandant i kompanisë së dytë. Qebiri që partizan në kompaninë tjetër. Qe i vogël. Erdhi në batalion dhe s'e përzunë.

Nejse, në mëngjes, i tërë qyteti ishte yni. E fituam. Na mblodhën komandanti e komisari dhe na pyetën. Edhe mua më pyetën për plagët. M'i zbuloi e m'i pa komandanti. Të t'i mjekojnë. tha. Më shëron duhani, i thashë. Ai iku më tej, sec bisedoi me komisarin dhe erdhi përsëri. Nxori një orë të florinjtë dhe ma dha. Merre, tha, se je komandant kompanie dhe të duhet. Merre, tha, se s'është malli im dhe s'ta dhashë me mendjen time. Hë, e mira është që të tërë të kemi orë.

Ai sahat vetërinte.

Qe hapur dielli dhe sahati shkruante nëntë. Nuk e mbajta të lidhur te kallami i dorës, po më pëlqeu. E shikoja fshehura. Të tregonte sahatin e ditës dhe të natës. Shpikje e njeriut!

Kur u hap dielli dhe filloi të nxehtët, zbritëm në fund të qytetit. Atje, një çikë më tej, ishte një spital i vjetër. Ne po rreshtoheshim te sheshi. Nga dera e spitalit u dha një infermiere. Vinte drejt nesh. Vinte me një frymë. Ajo i mbajti këmbët pak më tej dhe kërkoi komandantin. Kur komandanti nisi të llafosej me infermierën, unë dhe një partizan shikonim sahatin e florinjtë. Na dukej si i gjallë. Qe me shkronja dhe me numra. Tani sahati është dhjetë e një çikë mbi të. tha partizani. Sikur e dëgjoj zërin e tij edhe pas kaq kohe. Ehë.

Komandanti u kthye nga ne. Thirri dy partizanë dhe i dërgoi bashkë me infermierën. Neve na tha se brenda në spital, te shtretërit e të sëmurëve, ishin fu-

tur katër kapterë. Qenë shtrirë e mbuluar për t'u fshehur.

Pas pak dolën kapterët, me duart lart. Përqark, ca nga ca, u mblodhën banorë nga mëhallat e qytetit. Ata i njihnin të katër kapterët dhe folën për ta. Kishin bërë maskarallëqe dhe kishin vrarë njerëz të mirë, kishin plaçkitur. Ah, kapterët! Njëri nga banorët e qytetit, që kishte zbritur atje, s'përmbahej nga zemërimi. Ai u zgjaste një shkop të gjatë, në majë të të cilit kishte një gjilpërë, si hosteni ynë, që të shponte kapterin e gjatë. Ah, qëni, ia bënte ai. Ah, qëni, ç'na ka punuar! Ka hequr babanë tim osh, e shpuri prapa kalasë dhe e pushkatoi. Pastaj i rropi xhepat. Dhe u kthye e piu në kabare. Ah, qëni, lërmani t'i pi gjakun!

Ulërinin banorët dhe donin t'i shqyenin. S'përmbaheshin. Po foli komisari ynë dhe tha se atë kohë do të bëhej gjyqi partizan e do t'u jepte dënimin e merituar. Dakord? i pyeti më në fund ai. Dakord, thirrëm të gjithë.

U bë gjyqi atje në shesh. Folën shumë njerëz. Ata qenë tradhtarë. të poshtër e brashnjarë.

Gjyqi vendosi t'i pushkatonte. I nxorën më tej, të katër, përpara skuadrës së pushkatarëve. Po atëherë, tamam atë sahat, doli nga rreshti edhe Qebiri i vogël. Ai shkoi te komandanti i batalionit, i qëndroi përballë dhe... Fol, i tha komandanti. Qebiri foli diçka sikur cicëriu. Po komandanti e mori vesh mirë se ç'kërkonte.

— Dëgjoni! — tha komandanti. Ne heshtëm. — Dëgjoni! — tha përsëri. — Qebiri që vështroi këtu, lutet që ta lejojmë të pushkatojë njërin nga kapterët.

Komandanti dhe komisari diç thanë me njëri-tjetritin. Pastaj komandanti ktheu kokën nga të dënuarit. Qebiri ngriti krahun dhe tregoi me gisht kapterin e gjatë me trupin e madh si lis. Ai e shikoi ftohtë Qebirin. E shikoi si qen i rrahur.

— Atë dua ta pushkatoj vetë. — tha Qebiri.

Komandanti qeshi dhe e gëzoi në majë të kokës.

I trazoi leshrat dhe i rregulloi mirë kapelën e madhe. — Po pse, o shpirt, — i tha, — pse?! Ti luftove si trim dhe të pashë me këta sy që vrave armiq.

— Aman, komandant! — iu lut me të përtypur Qebiri.

— Aman! — bëri edhe komandanti me zë të lartë dhe e mbështolli me krahët e giatë. E puti në ballë. Qebiri dukej foshnjë para tij. Foshnjë qe.

— Ta pushkatojë Qebiri. — thirrën partizanët.

U llafosën prapë me zë të ulët komandanti e komi-sari.

E nxorën kapterin e giatë e të bëshëm vec. Iu afrua Qebiri. Ndaloj çapet dhe e shikoi drejt. Fytyra e tij e vogël si kopsht i lulëzuar u err dhe buzët iu drodhën. iu holluan e iu zbardhën. Kapteri s'e shikonte në sy. Na dukej vërtet cudi! Kapteri dv metra i lartë. i gjerë e si i shtrembëruar nga shëndeti i tepërt. dhe Qebiri një pëllëmbë fëmië. Dhe s'di pse. po donim t'i shikonim të dy ashtu në këmbë, ballë njëri-tjetrit. Dhe heshtnim. Eh, Qebiri djali! Qebiri pastaj kontrollloi dy-fekun dhe i vuri fishekë. E kaloi armën në dorën e djathtë. Ne prisnim ta ngrinte e të qëllonte, por ai e shikonte mu në surrat. Pastaj eci përpara drejt kapterit. Iu qas një cap afër. Ngriti lart mjekrën. e shikoi, u ngrit në majë të gishtërinjve dhe e pështyu.

Komandanti ynë u çudit. po menjëherë i ulëriu kapterit. që të mos lëvizte e të mos bënte gëk. Thirrën të gjithë. Si në shfaqje. Kapteri lëvizi vetëm çafën. shikoi shtrembër dhe u mundua të fshinte pështymën me bërryl. Qebiri u tërhoq me të shpejtë dhe ngriti dyfekun. Qëlloi dy herë. Një plumb i prishi surranë kapterit dhe tjetri i hapi një vërë në zverk. Ai u kthye dhe ra. Qebiri ia pa surranë të prishur dhe u kthye nga ne.

Pasi skuadra e pushkatarëve lau hesapet edhe me ata të tre që kishin mbetur dhe si i mbuluan me baltë, ikëm. Ashtu qe urdhri.

Nata na pllakosi te Pylli i Mullirit, atje në të shkarën e malit. Me natën erdhi edhe shiu. Qe një shi i shtruar, që të ndillte gjumë. I tërë batalioni do të flinte në pyll. U ula. Pranë më erdhi ai partizani sevđali dhe tha të shihnim sa qe sahati. E kërreva nga xhepi. Ai ndezi shkrepësen. Po sahati vetëtinte vetë. Shkronjat e numrat dukeshin si zjarre të vogla dhe fusha e tij si jonxhishtë. U bëra fare si i vogël atë minutë dhe m'u kujtua fshati, dhe m'u fanit fëmijëria. Në behar, në netët e verës, ne djemtë e mëhallës u hipnim kuajve dhe zbritnim anës lumit, nëpër luadhe, që t'i kullotnim. Bëheshim në grupe dhe ndiznim zjarre, dhe përralloseshim me fjalët e me mendjen tonë gjer në të thyer të natës së thellë.

Ja, këto kujtova atë natë, kur shihja atë sahat të huaj, atë fushë, ata numra dhe ato shkronja. Ndërsa partizani merakçi vazhdonte edhe ai të shikonte i humbur. Ku di unë ç'i thoshte mendja atij atë kohë! Mbase... Pas bërrylit tim zgjati kokën Qebiri.

— E shikon? — i thashë.

Unë e Qebiri u mbështollëm bashkë me një gunë të vjetër. Mua më lidhte gjumi menjëherë. Edhe sot e kësaj dite, po i thashë vetes fli, hop bie në gjumë.

Po Qebiri rrotullohej e s'gjente rehat.

— Ç'ke? — i thashë. Por ai nuk foli. Heshte. Pastaj gërç u rrotullua përsëri.

U menduaç me vete.

— O Qebiri! — i foli. Ai, pas pak, zbuloi kokën.

— Pse ngule këmbë sot që ta vritje atë kapterin e gjatë? — i thashë.

— Se qe tradhtar, — tha.

— Po edhe ata të tre tradhtarë qenë!

— Ai qe më tradhtar, — tha.

— Pse?!... Ë?!...

U ndodha ngushtë në atë muhabet me atë djalë dhe s'dija si të bëja. E ai gulçonte. Kur, papritur, nisi

të qante. Qante fshehur, me kokën mbuluar nën gunë.
U shqetësova shumë.

— Pse qan?! — i thashë. — Pse?!

— Ai qe dajkua im, — mëmëriti djali.

— Qysh?! Dajkua yt?!

— Ëhë!

— Dhe... tani të vjen keq, të dhimbset?!

— Jo, — thirri ai. — Jo. Më vjen ligisht që s'mundem ta vras dy herë. A kupton? Qe tradhtar. E, ç'flisnin dhe ç'bënin njerëzit e mirë për të! Donin ta shqyenin, ta shponin me gjilpëra. Se ka bërë keq, ka vrarë e ka plaçkitur. Pse... pse s'erdhi me udhën e popullit, pse s'doli partizan?... Ah!

Hungëriu djali sikur të këpuste mishtë e vet. Edhe unë qava, djalo. Qava. E urren tradhtinë njeriu i mirë. S'ka më keq. «Që s'e vras dot dy herë», tha Qebiri. Dhe kështu m'u bë edhe më i dashur e më i mirë Qebiri.

E mbështolla në gjoks, sikur doja ta futja brenda në xhan atë djalë. Ta mbushja xhanin me ndershmëri nga e tija. Dhe ashtu dremitëm. Sa herë, natën në gjumë, ai kërciti nofullat.

U zgjova shpejt. Vajta te komandanti dhe ia thashë, por ata e dinin. U ktheva. Po flinte. I tërhoqa dorën e mëngjër dhe ia lidha sahatin sipër kycit. Plaçkë e huaj, po hynte në punë. Populli kudo i bën gjërat të bukura. Edhe ai sahat qe i bukur. Edhe Qebiri qe stisur i bukur.

Luftoi një luftë të tërë dhe plumbi s'e mori. Cuk. Tani që kërceu në të dyzetetat i ra sëmundja e ligë dhe e mori. Ç'ti bësh natyrës! Ç'ti bësh, o djalë!

Po rrojti mirë, s'lojti. Aaa, për kokën e Qebirit qe. Më dhanë lajmin se mbaroi Qebiri. Erdha mbrëmë këtu.

Sot e mbuluan.

Kur hapën kapakun e sëndukut të kuq, para se ta futnin në dhë, sytë e mi të vjetër ranë, si për shejtan, te pëllëmbët e verdha të ulura mbi kërthizë. Te kyçi i dorës ishte sahati. Sahati i florinjte i Luftës. M'u

duk sikur lëvizi Qebiri atje në fushën e sahatit. Qebiri 14 vjeç. Dhe mendja nisi të fliste për atë ditë dhe atë natë të 1944-ës. Dhe shikoja ashtu i humbur lëvizjet, luftën dhe dëgjoja zërin e Qebirit... U plakç, djalloo! Ç'e bëre Mëmëlalën? Na ka ndihur në Luftë. Dha edhe burrin për vatan! Dha. U plakëm! Dhe sikur s'kam fuqi të harroj Qebirin. Qe me nder. Harrohet nderi? E harrove, ilke rrokullimë, të mori lumi pa kuptuar. Nën këtë qiell ka të mira, po Qebiri s'është. S'është... Epo, natyra...

Guçe Gërbi mbushi llullën dhe e ndezi. Në gojë nisi përsëri t'i luhatej bishti i zi i llullës dhe lart fytyra dhe koka iu bënë me tym. Deshi të fliste edhe diçka tjetër:

— Eh, Qebir, — mërmëriti Guçe Gërbi dhe iu drodhën noçkat e gishtit tregues.

Dikush trokiti te xhami i kafes. Përjashta, u vizatua koka e një burri.

Ishte shoferi i taksisë.

Dolëm. Dielli po binte. Në qiell u dukën ca re të ulëta të shpupurishura. Nga perëndimi nxitonte një re e madhe, e cila duhej të kishte derdhur një pjesë të shiut në ara e pyje të tjera, diku gjatë.

Pranë Mëmëlalës kishte ndaluar taksia. Mëmëlalja na pa dhe ndoshta, ngaqë atje në qytet shikoi Guçe Gërbin e fshatit të saj, fytyra i shprehu padurim. Kërkonte diçka me sy, me fytyrë, me tërë qenien.

Brenda në makinë ajo i zgjati përsëri dorën Guçe Gërbit. Nisi ta pyeste me fjalë të ngrohta dhe, duke folur, i shndriste një dashuri e veçantë dhe një buzëqeshje e gëzueshme.

Po shkonim në fshat. Kur arritëm, Mëmëlalja thirri:

— Ja!

Ajo e ngriti buzën si sqep dhe më në fund iu duk buzëqeshja. Sikur për të fillonte dita.

Këtë po, këtë mund ta arrijë njeriu ynë: të dojë vendlindjen. Kjo s'është dashuri primitive. Përkundrazi.

— Ja! — thirri përsëri ajo.

Ata u kthyen të dy njëherësh. Dielli i kuq, i dalë

për një çast nga retë, shtangu në degën e njomë të një lofate. Në udhë cicërinte një fëmijë i bukur kokëkuq.

E humbëm edhe Qebirrin, — mermëriti me vete Guçe Gërbi.

Tani nën këmbët e tij ishte balta e dashur që e gëzonte dhe ai ngazëllim i kujtoi njeriun e dashur.

— E humbëm! — mermëriti përsëri fshehur, me dhembje.

Ky ishte një zakon i lashtë: E humbëm, thoshin luftëtarët e gardës së vjetër.

Guçe Gërbi zbriti dhe flokët iu trazuan sikur t'i kujtonin lodhjen e luftërave.

Tani, sigurisht, ky do të qetësohet, mendova. Sepse këtu, mes njerëzve të tjerë, këtu, midis këtyre çative dhe kopshteve, do të gjejë ngjarje më të gëzueshme në jetë dhe në kujtimet e tij e do ta shuajë dhëmbjen.

1979

PËRBALLË ERËS¹⁾

Ia kushtoj heroizmit të pilotit Bilal Sina

1.

— Kush raportoi? Kush raportoi?...

Udhëheqësi i fluturimeve shikonte duke rrotulluar kokën nga të katër anët e horizontit ku nuk dukej gjë. Vetëm bedenat e maleve rrotulloheshin në vështrimin e tij.

— Kush raportoi për shuarjen e turbinës në lartësinë gjashtë mijë metra?...

Heshtje. Ishte një heshtje e plotë. Edhe natyra sikur kishte ngelur pa frymë. Edhe ajo sikur priste përgjigje. Në ato çaste kështu iu duk komisarit.

1) — Botohet me shkurtime.

Aty nga mbarimi i shkollës skënderbegasit morën në dorë anketat. S'qe edhe aq e lehtë t'i plotësoje ato: duhej menduar çfarë dege të zgjidhje, për të vazhduar më tutje studimet, që të dilje e të punoje në jetë atje ku mund të jepje më shumë.

Pati nga ata që kruanin kokën e mendonin gjatë për këtë. pyesnin njëri-tjetrin, qeshnin, ngrysnin vetullat: «Ç'të bëhem?»

Vetëm për niërin nga ata kjo çështje kaq e rëndësishme qe plotësisht e zgjidhur. Ai e kishte vendosur prej kohe dhe i qe bërë mendja top.

Në trup vinte i dobët, kishte fytyrë të mprehtë dhe vetulla kaleshe që i binin përmbi sy. Vërtet ishte i dobët, po gjymtyrët i kishte të zhvilluara e të forta. «Forca, e tij fshihet nën lëkurë», thoshin shokët. Atij as që i shkonte në mend se fiziku i dobët mund të ngjallte dyshime për degën që dëshironte dhe plotësoi pa frikë të tria degët: Aviacion, aviacion, aviacion.

Një ditë erdhën në shkollë dy oficerë të aviacionit. Të gjithë s'ua ndanin sytë. Sokoli qëndronte në rresht si i habitur. Oficerët e aviacionit kalonin para tyre dhe i shikonin me vëmendje nga koka te këmbët. Njëri prej tyre, që ecte sikur të kishte susta te thembrat e këmbëve, trupmadh, pyeste dëndur për çdo gjë që i nevojitej. Tregohej i qeshur dhe i dashur. Ndërsa ai tjetri qëndronte si mënjanë.

— Sa i dobët! — tha ai duke parë Sokolin dhe pastaj qeshi. — Do të forcoheni, do të rriteni, djema!

Sokoli ndjeu për një çast një nxehtësi që i ra në fytyrë; ai ndoqi me kujdes çdo lëvizje të oficerëve, që diç biseduan. Sokolit i zuri veshi që thanë: «Po mirë, i shkathët...»

Pedagogët qenë të rinj, edhe klasat me pajisjet e tyre fare të reja. Madje dukej sikur edhe komandanti e komisari i shkollës, që dikur kishin luftuar malit, ishin të rinj në moshë. Komisari qe një burrë i rrallë. Vinte rrondokop në shtat. Ecte me hap të shpejtë e të sigurt. Fliste pak nxituar, por qartë. Në të folur e sipër, dendur e mblidhte dorën grusht dhe e ngrinte në ajër, përmbi kokë. Ishte shumë energjik dhe i prerë në veprime. Ai ruante shumë gjëra nga ato që kishte mbledhur e futur në torbën partizane... Këngët ia kishte ënda.

«Merrjani asaj, — thoshte, — asaj këngës partizane»... Dhe niste vetë:

*Përpara një flamur të kuq në duar,
dhe një torbë me fushkë' e një dyfelc,
të sflitur prej fashizmit, të coptuar,
turren trimat dhe luftojnë shteg më shteg.*

.....

Fletoret mbusheshin njëra pas tjetrës. Po t'i shfletoje ato, do të gjeje figura aeroplanësh të vizatuar bukur. Aeroplanin kishin nisur ta bënin mirë edhe ata që s'dinin të vizatonin. Aeroplanë vizatonin kudo, aeroplanë dhe qiell me re. Aeroplanët dhe qielli po hynin pa u vënë re në jetën e kursantëve, pilotëve të rinj.

Sokoli rrinte shumë i kredhur në mendime dhe herë-herë dukej sikur nuk dëgjonte as mësimin. Kalonte lapsin përmbi ndonjë shkronjë dhjetëra, herë, saqë ajo trashej e nxuhej sikur të qe shkruar me thëngjill! Një ditë, aty para klasave, u duk ai oficeri i shëndoshë e i shkathët, që ecte sikur kishte susta te thembrat e këmbëve. Sokoli ndjeu në ato çaste një të dridhur...

«Shumë i dobët... Po mirë... i shkathët...»

— i kishte zënë veshi Sokolit atëherë dhe oficeri tjetër kishte shënuar në një copë kartë.

Ai prapë ashtu ishte: i dobët, i thatë. Luante futboll, edhe ushtrime gjimnastikore bënte me sa mundte. Po prapë trupi i tij ruante një pamje të jashtme pa ndonjë paraqitje të atillë, siç mund t'i përfytyrojnë pilotët.

Ende pa mbaruar përgatitjen teorike në tokë, u bë ndarja e kursantëve. Sokoli u caktua në grup me një pilot — instruktor të ri. Ishte një djalë i shkathët, fiskulturist i mirë, nga Labëria. Në fillim ai u tregua si tepër i prerë, nuk i zgjaste bisedat e lira, po ky që vetëm fillimi. Kursantët e shikonin me habi. Kërkonin të gjenin tek ai ndonjë gjë të veçantë dhe mendonin: «Ky fluturon... Ky do të na mësojë që t'i ngjitemi qiellit përpjetë!»

«Mos kujtoni se me kaq mori fund teoria dhe fletoret nuk lipsen më. Gaboheni, nëse mendoni kështu. Piloti mëson njëqind herë në tokë dhe vepron vetëm një herë në ajër. Vetëm në disa sekonda ai bën dhjetëra veprime. Mos u çuditni hiç. Ja kështu...» u kishte thënë njëherë instruktori dhe seç kishte bërë ca lëvizje të çuditshme me duar, me këmbë, me gishtërinj, duke marrë një pamje serioze.

Kursantët kuptuan diçka, por mbetën të habitur: «Përse tërë këto lëvizje?!»

— Ne s'do të bëjmë asgjë më tepër, veçse do t'i kthejmë në shprehë ato që janë zberthyer nëpër klasa, — kishte shtuar instruktori.

Sokoli rrinte dhe mendonte. Përgjigjej vetëm kur e pyesnin. Ishte i qetë, i përqendruar. I dilte para syve mësuesja që i thoshte përherë: «Akoma më mirë duhet të mësohet!» I dilte para syve komisarë që e kishte rritur dhe edukuar, atje, në shkollën «Skënderbej», dhe dëgjonte fjalët e tij: «Teknika e sotme kërkon dije.»

Ata nisën të çapiteshin së bashku në drejtim të portës, andej nga i sollë autobusi. Kishte kaluar mjaft kohë qysh nga ajo ditë. Kokën e kishin qethur për së

dyti. Së shpejti do të fillonin fluturimet me këtë instruktor, që po e përcillnin gjer aty, tek ajo porta e bukur e shkollës.

4.

Udhëheqësi i fluturimeve rrinte ulur, me mikrofon në dorë. Ai shpërndante në lartësi komanda të ndryshme, njëren pas tjetrës. Ato komanda të prera, të rrumbullakosura, shkonin kabinë më kabinë dhe vinin në lëvizje aeroplanët e gjelbër mësimorë, që dukeshin sikur qëndronin në ca këmbë të gjata si ato të lejlëkëve.

Sokoli qëndronte në kabinën e mbyllur dhe s'dinte ç'të bënte. Për një çast harroi fare se një vit të tërë kishte mësuar pikërisht për këtë ditë. Ah, sikur t'i kishte këtu fletoret e t'i shfletonte! Zhurma e motorit, që hynte me dridhje gjer brenda në kabinë, ia çakërdiste mendimet. Komandat e udhëheqësit të fluturimeve nuk i shkoqiste dot dhe as që kuptonte se kujt i përkisnin.

Instruktori qëndronte prapa, në kabinën e tij. Ai nuk fliste më siç bënte përjashta.

Sokoli ndjeu se i lëvizën këmbët dhe duart. Motori zhurmoi më shumë. Në fillim ndenji si i ngrirë, pastaj mbërtheu më mirë dorezën e drejtimit dhe atë të gazit. Ndjeu një dridhje që iu duk se i erdhi nga trotat e aeroplanit dhe i mbështolli tërë trupin.

— Nisemi, — tha instruktori.

Aeroplani mori përpara. Zhurmonte, troshitej, lëkundej në krah.

Sokolit iu mbështet kurizi pas ndenjësës. Sytë sikur iu zvogëluan dhe dorën e majtë, që i shpëtoi nga doreza e gazit, mezi e ngriti që ta çonte përsëri në

vend. Toka rrëshqiste nën të. Ajo sa vinte largohej, largohej. Para syve të kursantit ngeli vetëm koka e aeroplanit, që ngjitej e ngjitej. Vetëm qielli dhe koka e aeroplanit.

— Sa e ke shpejtësinë?

Kursanti u drodh. «Kush më foli?! Nga më vjen ky zë?!... Aha, instruktori...» — mendoi. Dhe atë kohë ndjeu dorezën e drejtimit që lëvizi anash. Aeroplani u lëkund nga krahu në krah.

— Sa e ke shpejtësinë? — pyeti instruktori përsëri.

Sokoli uli kokën, ajo iu var e rëndë. Shikimi rrëshqiti nëpër dërrasën e instrumenteve, po shpejtësia nuk gjendej. Ai hante inat me veten. Mblidhte tërë fuqitë, po prapë njësoj. Edhe kur e gjeti instrumentin e shpejtësisë, mezi e shkoqiti shkallëzimin.

— Lëre! Shiko përpara horizontin. Ja, kështu duhet... — vazhdoi të dëgjohej nën kokoren e lëkurtë zëri i instruktorit, që vinte ca si i ngjirur.

«Hej, bela!» — mendoi Sokoli. Gjendja në ajër e turbulloi. Ato që ke dëgjuar e mësuar me vëmendje nëpër klasa, atje në tokë, këtu lart qenka zor t'i sjellësh në mendje atëherë kur të duhen. Dhe kujtoi fjalët e instruktorit. «Duhet njohur çdo gjë shkëlqyeshëm në tokë, që pastaj të punosh mirë në ajër.»

5.

Ditët kalonin pa u vënë re. Fluturimet u bënë jetë e dytë për kursantët. Kur ndodhte që të prishej moti, ata ngryseshin dhe mezi prisnin që të hipnin në kabinë. Kishin hyrë në një garë të heshtur në mes njëri-tjetrit. Tashti ishin në gjendje të përcaktonin ku kishin mungesa, ku nuk u ecte. Dhe qeshnin me vete, kur

kujtonin ditën e parë të fluturimeve. Edhe atë ditë ata ishin veçuar në grupe dhe rrinin në heshtje e të ngrysur.

«Aha, — kishte nisur njëri, një kursant leshverdhë, që fliste dhe tundte kokën, — më mirë të heqim dorë vetë. Pse të djegim benzinë kot?»

Në këto e sipër i gjeti instruktori, që vinte drejt tyre tërë gjallëri. Ata tashti u besojnë me tërë mend fjalëve të tij.

«Ohu, — u kishte thënë ai, — mos u mërzitni hiç. Kështu e ka hera e parë. Keni për të parë sa lirshëm do të fluturoni. Unë e kam ndier veten më ligisht se ju. Ju qenkeni goxha të fortë, për fjalë të nderit!»

Instruktori fliste çiltër. Ata rrinin në heshtje. Sokoli nisi të buzëqeshte dhe tundte kokën me kënaqësi.

Kishin kaluar shumë ditë që nga fluturimet e para. Vapa që bërë e rëndë. Nën kokoret e lëkurta djer-sa rridhte çurg. Krahët e kursantëve, që në fillim ngjnin si pupla të buta, me muskuj të njomë, tashti qenë forcuar. Po sa duhej bërë akoma?!

«S'kam pse ta fsheh...», mendonte Sokoli dhe shfaqte haptazi dobësinë e tij para instruktorit.

— Për nder, atë këndin në planerim s'para e kuptoj... Si ta ruaj shpejtësinë konstante? Edhe «T» e uljes s'më duket se lëviz...

Instruktori, pasi ia shpjegonte një për një, qeshte dhe e pyeste:

— Po shpejtësinë e gjen dot, apo jo?

— Po, po, — përgjigjej kursanti pa të keq.

6.

Më kupton, apo jo, Sokol? Ja kështu, mos e lër gabimin të marrë udhë... Më kupton?...

— Si urdhëron, shokul...

— Dhe mos u druaj, më pyet sa herë e për çfarë të duash. Kemi detyrë të rëndë. Duhet t'i arrijmë shkët.

— Si urdhëron!

Instruktori fshinte djersën e ballit dhe kalonte shaminë prapa qafës, gjer te shpatullat. Ndërsa kursanti qëndronte në këmbë para tij me kominoshet e ngjeshura fort pas mesit dhe me kokoren e lëkurtë përmbi ballë.

— Hajde shkojmë, aeroplani është gati, — i tha instruktori dhe pyeti aty për aty: — Sa kemi bërë?

— Pesë, shoku instruktor, kjo është e gjashta.

«Gjashtë zona. Gjashtë herë jemi ngritur e kemi bërë pilotazh të plotë dhe ky s'u dëgjua të thotë një herë së paku: «Oh, u lodha!» — mendoi instruktori dhe e shikoi me vëmendje nga koka te këmbët Sokolin, që ecte pakëz kërrusur pranë tij.

Edhe kursanti e pa dhe sikur kuptoi diçka: «Eh, ç'po hiqni me mua!...»

— Dëgjova sikur do të të vijë babai.

— Po, ashtu më shkruajnë.

— Gjersa të vijë ai, do të kesh fluturuar vetëm.

Sokoli sikur psherëtiu.

— Mirë do të jetë...

— Ngjitu në kabinë, — tha instruktori dhe i ra shpatullave.

— Si urdhëron!

U bënë gati të ngriheshin.

— Për kthesën luftarake, ke më nevojë?

— Për nder, sikur të ma tregoni edhe një herë...

— tha Sokoli duke mbledhur shpatullat.

Instruktori qeshi. Ai kishte pasur të bënte me karaktere të ndryshme. Dhe në këso rastesh nuk ndiente lodhje, përkundrazi, i bëhej qejfi.

— Do të ta tregoj, sa herë të kesh nevojë.

Kur zbritën dhe e lanë aeroplanin në vendqëndrim, dielli përvëlonte, por era e detit, që nuk kishte ku të përmbahej në atë fushë, e freskonte ajrin. U duk sikur,

me t'u ndarë nga aeroplani, u shkëputën edhe nga hallet e preokupimet e fluturimeve. Por kjo nuk zgjati shumë.

— Harrova të të pyes, — tha instruktori. — Kam menduar të fluturojmë edhe ditën e diel, që të arrijmë shokët. Si thua?

— Unë, ç'të të them. Unë jam gati...

— Kështu do të bëjmë. E kam biseduar edhe me komisarin.

7.

Në repart arritën pasdite vonë. Takuan oficerin e shërbimit, që i shoqëroi vetë gjer te zyrat e komandës.

Ata ecnin dy e nga dy, njëri pas tjetrit, flisnin me zë të ulët, kënaqeshin me këtë mjedis të ri. U shkonte mendja edhe te shokët që ishin emëruar në vende të tjera.

Oficeri i shërbimit fliste shumë. Tregohej i përzemërt, kërkonte t'i njihte me shumë gjëra njëherësh. Përmendte edhe emra që ata s'i kishin dëgjuar, dhe përsëriti kushedi sa herë se në këtë orë aty nuk gjen njeri. Ai i solli rreth e përqark zyrrave të komandës, që ishin të fshehura në një korije të dendur, pastaj i nxori andej nga i pruri.

— Dale, — i tha njëri nga pilotët e rinj, — ku na çon? E humbëm orientimin.

Sokoli qeshi.

— Ku të vemi? — pyetën njëherësh dhe vërejtën në sy oficerin e shërbimit që vazhdonte të fliste pa ndërprerje.

— Po të dëshironi, ecni kësaj rruge dhe dilni atje tej, tek ata plepat e vegjël, — tha ai. — Atje do të takoni pilotët e gatishmërisë.

Të porsaardhurit e falënderuan oficerin e shërbimit

dhe morën udhën e re që u rrëfeu ai. Ecnin njëri pas tjetrit, siç bëjnë njerëzit kur kalojnë në rrugë të panjohura.

Të nesërmen, kur erdhën sërishmi në repart, ata e ndien veten më të lirë. Tashti kishin plot të njohur. Zyrat i dinin, rrugët i dinin, pistën e fluturimeve tërë gjurmë rrotash dhe vendqëndrimin e aeroplanëve i dinin. Ishin bërë si miq të vjetër me oficerin e shërbimit dhe me pilotët e gatishmërisë. Atë ditë u njohën edhe me shumë pilotë e teknikë të tjerë, dhe u përzien me ta.

Kur shkëputeshin, goftë edhe për disa minuta, dëgjoheshin pyetje: «Ku janë pilotët e rinj?»

«Pilotë të rinj», kështu do t'i quanin gjersa në repart të vinin të tjerë.

Komisari dhe komandanti i këtushëm dallonin ca nga ata të shkollës. I pari ishte një burrë i gjatë, pakëz i kërrusur, me fytyrë të mprehtë e të rrahur nga era e aeroplanëve dhe nga vitet. Kur bisedonte, të shikonte në sy me ngulm. Dukej sikur më shumë mësonte nga shikimi sesa nga fjalët. Për vete fliste pak. Ama, kur niste të rrëfente për të tjerët, s'kishte të mbaruar. Aty, në zyrën plot dritë të komisarit, pilotët e rinj mësuan shumë gjëra: Në këtë aerodrom kishte shërbyer një pilot ish-partizan, që disa vite të shkuara kishte rrëzuar një balonë spiune të imperialistëve. Nuk qe i lehtë sulmi kundër atij objekti të stërmadh, që lëvizte ngadalë për në juglindje, në lartësinë pesëmbëdhjetë mijë metra.

Në këtë aerodrom qenkësh ulur edhe ai aeroplani anglez, që shkeli hapësirën ajrore të Republikës. Pilotët e këtij reparti e detyruan, në vigjilje të Vitit të Ri, që ai të zbriste i turpëruar në aerodromin e rrethuar nga male të larta.

Ndërsa komisarit tregonte për këto, komandanti thithte llullën dhe dëgjonte. Më të rrallë thoshte: «Po, Po...!» Ai nuk fluturonte më, shëndeti s'e lejonte dhe ndoshta prandaj kishte nisur të thithte llullën.

Në oborr takuan zëvendëskomandantin. Ai e kishte ulur strehën e kapelës gjer mbi hundë dhe sytë mezi i dukeshin. Qëndronte me duar prapa dhe, për të shikuar, e kishte ngritur shumë kokën. Fliste me hundë.

— Ku shkoni?

Ata u gjendën bosh.

— Këtu... Këtej... — thanë.

— Pa dale... Ç'më rrini kështu kokëvarur?

— Jo, po... ja...

— Shkunduni! Jeni pilotë, apo jo? Këtu është re-part luftarak.

— Dita e parë, — tha njëri, — kështu e ka dita e parë.

— E, ashtu... Po ja, ti atje, pse rri i habitur?

S'foli njeri, pastaj përsëri ai i pari:

— Kështu ka natyrën.

— Ëhë, natyrën e zotëron njeriu.

— Si urdhëron, shoku!...

— Si e ke emrin?

— Sokol.

— Shumë bukur! Është kështu, apo jo, Sokol?

— Si urdhëron, shoku!...

Biseda nisi të merrte zjarr.

— Shoku zëvendëskomandant, ju kërkon komisari, — tha një ushtar që u paraqit me nxitim.

Pilotët e rinj morën qëndrim gatitu dhe nderuan.

— Ika. Më falni!

Megjithëse nga pamja e jashtme ai ngjante i ngadalshëm, vrapoi me shkathtësi në drejtim të zyrave.

— Ky paska qenë zëvendëskomandanti dhe ne folëm ç'na erdhi për mbarë... — tha ai që nisi i pari.

8.

Fluturimet në repartin luftarak nisën të bëheshin të zakonata. Dalëngadalë ai emocion i pafre i ditëve të

para u shua. Pilotët e rinj e ndienin veten më të qetë kur dilnin në betonkë për t'u ngritur dhe kur venin drejt atij brezi me pllaka për t'u ulur.

... Ca xhufka resh s'donin të iknin nga kurrizi i malit atë ditë marsi.

Aeroplanët ngriheshin e uleshin sipas radhës. Turbinat reaktive herë uturinin me tërsëllëm, herë gjysmë të heshtura, me zhurmë të mbytur, zbritnin në pistë.

Udhëheqësi rrinte ndenjtur në kullën e komandimit dhe që andej dërgonte me radio nëpër kabina komandat e rrumbullakosura. Turbinat punojnë mirë. Kjo është e tëra. Por edhe turbinat i zënka skleroza. Skleroza?!...

Brof! u dëgjua në lartësinë gjashtë mijë metra dhe zhurma pushoi... U fik turbina... Sklerozë!

Pilotit iu duk sikur u shurdhua. Shurdh?! E tmerrshme kjo për pilotin! Ai tundi kokën me forcë.

Si përçart u çakërdisën akrepat para syve të tij. Si shkante kurrë në mend. Turbina e tradhtoi, e la vetëm, atje lart, ajo turbinë e ftohtë, si grerëz. Aeroplani u lëkund i pafuqishëm nga krahu në krah.

«Ku shkon?! — tha piloti. — Jam unë këtu!...»

E rrotulloi aeroplanin, që po rrëshqiste me hundë tatëpjetë.

«Një»... tha me vete dhe foli me tokën:

— M'u fik turbina; lartësia gjashtë mijë...

«Fikje e vërtetë, apo imitim?» — mendoi dhe para syve i doli ajo fletorja, që e mbante në xhep ngado që shkante, atje në aerodromin fushor të shkollës. Rreshtat i rrëshqitnin para syve. Iu kujtuan shpejt fytyra e komisarit të shkollës, e instruktorit të parë, e nënës, e babait, e Ferhatit...

«Më ngadalë», tha me vete dhe u përqendrua e zuri vend si copë shkëmbi në kabinë.

Kulla e komandimit u drodh. Një raketë — shenjë e kuqe — u vërvit që andej dhe flakëroi në qiell.

Zëvendëskomandanti mbërtheu fort në duar mikrofonin.

— Kush raportoi? Kush raportoi?...

Shikonte duke rrotulluar kokën nga të katër anët e horizontit. Dhe mbi to nuk dukej gjë. Vetëm bedenat e maleve rrotulloheshin nën vështrimin e tij të kujdesshëm.

— Kush raportoi për shuarjen në gjashtë mijë?...

Uf, sa të gjata iu dukën ato sekonda pritjeje udhëheqësit të fluturimit.

— Ashtu? — t'ha pasi mori përgjigje. — Drejtohu për në aerodrom... Bëj provë ta lëshosh turbinën në ajër. Nuk lëshohet?... Nuk do që të punojë?... Edhe një herë!

— Po, po. Do ta provoj... — Trak-truk, shkraf-tik, bënin çelësat, sustat e dorezat. Zhurmë, ja. Rrëshqitje tatëpjetë. Shushuritje erërash të forta...

Të tërë sa ishin, kur morën vesh atë të papritur, u mbloodhën përçark kullës së komandimit. Veshët i mbanin gati për të kapur qoftë edhe një fjalë nga ato që zbritnin si rrufe nga lart, ndërsa kokën e kishin drejtuar nga verilindja. Zgjatëshin, lëviznin të ngathët. Prisinin, prisnin. Iu lodhën sytë, u shfaqeshin iluzione, bëheshin gati të thërritnin: «Ja, ku është!...» por më kot.

Prisnin, dhe, ndërsa Sokoli provonte forcat në atë gjendje të vështirë, ata luftonin me mendje përkrah tij. Dhe, afër mendsh, nervat e tyre qenë tendosur së tepërmi.

Vetëm njëri ishte fare pranë Sokolit. Zëre se që futur në kabinë, si në një llogore, dhe ky që udhëheqësi i fluturimit, zëvendëskomandanti.

Sokoli ishte kredhur i tëri në punë. Zëri që i futej nën kokoren e lëkurtë iu bë shok i vërtetë. Por edhe ai sa vinte e dobësohej, dobësohej...

— Ku ndodhesh? — dëgjoi mbytur.

Vetëm atëherë u kujtua të hidhte sytë përreth: male, lumë, tutje u duk aeroplani fushor «X» i shko-llës.

«Aerodromi ynë!... Të ulem atje?! Jo. «Merr një vendim dhe atë çojë gjer në fund...»

Prapa male, ca re ia zunë shikimin. Zëri i udhëheqësit u mek, u shua.

— «... katapultën!» — i zunë veshët. Ç'do të thotë kjo? Për pilotin s'ka asnjë hezitim, asnjë mëdyshje në këso rastesh. Kjo do të thotë: Lëre aeroplanin, lëre atë turbinë të prapë, braktise atë metal... Hidhu me parashutë, se ti je kapitali ynë! Ç'pret? Heshtje e rëndë. Shushuritje erërash të forta. Rrëshqitje tatëpjetë. Zëri nën kokoren e lëkurtë nuk vinte më... U shkar-kuan bateritë...

Malet afroheshin, ngjiteshin lart, sikur zgjatnin ballin plot rrudha, për të parë në kabinë atë copë shkëmbi që kishte zënë vend e s'tundej: kishte zënë pozicion.

«Ja, aerodromi: Të ulem atje. Patjetër atje.»

Sokoli e ktheu aeroplanin në krah. Bëri rrëshqitje të shpejtuar tatëpjetë. «Jam lart, — mendoj. — Mos kaloj aerodromin...» Rrëshqitje. Rrotullohet përsëri majtas. Para syve i del aerodromi. Ja, erdhi aerodromi... Aeroplani rrëshqet drejt e atje.

Ai tërhoqi ganxhën për të hapur rrotat. E tërhoqi me forcë. Ndjeu troshitje. Shikon: «S'qenka hapur rrota e parë! Edhe kjo mungonte. «Aerodromi u shpalos tejtejt para syve të tij. Ai ngjante si qilim i butë e i gjelbër nën malet rreth e qark, që prisnin në heshtje.

Rrota e parë s'u hap, kjo nganjëherë të kushton jetën.

«Katapultë?!... — mendoj. — Erdhe gjer këtu!...

Vendim i prerë»...

Një zë së brendshmi: «Mbahu!...»

Sokoli e ndjeu me tërë qenien e tij këtë zë. Dy pika lot i rrëshqitën në faqe.

«Do ta mësoj këtë turbinë si të më shërbejë...»

Toka afrohej, afrohej, si një prehër i butë i gjelbër.

Udhëheqësi fliste përshtur. Nuk i besohej që piloti prej kohësh s'e dëgjonte më. Nuk ia donte zemra këtë.

Komisari qëndronte i qetë, pakëz i kërrusur dhe fliste me vete:

— «Shumë mirë që u drejtove në bar... Mos e rrit shpejtësinë... Nxirre... Nxirre... Mbaje. Shumë mirë».

Komandanti shkundi llullën.

Udhëheqësi la mikrofoningun menjëherë dhe doli nga kulla.

Aeroplani rrëshqiti ca me të shpejtë në bar dhe mbeti. Kabina u hap; nga larg u duk trupi i gjatë e i hollë i Sokolit, që u ngrit dhe pastaj kërceu përdhe.

— Tokë!

9.

Aerodromet zgjohen shpejt në mëngjes. Ajri dridhet përçark nga uturima e motorëve reaktivë. Aviatorët do të dëshironin që kjo gumëzhimë të qëndronte pezull, të mos përhapej e të shkonte gjer në qytet. Por s'ke ç'i bën ajrit, ai lëkundet.

«Mos u merakosni. Jemi mësuar me këtë zhurmë. Ne flemë të qetë këtu përposh...» — thoshin punëtorët e porsakthyer nga ndërresat e natës.

Pilotët zbresin nga autobusi dhe marrin rrugën për te vendqëndrimi. Para syve u del ajo që ndodhi. Buzëqeshin.

Sokoli ecën në mes tyre me kokoren e lëkurtë në dorë. Shikon për së largu aeroplanin e tij të mbuluar nga rrezet e para të diellit. Vë dorën mbi ballë dhe çapitet më tutje... Hipën në kabinë. Lidhet në parashutë e në rripa. Hap çelësat trak-truk dhe turbina vërshëllen, uturin, nis simfoninë e saj...

Banorët e qytetit u zgjuan herët atë ditë. U zgjuan me aviatorët. Kishte diçka të veçantë ajo ditë: ngjitej sërishmi në qiell ai që zbriti pa motor... Ai që fitoi kundër erërave të forta.

Moisi Zaloshnja

XHIXHEJA JONË

Në ditët e para të qershorit çatia e kopshtit të fëmijëve ku shpinte xhixhe Zakia të nipin u bë gati në të rrëzuar, sepse u thyen krejt papritur ca mahi dhe dy trarë. Prandaj fëmijët i shpërndanë përkohësisht nëpër kopshtet e tjera të lagjes dhe ndërtuesit filluan menjëherë të hidhnin çati të re. Meqenëse kopshtet ku u shpërndanë fëmijët qenë ca larg, xhixhe Zakia u tha nuses e djalit: «Ma lini mua Gimin këto ditë sa të rregullohet kopshti.» Dhe kështu u vendos. Si mbaronte ndonjë punë shtëpie që kishte për të bërë, plaka e merrte djalin për dore mëngjes e mbrëmje dhe e nxirrte për shëtitje nga fusha që e ka afër shtëpisë.

Në ato ditë fusha që mbushur me vajza e djem ushtarë që bënin stërvitje ushtarake.

Kënaqej Gimi i vogël tek e sodiste atë pamje madhështore, por ca më shumë kënaqej e ngazëllehej xhixheja. Që ditën e parë ajo u miqësua me djemtë e vajzat ushtarë. Asaj nuk i pritej gjersa të merrte dja-

lin e të shkonte në fushë, por edhe djemtë e vajzat ushtare, një çikë të kalonte orari i zakonshëm kur vinte plaka, i thoshin shoqi-shoqit: «Na u vonua xhixhe Zakia» dhe u mbeteshin sytë nga rruga.

Djemtë e vajzat stërviteshin grupe-grupe, herë-herë parakalonin aty pranë xhixhesë e pastaj vinin duke fshirë djersët, që u kullonin çurg në fytyrat e nxira nga dielli e të rrahura nga era, dhe uleshin të çlodheshin me plakën në mes.

Xhixhe Zakia e vinte re sa shumë ishin lodhur, por i bëhej zemra mal tek dëgjonte që nuk ankoheshin dhe i uronte me gjithë shpirt: «Më rrofshi, bij!»

Pastaj nishnin nga bisedat:

— Xhixhe, na e le pa e mbaruar atë ngjarjen si u rrëmbye shtypshkronja «Gutenberg».

Djemtë e vajzat ushtare mund të kishin dëgjuar dhe gjetkë për aksionet, mirëpo kallëzimet e xhixhe Zakies megjithatë i linin me gojë hapur, sepse ajo dinte hollësisht dhe i rikujtonte ato si t'i kishte jetuar një ditë më parë.

Plaka ishte e vuajtur në jetë. Ajo, siç thoshte vetë, e kishte pirë me plot kupën e vrerit të asaj jete të zezë që ka bërë vegjëlja në të kaluarën. Katër fëmijë, nga shkaku i mjerimit, i patën vdekur pa u ngritur në këmbë. Burri i kishte vdekur i ri dhe e kishte lënë me tre jetimë, dy djem e një vajzë. I rriti të tre duke punuar nëpër dyert e botës. Ismetin, atë që iu vra, njëzet e dy vjeç djalë, në ditën e çlirimit të Tiranës, e kishte djalin e madh. Vrasja e tij qe kupa e helmit më e madhja për të. Djemtë e vajzat ushtare kishin dëgjuar edhe për punën, jetën, luftën e vrasjen heroike të të birit, dinin për xhixhenë vetë.

— Ku ishim e ku jemi! — u tha xhixhe Zakia të rinjve që ditën e parë, duke u treguar me kokë teknikën dhe armatimin që kishin ushtarët. — Kur shtinin në dorë pesë fishekë djemtë e çupat e Luftës, që ia rrëmbejnë dushmanit, apo një bombë dore ose një revole, gëzonin sikur kishin fituar dynjanë. Pale, pale, ç'u bë një

natë, kur më erdhi Ismeti im me ca shokë e shoqe! Kishin rrëmbyer atë natë një mitraloz e disa arka me fishedkë, dhe më erdhën aq të gëzuar, sikur të kishin prurë çlirim, siç e prunë më 29 Nëntor. Me atë mitraloz më doli Ismeti partizan në male dhe m'u kthye me të në krahë pas tre vjetësh. Edhe atëhere vetëm dy orë u takova me të. Tirana nuk qe çliruar akoma e tërë. Në mesnatë më erdhi Ismeti me katër shokë e shoqe; kishin ardhur të hetonin se ku ishin vendosur gjermanët, ku i kishin vënë armët etj... Dhe më iku... Më iku e s'e pashë më...

Një nga vajzat ushtare, tek e dëgjonte si tregonte nëna për të birin dëshmor me aq qetësi, me tërë ato hollësira, pa iu dredhur as një fije zëri, sikur të ishte ndarë dje me djalin, iu afrua, i qasi paksa buzët te veshi si për të mos e dëgjuar të tjerët dhe diçka e pyeti me zë të ulët.

— Nënë jam edhe unë, bijë, si të gjitha, — foli plaka.
— Nëna është nënë e s'bëhet tjetër.

I shikoi të tërë në sy sa e kishin rrethuar.

— E keni dëgjuar, — tha, — atë këngën: **Sa vjet zi do të mbash për mua, nënë, moj e zeza nënë?** /Sa të zbardhet penda e korbit, o bir-o!

— E kemi dëgjuar.

— Eh, mirë, kur e paski dëgjuar. Ajo që këndon pulli, ajo është e vërteta. Edhe mua më mbushet shpirti nganjëherë. Po kur më vijnë lotët për të, mbyll sytë, i gëlltit dhe qaj përbrenda. Jap e jap kështu dhe pastaj nuk duroj dot. Ruaj kur s'i kam në shtëpi as nusen as djalin, Hysenin, as fëmijët e tyre, mbyllem me kyç, marr fotografitë e Ismetit e ia numëroj të gjitha. Nuk qaj në sy të fëmijëve, se ata vijnë të lodhur nga puna. Djalin e kam inxhinier në kombinat. Kur ishte Ismeti në shtëpi, e këshillonte: «Të mësosh, të bëhesh i ndershëm»... Dhe ai mësoi, edhe në shkollë të larta. Kur i vijnë shokët e shoqet për vizitë, bëjnë shaka me të. Ku je, shkencëtar, i thonë. Unë s'e di se ç'bën atje në kombinat, por këtë e di, që ai ka zëvendësuar me punën e tij tridhjetë vegla

të reja që i kemi pasë blerë jashtë gjer dje. Më vjen i lodhur djali, por edhe i gëzuar. Edhe aty në shtëpi përmbysh mbi libra rri. Aq sa nganjëherë nuk më durohet dhe i kanosem: Po mjaft, o bir, se të rrodhën trutë! Nuk më zemërohet. Vë buzën në gaz, më vështron dhe ul kokën, punon. Edhe nusen e djalit e kam me shkollë të madhe. Edhe ajo është shumë punëtoare. Kanë përpjekur të dy me djalin. Unë nuk dua t'i mërzit me lotët e mi. Nuk dua t'ua prish gëzimin e punës, lumturinë. Nuk dua t'ua pres krahët.

Një nga të rinjtë që dëgjonte i mahnitur fjalët e mëncura të plakës, ia ndërpreu bisedën:

— Xhixhe Zakie, — i tha, — po ti a ke shkollë?

Xhixhe Zakia hodhi vështrimin larg e thellë mbi kryet e atyre që e kishin vënë në mes.

— Kam, — iu përgjigj me tërë seriozitetin.

— Sa vjet? Filloren?

— Jo. Kam tridhjetë e ca vjet shkollë. Shkolla ime u hap që atë natë që hapa derën e më hyri në shtëpi ai komisari i Partisë që ju kam fjalosur.

Të gjithë qeshën. Ata që e kishin më pranë, e përqa-fuan xhixhenë e s'e lëshonin.

— Edhe në sy të shokëve e të shoqeve të Ismetit, — vazhdoi bisedën xhixhe Zakia, — nuk kam qarë kurrë. Si mund të qaj! — tha duke i rënduar zërit. — Djali më ra dëshmor për Shqipërinë, për popullin, për Partinë. Partia, populli ma kanë derdhur në bust bronzi. Kanë shkruar gazetat për të. Kanë shkruar në libra. Në radio flasin. Në televizor shoh fotografitë e tij, vendet ku ka luftuar... shoh atë gërbë shtëpi ku e lindi dhe e rriti, se tani jam në pallat... si mund të qaj, — i rëndoi edhe më shumë zërit, — kur djalin ma kanë bërë më të gjallë se të gjallët!? Ç'do të mendonin shoqet e shokët e tij për mua po të më shihnin të qaja? — Dhe u përgjigj po vetë: — Qenka qaramane! Do t'u prishej gëzimi i zemrës edhe atyre, gëzimi e lumturia e punës. Vetëm armikut do

t'i bëhej qejfi të më shihte ashtu të gërmuqur e me lot!

Një nga vajzat ushtarë që i qe ulur fare përbri e rroku Xhixhe Zakien në qafë dhe e puthi.

— Ç'më puth, moj bijë, në këto faqe të rreshkura!

— Jo, jo! Do të të puth, — nguli këmbë vajza. — Babai im, — tha ajo, — këndon një këngë: *Çitjanezemat me pika, / zemër-rrahurat me thika. / Çitjanezemat me tumba, / zemër-rrahurat me plumba.* Ja, ti, xhixhe Zakie, je një nga, ato zemër-rrahurat me plumba që kurrë s'u dhatë, kurrë s'u përgjnjët, por që qëndruat si shkëmbinj e gurë dhe rritët bij e bija heronj që qëndruan në shekuj. Siç këndohet edhe kënga: *Shqipëri, o shkëmb e gur, / Vritu, pritu për flamur, / ata hiq e ti po vur!* Unë, — vazhdoi e reja, — që ditën e parë, sa të pashë, të njoha, xhixhe, se të kisha parë në fotografi në revistën «Shqiptarja e Re» dhe dëshiroja — ajo e tha me gjithë shpirt këtë fjalë, — të të njihja kështu, nga afër.

— Jo, moj bijë, jo! — e kundërshtoi plaka me tërë çiltërsinë e saj. Unë jam si gjithë të tjerat.

Atë kohë shumë zëra djemsh e vajzash i thanë me një gojë:

— E kemi poete këtë shoqen, xhixhe Zakia.

Xhixhe Zakia rrudhi vetullat, e pa në sy ushtaren sikur përpiquej të gjente në fytyrën e saj diçka të veçantë, që e dinte se e kishte, por nuk po ia shikonte dot atë çast, dhe tha plot humor:

— Nuk ma mbushka syrin kjo mua për të qenë ashtu... pojete.

— E kemi edhe këngëtare, — u dëgjua një zë. — Ia thotë bukur.

— Ashtuuu!? — u bë sikur u çudit xhixhe Zakia. — Mundet, mundet. Sa për këngë, ma ha mendja. — Pastaj iu kthye ushtares: — Meqë ia thënke, atëherë mbama, pojete. Po kruaje mirë zërin, ama, se më prish këngën.

Gëzimi se do ta dëgjonin e kureshtja si do të këndonte i bëri të ngjishen të gjithë rreth saj.

Xhixhe Zakia ia mori me atë zërin e saj gati si zë burri:

*Shqipëri, flamur direku,
t'u mpi syri te dyfeku*

.

Në mbarim ra heshtja dhe atë e prishi po vetë xhixheja:

— Po, bij, — tha duke i përfshirë të gjithë sa kishte rreth e qark me një vështrim të nderur, sikur të kishte sytë e njëzetvjeçares, — kështu ka qenë mot e jetë Shqipëria, me syrin ngrirë në shënjestër. Edhe sot kështu jemi ne, — tundi gishtin sikur t'u kanosej që të mos e harronin, — kështu jemi e kështu duhet të jemi, se jemi trefish të rrethuar. Të keqen do të na e marrin edhe këtej e tutje, veç t'i kemi në grykë të topit ama. Se, jo sikur të flemë, po sikur të dremitim një grimë, armiku...

Kopshti i Gimit u mbarua së rindërtuari. Erdhi koha që xhixhe Zakia nuk do të dilte më me të nipin nga fusha e stërvitjes. Ishte dita e fundit. Gimi, sikur ta kishte porositur njeri, atë ditë qe shend e verë, si nuk pati qenë kurrë. Mblidhte lule, i bënte kurorë, ia vinte gjyshes në krye dhe i lutej duke qeshur: «Mos i hiq, gjyshe!» Bënte tufa me lule dhe e pyeste: «Gjyshe, hë, thuaj, kujt t'ia jap?» Ai përditë kishte bërë të tilla tufa me lule që ua jepte djemve e vajzave ushtarë. Xhixhe Zakies disa nga djemtë i shëmbëllenin me Ismetin e saj. Dikush i shëmbëllente nga balli, dikush nga flokët, nga buzët, nga qëndrimi apo mënyra e të vështruarit. Dhe kur e pyeste Gimi për lulet, ajo i thoshte t'ia jepte atij që i nxirrte mallin e djalit më shumë se të tjerët. Kështu bëri edhe ditën e fundit. «Jepja atij, atij që vështron nga ne e qesh», i tha.

1980

Muharrem Dardha

LETËR NGA NIPI

Selman Hodos i kishte dalë me kohë gjumi. Tëmthat i rëndonin. Ai kishte net që i bënte apo s'i bënte 3-4 orë gjumë. Kurse mbrëmë i dukej sikur s'kishte fjetur asnjë orë. E si të flinte, kur në kokë i ishin pleksur një mori mendimesh! Ndjeu nevojë të ndizte një cigare. Zgjati dorën në errësirë dhe, nga karnigia që kishte aty pranë, ku kishte hedhur pa kujdes rrobat, mori kutinë e duhanit, nxori prej saj një cigare të dredhur qysh në mbrëmje dhe ndezi çakmakun. Për një çast drita, e vogël e tij ra pënreth dhomës dhe pastaj përsëri errësira mbuloi gjithçka. Koka e cigarës ndriste si një xixëllonjë. Selmanit i vinte mirë kur shikonte t'i ndriste aq pranë cigarja. As vetë s'e kuptonte se nga i vinte kjo ndjesi e mirë.

«Si do t'ia bëj më tej me dhentë dhe lopën, Larën time të urtë, si do t'ia bëj?» — Ky mendim i qe bërë kaq sëmbues sa, kur e sillte ndër mend, ndiente një therje në zemër.

«Po dreqoset kjo punë. Më duket se të gjithë më shohin shtrembër, që nga Mezani, sekretari i partisë, e deri këtu në shtëpi.» Ndjeu t'i pengohej frymëmarrja. U rrotullua përsëri dhe u shtri më kurriz në shtratin e butë e të ngrohtë.

«Po ajo letër mbrëmë ç'qe, xhanëm? Kush ta ketë lajmëruar Nderimin që unë kundërshtoj të tufëzoj bagëtitë me të fshatit?»

Thithi edhe një herë cigaren dhe e flaku me forcë nga dritarja. Vetën e ndiente shumë ngushtë. Nderimin e donte me shpirt. Ishte djali i Nuriut, djalit të tij të vetëm, që para disa vitesh kishte vdekur. Edhe Nderimi i kishte ngjarë të atit, ishte i matur, punëtor dhe i sakrificës. Për të mburrej me të drejtë Selman Hodoja në gjithë fshatin.

— Nderimin e kemi brigadier edhe në shtëpi! — u thoshte ai shpeshherë njerëzve të familjes. Por edhe në ushtri nipi i kishte nderuar. Një herë Lamja, korrieri i fshatit, i la në dorë një zarf të mbyllur. Letra që mbante brenda, kishte vulën e repartit ku djali kryente ushtrinë. Bënte fjalë për sjelljen shembullore dhe rezultatet e larta që kishte arritur ai në përgatitjen ushtarake. Kjo e kishte ngazëllyer plakun dhe pas disa ditësh që nisur për ta takuar. Në repart kishte mbërritur pasdite vonë. Edhe atëherë pranverë ishte, por e ardhur më shpejt, me më shumë lule e gjeth të njomë, me më shumë ngrohtësi.

Bashkë me Nderimin kishte takuar edhe komisarën e repartit, një oficer të moshuar, të qeshur në fytyrë dhe muhabetçi. Të tre kishin dalë edhe në qytet.

— Shiko, Nderim, komisarën e ke në këmbë time këtu. Dëgjoja fjalën, bir! Të mos harrosh ta sjellësh medoemos andej nga fshati. Ai ma dha fjalën edhe vetë, po ti kujtoje herë pas here...

...Jashtë errësira po davaritej si pa u ndier. Plaku ndjeu se po agonte. U ngrit, veshi kilotat e leshta dhe xhaketën e trashë prej kadifeje të zezë dhe iu afrua dritares. Ajri i pastër dhe i ftohtë i asaj pranvere i mbu-

shi mushkëritë. Pastaj doli jashtë. Ai vinte i pakët nga trupi dhe hapat i kishte të lehtë, ndonëse po u afrohej të shtatëdhjetave. Kur kaloi pranë kasolles, ktheu kokën, por nuk ndali. I vinte keq ta shqetësonte gjënë e gjallë që pa gdhirë mirë. Vazhdoi ecjen gjersa iu afrua shtegut nga ku u fut në bahçe.

— Edhe ty do të të vijë radha të bashkohesh me shoqet, — pëshpëriti Selmani i menduar, — dhe atëherë s'do të ketë më gardhe e sinore. Për ty s'merakosem shumë, joo, se s'ta kam parë edhe aq hairin, po ç'ti bëj Larës unë, asaj ç'ti bëj?

I mbështetur te gardhi, ndjeu që nga gryka e lumit të frynte një erë e lehtë, e ftohtë, që tundte degët e lëngëzuara të qershivë plot sythe gati në shpërthim. Ndjeu lodhje dhe u ul në trungun e një peme të prerë. Dhimbja e kokës i qe shtuar.

Dhe, tek rrinte ashtu, i vetmuar, në mendje i zienin një mori kujtimesh nga jeta e tij në fshat, ku kishte lindur, ishte rritur e burrëruar, qe martuar e pati bërë gjashtë vajza e një djalë të vetëm, Nuriun. Aty qe ndarë me të vëllanë, kur ai kishte marrë malin e dalë partizan, kurse vetë sa e sa herë qe ngjitur tek ata, me mushkën ngarkuar herë me armë e herë me veshmbathje e ushqime. Iu kujtuan vitet e pasçlirimit, ajo ditë kur hyri i pari në kooperativë. Ai, si gjithë fshatarët, ndiente çdo ditë gëzimin dhe lumturinë e jetës kolektive.

— Eh, si është jeta! — mendoi. — Kush e pandeh-te se për kaq vite do të vinin kaq ndryshime!» Futi një-rën dorë në xhep dhe kutia prej alumini e duhanit e kujtoi të ndizte një cigare.

«Po mirë, xhanëm, pse të mos i mbajmë vetë, rron fshatari pa një pikë dhallë, pa dëgjuar një blegë-rimë në shtëpi?»...

Këto mendime ia kishte thënë një ditë edhe Me-zanit, sekretarit të byrosë së partisë të kooperativës, aty në zyrën e tij, por ai ishte munduar t'i shpjegon-te se «ato tonat kanë qenë, tonat do të mbeten», ve-

tëm se do të tufëzoheshin, për «pjesëmarrje më të madhe» në punët e kooperativës, për «rritjen e rendimentit në kulturat bujqësore» etj. Biseda me sekretarin iu kujtua fije për pe dhe në vetvete ndjeu forcën e fjalëve të tij.

Një gjë të tillë i kishte shkruar edhe Nderimi në letrën që kishte marrë mbrëmë. Megjithëse, nuk dilte hapur, ai patjetër do të dinte diçka nga kjo. Ai është i zgjuar dhe di ta hedhë bukur llafin. Me siguri do t'i ketë shkruar dikush, ndofta vetë Mezani. Bashkë ata kishin shoqëri të madhe, kishin qenë të dy brigadierët më të dalluar të kooperativës. Dhe në këto mendime e sipër ai nxori nga xhepi i brendshëm i xhakëtës letrën që i kishte dërguar Nderimi.

«Ta lexoj edhe një herë», mendoi. E shpalosi dhe, me duart që i dridheshin, më shumë nga tronditja sesa nga pleqëria, filloi ta lexonte ashtu ngadalë, me aq sa kishte mësuar në kurset e luftës kundër analfabetizmit.

I dashur baba, po të shkruaj unë, Nderimi yt. Me shëndet jam shumë mirë, kështu ma do zemra që edhe ju andej të jeni shëndoshë e mirë... Me komisar Foton të kujtojmë shpesh. «Ke një gjysh të mrekullueshëm», — më thotë sa herë që nis bisedën për ty. Para disa ditësh komisar Fotoja na foli për rëndësinë e tufëzimit të bagëtive. Ti e di mirë, baba Selman, se Partia jonë çdo gjë e bën për të mirën e popullit, për të mirën tonë. Këtë e kam mësuar nga ti që kur isha fëmijë. Prandaj, si gjithnjë, të jesh i pari, që ato shtatë kërthiqe që kemi e lopën t'i çosh në stallën e kooperativës. Edhe atje tonat do të jenë, madje do të marrim më shumë qumësht e mish...

Tek lexonte këto radhë, diçka i dukej e pabesueshme. Sesi i dukej kjo letër...

— Hej, dreqi e mori, — tha plaku dhe u ngrit në këmbë. — Atij patjetër do t'i ketë shkruar dikush nga fshati. Thua ta ketë bërë këtë punë Mezani? — Në dorë shtrengonte letrën. U kujtua se në të diçka shkruhej në fund:

Po e mbyll letrën duke të puthur një mijë herë tu dhe pastaj gjithë të tjerët me radhë. Nga fundi i këtij muaji më prit bashkë me komisar Foton.

I kredhur gjithnjë në mendime u nis ngadalë drejt shtëpisë. Era e ftohtë e mëngjesit tundte lehtë degët e holla të pemëve. Nga maja e kodrave, përkundruall fshatit, dielli po dilte i plotë. I tërë fshati, arat buzë lumit, kodrat me ullinj, avullonin lagështirën e mbledhur ditëve të shiut. Pranvera shfaqej kudo. Një ndjenjë e ëmbël i valëzoi nëpër trup plakut.

Shoëitoi hapin dhe u gjend pranë derës së kasolles. Hapi derën dhe u fut brenda. Kaloi përmes dhenve dhe iu afrua lopës. Dora e tij e madhe e me damarë të dalë rrëshqiti lehtë në kurrizin e lëmuar të saj. Ajo e ndjeu dhe, sikur t'i vinte rëndë që i zoti e gjeti në gjumë. u ngrit ngadalë, duke ia afruar kokën e saj laramane. Plaku qeshi nën buzë.

— Gjumashe, — tha, — të kam mësuar nazelie, po tani si do t'ia bësh, tani që do të bashkohesh me shumë shoqe të tjera? — dhe me zë më të lartë, duke iu drejtuar edhe dhenve, shtoi:

— Tani bëhuni gati, se do t'ju çoj në stallat e kooperativës. Hë, si thoni, më mirë atje apo... Jo, jo, më mirë atje, për ju dhe për ne.

Dhentë, njëra pas tjetrës, e pas tyre lopa, sikur ta kishin kuptuar, dolën nga dera e thurur e kasolles dhe morën rrugën drejt fshatit.

Me një ndjenjë lehtësimi në shoirt, me hapa të ngadalshëm, i ndoqi nga pas. Tërë dhimbja e kokës i qe fashitur çuditërisht. Thellë në shpirt ndiente nevojë të fliste me dikë më gjatë, më shtruar, t'i hapte zemrën e t'i shkarkonte gjithë atë mllef që aq fort e kishte rënduar ato ditë.

Sapo kaloi shtëpinë e fundit të fshatit. ra erë bagëtish. Pak më tutje ishin stallat e tufës së përbashkët të bagëtive të kooperativistëve. dy stalla të reja, ndërtuar me tulla të kuqe, në buzë të lumit. Tringëllimat e këmborëve i vinin të plota në vesh. Nga dera

e njëres stallë doli një burrë i moshuar. Ishte Bimi, bariu më i vjetër i fshatit. Bimi i kishte sjellë i pari bagëtitë e tij këtu. Edhe atëherë, kur u krijua kooperativa, ndër të parët kishte qenë, por jo i pari. I pari kishte qenë Selman Hodoja.

— Të lumtë, Bim, të lumtë, vëlla, këtë radhë ma hodhe, më le prapa! — mërmëriti nëpër dhëmbë Selmani.

Era, që vazhdonte të frynte e lehtë dhe e ftohtë, sillte me vete shushurimën e njohur të rrjedhës së lumit. Në stalla ndihej lëvizja e gjësë së gjallë, që priste të dilte në kullotë. Lart, i tërë fshati ishte zgjuar dhe përgatitej për punët e reja të ditës.

1982

DITËN E TRETË TË LUFTIMIT

Mujo Halili u plagos në kokë ditën e tretë të luftimit. Nuk i vuri rëndësi plagës, por e lidhi shpejt e shpejt me mëngën e këmishës. Në pjesën lindore të atij qyteti të vogël, në Veri, pushtuesit gjermanë dhe reaksionarët rezistonin me një kokëfortësi të pashpresë. Frëngjitë e shtëpive të rënda, si kulla, ngjanin me disa sy të mavijosur nga lodhja e pagjumësia. Dhe villnin zjaer nga errësira e tyre, si qeniet e legjendave. Aty nga dreka skuadra e Mujos mori urdhër të sulmonte rrugën kryesore. Luftuan për dy orë në çdo portë e dhomë e, më në fund, edhe mbi atë rrugë ra qetësia e parë, pas tri ditësh e netësh luftë. Atëherë Mujo Halili ndjeu dhimbjen e kokës dhe iu errën sytë. Shkoi duke iu marrë këmbët deri te një pus, lëshoi kovën e shpuar nga plumbat dhe piu e piu si i babëzitur. Digjej i tëri dhe uji sikur ia shtonte edhe më tepër etjen. Veshët i buçitnin dhe nuk ambientehej dot me qetësinë e papritur. Gjaku i piksur dhe i përzier me pluhurin e rrugës dhe me tymin e barutit të djegur, dukej si plis i

tharë e i plasaritur nga vapa. U hodhi ujë syve, por koka nuk po i lehtësohej. Ishin ditët e para të nëntorit dhe Mujos i dukej sikur mbante mbi kokë diellin, që, për çudi, kishte ende nxehtësi.

Te këmbët e tij u afrua një pulë e trembur. Ajo, si pa rreth e rrotull, futi sqepin në një gropë me ujë dhe piu. Pastaj, si ngriti sytë indiferentë mbi Mujon. u largua rëndë-rëndë, duke çukitur barin e rrallë që kishte mbirë në të carat e plloçave. Një dhimbje e mprehtë i përshkoi trupin Mujos. U çua me zor dhe, duke u mbajtur pas murit, doli në rrugë. Shikonte turbull, sikur sytë t'i kishin zënë perde. Aty pranë kërciti hekuri i një porte dhe Mujoia ndjeu dorën e dikujt. Pastaj erdhi dhe një i dvtë. Rrobat u mbanin erë barut e pluhur. E kuptoi se ishin partizanë. Njëri prej tyre e thirri me emër, po Mujoja nuk e njohu dot nga zëri. Ndaloj dhe tha:

— Turp, për nder, po nuk të njoh.

— Jam Sadiku! — tha partizani.

— Sadik Çobani?

— Po. Ti si ndihesh?

— Më janë enrur sytë dhe nuk shoh dot.

— E ke nga plaga. Sa të ta pastrojë mjeku dhe do të bëhesh qiqër.

Mujoja nuk foli më. E cuan në spitalin civil të qytetit. Mjeku ia zgjidhi plagën dhe ia pastroi. Mujoja u lehtësua menjëherë dhe u bë gati të ikte.

— Mos lëvizni, ju lutem! — i tha mjeku.

Ai kishte një zë të butë e të hollë, gati si zë femre. «Një zë të tillë mund të ketë vetëm një njeri që i trembet luftës dhe do të rrijë larg saj», mendoi Mujoja. Dhe ai i urrente njerëzit që donin të rrinin larg luftës.

— Ju lutem, mos lëvizni, — tha mjeku me një zë edhe më të mekur, pasi e hutoi vështrimi i ashpër i Mujos.

«Ai e ka vështirë të sillet me mua, si me një pacient tjetër, — mendoi përsëri Mujoja. — Sepse unë jam një pacient që i sjell pranë luftën dhe ai do të rrijë larg saj.»

— E si të rri, si mumje? — tha Mujoja me inat.

— Jo, po... Mund t'ju infektohet plaga.

Mujoja ishte nga partizanët e parë, që kishin sje-llë në spitalin civil të qytetit të vogël. Mjekut i kishte mbetur në buzë buzëqeshja e trembur. Mujoja u bind. Kur ia lidhën plagën, kërkoi pushkën.

— Ju duhet të rri shtrirë, të paktën tri ditë, — tha mjeku me një zë të sigurt. Tek ai tani fliste guximi i profesionit, po Mujoja ia bëri me dorë se nuk ia kishte ngenë të bindej.

— Kështu ka urdhëruar komandanti. Të gjithë të plagosurit të shtrohen në spital, — tha Sadiku.

— Por nuk ka thënë edhe për gërvishtjet e lehta.

— E keni gabim, — ndërhyri mjeku. — Ju keni pasur fat që nuk ju është prekur sistemi nervor. Përprapëse plaga ka nevojë për kurim. Dhomën e keni gati. Shkojmë.

Mujoja qëndroi në mëdyshje.

— Mos u bëj çilimi, — tha Sadiku dhe doli pas mjekut.

Korridorin ishte i ngushtë. Dritaret shikonin nga perëndimi. Dita po thyhej ngadalë, sikur i vinte keq që po ikte. Vargmalet dukeshin të hirta, të largëta e të lehta. Mbi majat e tyre rriteshin retë si kërpudha gjigante. Mbi ato maja gjithmonë kishte re. Mujoja kështu i mbante mend. Poshtë, nën një arrë të madhe me degë si flokë të shpupurishur nga era, kishin hapur një varr të ri. Mujoja zgjati kokën nga dritarja. Mbi dheun e freskët dikush kishte shkruar me gëzhojat e pushkës: «Partizani Kreshnik Korabi.» Dielli refleктоhej mbi bakrin e ndritshëm të gëzhojave sikur donte të copëtohej në mijëra diuj të tjerë të vegjël. Mujoja kapërceu pëstymën.

— Pse nuk e shërove Kreshnikun, doktor? — tha tërë inat. Mjeku u drodh dhe nuk dinte si t'i përgjigjej. Kur e pa ashtu të trembur, Mujos iu shtua neveria.

— Cila është dhoma ime?

— Kjo përballë, — tha mjeku.

— Mirë, do të shtrihem, pasi të shikoj shokët.
— Ai çeli derën fqinje. Në shtrat rrinin shtrirë dy partizanë. Njëri ishte plagosur në këmbë, kurse i dyti në kraharor. Përshëndetën Mujon.

— Për sa shërohen?

— Varet nga...

— S'ka varet në luftë! Për një javë t'i shërosh!
Mjeku s'foli. Sadiku vuri buzën në gaz. Në dhomën ngjitur mjeku nuk i la të hynin.

— Është rëndë dhe duhet të flejë.

— Si qulhet?

— Dale, se nuk e ka regjistruar. Shko merre, të lutem, — i tha infermieres. — Deri më sot nuk më ka zënë syri burrë më të fortë se ky!

— Ç'ky, mor! — tha Mujoja tërë inat. — Ai ka emër! Zotënia jote futeshe vrimave, kur ai luftonte, dhe ti nuk i mbajtke mend as emrin! A, po, e di unë se ç'doni ju, po nuk e kam në dorë.

Infermierja erdhi me një frymë. Mjeku shfletoi regjistrin me duart që i dridheshin dhe tha:

— Pacienti e ka emrin Latif Dibra.

— Latifi?! Dëgjo, doktor! Latifin o ta shërosh, o gjej vrimë ku të futesh! Mbaje vëth në vesh dhe mos e harro! — tha Mujoja dhe eci përpara. Hapi me forcë derën e fundit dhe mbeti në vend, si i ngrirë. U nxi në fytyrë dhe tundi kokën, si një kalë që nuk e duron dot zgjedhën. Përballë, në krevatin e vetëm të dhomës, ngjitur pas murit, ishte shtrirë një i plagosur, me këmbë shën tërë gjak. Edhe i plagosuri mbeti i habitur dhe nuk dinte ku t'i fuste duart. Po pastaj, sikur t'i vinte rëndë që e gjetën shtrirë, hovi përpjetë duke ngërdheshur fytyrën nga dhimbja. Sadiku u bë gati ta ndihmonte, po Mujoja e kapi për krahu dhe nuk e la t'i afrohej të plagosurit.

— Vetë u rrëzua dhe, po t'i ketë mbetur ndonjë fije burrërie, le të ngrihet vetë.

Këto fjalë duket që e prekën të plagosurin atje ku duhej, dhe ai, me një kokëfortësi karakteristike prej ma-

lësori, shtrëngoi nofullat, aq sa u dëgjua kërcitja e dhëmbëve. U mbështet pas murit dhe u çua në gjunjë. Mbi këmishë i doli një njollë e re gjaku. Qëndroi për një çast, ashtu i zbehtë, duke marrë frymë me vështirësi dhe, me një vrull të dëshpëruar, hovi përpjetë në këmbë. Mujoja e kishte ndjekur tërë këtë skenë me një gjakftohtësi të çuditshme.

— Omer Halili i lau gjynahet, vëlla, — tha i plagosuri dhe uli kokën, sikur ia preu njeri me sëpatë.

Mujoja ndjeu dorën e Sadikut që u drodh dhe bëri një hap përpara. Dërrasat e vjetra të dyshemesë kërcitën tërë rënkim. Në dhomë po filkej drita e asaj dite, që dukej aq e qetë, aq e pafajshme. Mbi degët e arrës së madhe qëndroi një skifter, të cilin për tri ditë rresht e kishin zbuar nga foleja krismat e armëve. Ai mbërtheu thonjtë mbi një degë të hollë dhe përgjonte tërë frikë çatitë e shtëpive dhe dritaret e spitalit. I plagosuri çoi kokën dhe vështroi jashtë.

— Pse nuk më vështron në sy, Omer Halili? Dikur, kur bëja faj, unë t'i mbërtheja sytë, ashtu siç na mësonte babai.

I plagosuri ktheu kokën nga Mujoja dhe tërë trupi iu drodh, sikur t'ia kishte zënë korenti. Sytë iu çakërritën. S'duroi dot dhe ra mbi krevat. Sustat klithën çjerrë. Infermierja mori një kanë me ujë dhe ia hodhi në fytyrë.

— Bëji një gjilpërë për t'i forcuar zemrën, — tha mjeku.

I plagosuri erdhi në vete pas pak. Sytë i ishin shuar, pa jetë. Mujoja u trondit. Sa shumë i ngjau në atë çast i vëllai me të atin. Dhe iu kujtua ajo ditë që i lidhi më shumë. Ishte palca e dimrit dhe babai që nisur për në prefekturë për pak misër. Ata e pritën në shtëpi tërë ditën, derisa u err dhe rreth kullës u dëgjua ulërima e ujqve të uritur. Atë dimër ujqit u dobësuan, aq sa iu ngjit lëkura pas trupit, si t'i kishte zënë zgjebja. Mujoja me Omerin nuk vunë gjumë në sy. I hidhnin kërcunj zjarrit dhe shikonin përjashta, mos dë-

gjohej zilja e mushkës. Por jashtë dëgjohej zhurma e dëborës, që binte e binte pa pushim, e ngrirë, e ftohtë, e padukshme. Në mëngjes i pari u çua Mujoja. Ai hapi portën e rëndë prej ahu dhe zbardhëllimi i dëborës i vrau sytë e mësuar me errësirën e kullës. Kur iu mësuan sytë, dalloj përtej gardhit diçka të zezë. Njohu mushkën e tyre dhe vrapoi drejt saj me zemër të ngrirë. Rreth mushkës dëborë skuqte. Në sytë e saj të qelqtë pasqyroheshin retë e bardha që ikin drejt përrëndimit. Në bark i nxinin plagët që kishte marrë. La mushkën dhe zuri të kërkonte të atin, i bindur se duhej të ishte diku aty pranë. E gjeti të mbështetur pas trunqut të trashë të lisit. Dukej sikur ishte ulur aty për të pirë një cigare, siç bënte zakonisht, kur kthehej nga pazari. Mujoja i mori kokën në duar dhe gati sa nuk ia dha të qarit. Mbi dëborë ishin përhapur kokrrat e misrit si yje të këputura.

— S'erdha deri këtu të shikoj lot! — tha i ati me një zë të mekur. Në fytyrë nuk i kishte mbetur pikë gjaku. Mujoja ia lau sytë me dëborë, e cila zuri të avullonte menjëherë. Zemra i rrihte dobët, tamam si ajo gjuha e zbehtë e kandilit, kur do të fiket se i ka mbaruar vaji. — Mjaft, më lër tani dhe më thirr Omerin! — tha i ati.

— Omeer! Omeer! — thirri me sa fuqi që kishte Mujoja.

Omeri doli nga kulla si i çmendur dhe u afrua duke e çarë dëborën me gjoks si ndonjë dem i tërbuar. E kapi të atin për këmbësh e shpatullash dhe u bë gati ta fuste brenda në kullë.

— Mos më lëviz, se nuk dua të më dalë xhani pa t'i thënë dy fjalë. Kam një plagë në bark, — dhe u mblodh kruspull.

— Kush të qëlloi? — e pyeti të atin Omeri.

— Isuf Mejdani, te Kroi i Bardhë. Të kesh kujdes Mujon dhe nënën.

Dha shpirt në dorë të Omerit. Kishte rrojtur për të lënë amanetin. E varrosën që atë ditë. Toka e ngrohtë

nën dëborë i mbeti në mendje Mujos për një kohë të gjatë. Dhe u rrit duke pasur si baba të vëllanë, Omerin. Nuk ia ktheu asnjëherë fjalën. Grindja e parë ngjau kur nisi lufta. Mujoja donte të dilte partizan, por nuk e linte Omeri. Omeri i urrente partizanët vetëm e vetëm se me ta ishin edhe djemtë i Isuf Mejdanit. Dhe të dy vëllezërit u ndanë. Mujoja u hodh me partizanët, kurse Omeri u bashkua me forcat e bajraktarit. Njëherë i dërgoi haber se, po ta kapte të gjallë, do t'ia rripte lëkurën si shelegut. Mujoja ia ktheu përgjigjen se një plumb e mbante përherë me vete, për të mos rënë i gjallë. Para një viti, në përleshjen e Bridashit, gati sa nuk u kacafytën, por bajraktari dha shenjën për t'u tërhequr dhe Omeri i humbi nga sytë, hipur mbi makinat gjermane. Tani ishin përballë njëri-tjetrit, të dy të plagosur.

— Plumbi më fali, gjersa nuk më mori në të majtë, — tha Omeri.

— Ai që shtiu mbi ty, duket që nuk ka nishan, — tha Mujoja dhe shtoi: — Unë nuk do të gaboja!

— Mos harro se kush të ka mësuar, Mujo Halili!

— Për të zezen e tij, më ka mësuar Omer Halili!

— Mos harro se ai është yt vëlla!

— Ka, qenë! — tha prerë Mujoja.

Omer Halili nuk e priste këtë përgjigje nga i vëllai, prandaj nxori një rënkim të mbytur.

— Ai është keq, mos e shqetësoni, — tha infermierja. Edhe ajo deri atëherë mendonte si mjeku, se ishin larg luftës. Infermierja u bë gati ta ndihmonte Omerin, por ai u tërhoq pas murit.

— Je bërë për të qarë hallin, Omer Halili, gjersa po të mëshirojnë edhe gratë, — tha Mujoja. — S'ma merrte mendja se do të katandiseshe deri këtu.

Kur dëgjoi këto fjalë, Omeri përplasi kokën pas hekurit të krevatit dhe hungëroi si një derr i plagosur.

— Jo, — tha dhe u çua në këmbë, — po dua të bisedojmë si burrat! Gjersa më fali plumbi, duhet të më falësh edhe ti.

Mujoja ziente përbrenda.

— Edhe sikur të të fal unë, nuk të fal ai që qëndron mbi mua, gjyqi partizan. — Dhe, si u mendua pak pyeti: — A ke vrarë partizanë me duart e tua?

Omeri ngurroi në fillim. Ajo pyetje e vriste më shumë se plaga.

— Kjo pyetje nuk bëhet në luftë.

— Ti a ke vrarë?

— Kam luftuar.

— Ç'të bëj që je i plagosur, po flisnim ndryshe.

Omeri shqeu këmbët dhe tregoi plagët e hapura në gjoksin leshtor. Pastaj iu prenë këmbët dhe u shkreh në ngashërim. Ishte një ngashërim i rëndë, sikur aty po shembej një kullë e lashtë.

— Të paktën më rri te koka kur të më dalë xhani, — tha me një zë të këputur dhe lutës Omer Halili.

Atyre që ishin në atë dhomë, iu duk sikur foli një i huaj që kishte hyrë pa u parë. Të gjithë ia mbërthyen sytë Mujos. Flokët i ishin ngritur përpjetë dhe trupi i lëkundej si një lis, kur e fryn era. Omeri nuk ia ndante sytë dhe i lutej pa zë. Mjeku ishte bërë meit në fytyrë. Lufta kishte hyrë në atë spital të vogël, të qetë deri atëherë, me tërë ashpërsinë e saj. Ai u bë gati t'i lutej Mujos, që të paktën të mos tregojë aq i rreptë me të vëllanë tani që ai po vdiste, por nuk e hapi dot gojën. Nofullat i ishin mbërthyer tamam si një njeriu që e ka zënë rrufeja. Infermierja nuk dinte ç'të bënte. Sadiku vështronte Omerin me neveri. Ishte ndodhur kushedi sa herë pranë rasteve të tilla. Në duart e tij kishin dhënë jetën disa shokë. Dhe kishin mbyllur sytë të qetë, sikur po binin të flinin.

Omeri mblodhi forcat e fundit që i kishin mbetur dhe u lut për herë të fundit:

— Eja!

Atëherë Mujo Halili gati sa nuk iu hodh përsipër:

— Omer Halili, linde si njeri, por po vdes më keq se një qen!

Dhe doli nga dhoma pa e kthyer kokën pas. Në dhomë mbeti mjeku, që çdo gjë i dukej si ëndërr, infirmierja, që zuri të pëshpëriste diçka të errët, ogurzezë, dhe Omer Halili, që përpëlitej e përpëlitej vazhdimisht.

1977

Nasho Jorgaqi

FYTYRA E HEROIZMIT

1.

Kishim disa orë që udhëtonim dhe «Gazi» ynë ngjitej vazhdimisht në të përpjeta, duke lënë prapa male e hone, aq sa mua, që udhëtoja për herë të parë në këto anë, më dukej se, ashtu si e kishim nisur, do të sosnim në Hënë. Kjo ndjenjë më mbetej e gjallë, madje edhe kur qëllonte të zbritnim nga makina. Në lartësinë e atyre maleve, yjet më ngjanin fare afër dhe nata, kishte një ngjyrë të çuditshme. Ishte një natë prilli pa hënë. Flladi i lehtë, që hynte nga dritarja, mbushte herë pas here makinën me kundërmimin e pyjeve. Ne ishim aq të topitur nga rruga e gjatë, sa ajo erë e këndshme na lehtësonte dhe na bënte të merrnim frymë thellë. Megjithatë, tek vështrojmë jashtë, shpesh ngatërronim yjet që regëtinin nëpër qiell me dritëzat e fushave e luginave që shtriheshin nën këmbët tona.

— E fundit, doktor, — tha Xheloja, duke ndërruar marshet.

«Gazi» ngjiti të përpjetën e fundit, mori djathtas

dhe hyri në një rrugë pa rrugë duke dredhuar në të dyja anët. Kur u futëm në pyll, makina e uli shpejtësinë dhe atëherë unë fillova të shikojta jashtë me vëmendje.

Në errësirën e dendur të pyllit dritat e makinës u bënë edhe më të forta. Dukej sikur aty nata ishte e dyfishtë. Unë ndiqja lëvizjet e makinës dhe vështroja drurët e pyllit që vinin drejt nesh si në një valle pa mbarim.

Kishim hyrë thellë në pyll, kur qëndruam në një konije të vetmuar dhe aty zbritëm që të tre. Unë e Fahredini hodhëm plaçkat në krah dhe pritëm Xhelon sa mbylli makinën e na udhëhoqi përmes drurëve me një elektrik dore. Ne zumë të eonim pas tij, nëpër disa shtigje të ngushta që, siç dukej, i njëjtte vetëm ai. Më ka mbetur ende në mendje ajo qetësi e thellë, që ndillte përqark nesh një atmosferë fshehtësie e të papriturash. Hapat tanë jehonin me një kumbim të rëndë, kurse nga thellësia e pyllit dëgjoheshin disa zhurma të pakuptuara.

Në të dalë të pyllit, qëndruam në një shesh të mbuluar me bar të thatë. Aty pushuam disa minuta në këmbë dhe, pa folur, vazhduam rrugën për më tej. Xheloja shoi elektrikun e dorës dhe këtë e bëri, me sa kuptova, jo vetëm se tani kishim dritën e yjeve, por dhe për fshehtësi. Rruga këndeje kalonte prapë në të përpjeta. Në mbarim të pyllit ngriheshin disa shkëmbinj të paformë. Ne përpiqeshim t'i shkonim pas Xhelos, po shtigjet në të përpjeta ishin të vështira. Ai, si sorkadhe, hipte e zbriste nga një shkëmb në tjetrin, aq sa unë e Fahredini mezi e ndiqnim. Madje vende-vende filluan të ngjiteshin këmbadoras duke pasur kujdes orë e çast sendet që kishim me vete.

Kur dolëm në krye të shkëmbit të dytë, (se ishin tre shkëmbinj njëri mbi tjetrin, sikur të kishin hipur ka-luar), aty na priste Xheloja.

Fahredini u mbush me frymë dhe tha me zë të ulët:

— Thirr!

Unë vështrova Xhelon. Ai vuri të dyja duart në buzë dhe, papritur, vendi jehoi nga disa klithma të thekshme, si të gjelit të egër. Vendi aty vinte gjysmë i mbyllur dhe jehona dukej sikur vërtitej mbi kokat tona. Pas kësaj sundoi një heshtje e rëndë. Në qëndronim me sy të ngulur andej ku errësira ishte më e dendur. Nuk kaloi shumë dhe nga lart erdhi një fishkëllimë e zgjatur që s'di të them se çfarë zëri imitonte.

U bë një heshtje e shkurtër dhe në këtë kohë dy shokët e mi u morën vesh vetëm me një të tundur të kokës. Unë shikoja shkëmbin që ngrihej pranë nesh dhe nuk e merrja dot me mend se nga do të ngjiteshim, kur vura re hijen e Xhelos që lëvizte me zigzage në gjysmën e tij. Për një çast ai më humbi nga sytë. Fahredini dukej shumë i qetë dhe, si një komandant në luftë, ndiqte me vëmendje të gjitha veprimet e Xhelos. Vetëm kur hija e tij u zhduk nga sytë tanë dhe pas kësaj zbritën nga lart ca zëra të mbytur, atëherë Fahredini më dha shenjë ta ndiqja pas.

Tani çdo gjë po më dukej si një ëndërr. Ngjitesha këmbadoras e, padashur, vështroja honin e errët që hapej poshtë nesh dhe pyllin që nxinte tej në horizontin e natës. Më bëhej se në këta shkrepë të braktisur, në mes të kësaj shkretëtire të errët, ishte e vështirë e ndoshta e pamundur të rronte njeri i gjallë. Po nuk pata kohë të arsyetoja më gjatë, mbasi atë çast kishim arritur në vend. Në gjirin e shkëmbit të lartë, fshehur pas disa drurëve të vetmuar, hapej goja e një shpelle. Këtë mezi e dallova nëpër errësirë, kur dëgjova Fahredinin të më thoshte:

— Futu, doktor, po kujdes, ule kokën!

Unë përkula trupin dhe hyra në shpellë, pa ditur ku të shkelja. Pastaj ndjeva dorën e Xhelos që më kapi dhe eca më tutje nëpër errësirën e thellë. Pasi hyri dhe Fahredini, Xheloja ndezi dritën, e cila ndriçoi një pjesë të shpellës. Shpella ishte e ngushtë në krye e pastaj vinte e zgjerohej në thellësi. Në fillim nuk më zuri

syri asnjë të huaj, por, kur Xheloja lëvizti dritën, m'u duk sikur papritur doli nga thellësia e shkëmbit një njeri që hijet i jepnin përmasa, të çuditshme. Madje, para se të shikoja atë, më buçiti papritur në vesh një zë i fortë:

— Mirë se erdhët, burra!

Ne u hodhëm menjëherë në krahët e njëri-tjetrit dhe mbaj mend që duart e tij më shtrënguan fort, sikur të më kishte mbërthyer një darë e hekurt. Zëri i tij i fuqishëm plot gjënim, në çastin e parë m'u duk sikur nuk i takonte atij njeriu të gjatë e trupthatë fytyrëhajtëm dhe me buzë të holla. Vetëm sytë e mëdhenj e të thellë, që shkrepnin paprerë, i shkonin zërit të tij burrëror.

Pastaj ne u ulëm mbi ca gurë të lagur dhe ai na dha prapë dorën, thujse i kishim shkuar në shtëpi. Gjithë fytyra i vetëtimte nga gazi, ndërsa gjoksi i ulej e i ngrihej paprerë. Ai nuk dinte si të gëzohej që i kishim ardhur. Matej të fliste e s'fliste dot.

— Ju mundova, shokë, — tha më në fund.

— Ç'të munduar, a derëbardhë! — ia priti menjëherë Xheloja, që atë kohë po zbërthente çantën. — Ti na thuaj, sa ditë ke pa ngrënë?

Ai nuk foli, po vështroi nga ne të tjerët.

— Mirë e ka Xheloja, — tha Fahredini. — Vërtet, sa ditë t'u bënë pa ngrënë, Martin?

— Lëre, mos pyet, — tha Martini dhe murmuriti diçka nëpër dhëmbë, që ne nuk e morëm vesh.

Pastaj Xheloja i vuri përpara çantën e hapur me ushqime. Ai zgjati dorën, mori një copë të madhe buke dhe filloi ta hante me nxitim. Kishte pothuaj një javë pa ngrënë dhe kjo kishte ndodhur jo nga pakujdesia jonë, po ngaqë vendi i fshehtë ku linim ushqimet ishte kontrolluar ato ditë herë nga bandat, herë nga forcat tona, të ndjekjes. Këtë ai nuk na e tha drejtpërdrejt, por e morëm vesh në bisëdë e sipër.

Ne u munduam të mos e vinim re tek hante dhe,

ndërsa unë fillova të hapja çantën time sanitare, Fahredini, me vetulla të mbledhura dhe me vështrim të ngulur, zuri t'i thoshte direktivat e reja të qendrës.

2.

Para disa ditësh më pati thirrur në zyrë Fahredini.

— Ti e di, doktor, — tha ai me një seriozitet që ia diktonte detyra, — se lufta jonë vazhdon. Bile nga ndonjë pikëpamje, është bërë edhe më e vështirë. Bandat e kriminelëve sillen akoma nëpër male. Po i bien popullit më qafë. Detyra jonë është që t'i asgjësojmë sa më parë dhe për këtë nuk mjafton që të ndeshemi ballë për ballë, por edhe t'i shkatërrojmë nga brenda. Kjo është arsyeja që një shoku ynë, i ngarkuar të hyjë në bandat e tyre, ka disa kohë që ka dalë në mal, po deri sot kriminelët nuk i kanë zënë besë. Ai është i detyruar të endet maleve fill i vetëm, i ndjekur herë nga bandat, herë nga forcat tona. Kuptohet që, sa më shumë kohë kalon, aq më tepër rrezikohet jeta e tij dhe, si pasojë, edhe plani ynë për asgjësimin e kriminelëve. Tani kemi vendosur të bëjmë provën e fundit: t'i hapim shokut tonë një plagë fiktive në trup. Kjo është edhe arsyeja që të thirra. Ne e kuptojmë fare mirë se ç'do të thotë kjo për një mjek. E kuptojmë sa delikate dhe e ndërlikuar paraqitet situata për ty, po ne jemi komunistë dhe Partia e kërkon këtë prej nesh.

Pa mbaruar ai, unë e ndjeva menjëherë barrën e rëndë që po merrja mbi vete. Të them të drejtën, u hutova. Qëndroja në heshtje para shokut tim dhe mundohesha t'i shpëtoja shikimit të përqendruar të tij. Ishte një çast që nuk mund të kapërcehej me një përgjigje sa për të kaluar radhën.

— Do të mendohem, — thashë në fund dhe u ngrita.

Ai e kuptoi gjendjen time dhe, pa e zgjatur, e mbyllëm me kaq takimim e parë.

Shkova në shtëpi dhe, më parë se të gjeja zgjidhjen praktike, nxora librat. Shfletova qindra faqe, konsultova disa atlase anatomike. Në ato çaste më dukej vetja student dhe jo mjek i kaq viteve, siç isha. Tërë ato që dija për trupin e njeriut, tani më ngatërroheshin. Pas çdo ideje që më lindte, më dukej sikur fshihej një pikëpyetje tinëzare, që më lëkundte besimin. Thosha se, po të dështoja unë, do të rrezikohej puna e gjithë shkollëve.

Me këto mendime kalova gjithë natën. Kur erdhi mëngjesi, mbylla librat dhe, si u qetësova ca, fillova rishtazi të mendoja. Ndoshta këshilla e një kolegu do të më ndihmonte mjaft. Po kjo nuk më lejohej kurrsesi. Çdo gjë duhej ta zgjidhja vetë. E pra, nga ç'pjesë e trupit të gjallë duhej të kalonte plumbi, që mundësisht të dëmtonte sa më pak? Duhej të çmësohesha me mënyrën e zakonshme të arsytimit. Tani duhej të arsyetoja kështu: ç'duhej të bëja, jo për ta mbyllur një plagë, po për ta hapur?

Detyra që m'u ngarkua nuk më lejonte të hyja në qorrsokakë që mund ta dëmtonin çështjen. Armiku duhej të thyhej me çdo kusht. Më shkonte mendja te njerëzit që po terrorizoheshin nga bandat, te shokët që po luftonin orë e çast me armiqtë, e, mbi të gjitha, mendoja shokun tonë që endej maleve fill i vetëm. E ç'ishte një plagë fiktive para gjithë këtyre? Po ky mendim, të them të drejtën, nuk m'u qartësua menjëherë. Nuk më linin të qetë ato dreq paragjykime profesionale: sikur më pëlqente t'u jepesha ndjenjave të vockla. Kisha arritur deri në atë shkallë, sa të mendoja se më takonte mua t'i mbroja parimet e humanizmit tonë, por harroja, për një çast, se shokët këto parime kishin vite të tëra që i mbronin me gjak e sakrifica.

E vërteta është pra se isha i pavendosur. Këtë e kuptova mirë të nesërmen, në takimim e dytë me Fahredinin. Ne të dy njiheshim prej kohësh, po në rrethanat

që bisedonim, më ngjante sikur po shihesha për herë të parë me të. Megjithatë, përzemërsia me të cilën më priti kësaj here, më bëri ta ndieja veten më të qetë se në takimin e parë.

— Hë, Kristaq, ç'bërë? Të futa në telashe, — m'u drejtua me buzë në gaz, kur u ulëm krah njëri-tjetrit në një kolltuk të gjerë.

— Mendova, — i thashë, — bile mendova gjatë.

— Shumë mirë atëherë, — tha ai me një zë të ngrohtë dhe më la të vazhdoja.

— Mund t'ia hapim një plagë... them t'ia hapim... në pjesën gluteale... në të ndenjurat...

Dhe mora të ndizja një cigare, i bindur se me ato që thashë kisha gjetur të vetmen zgjidhje të mundshme. Tani ndihesha i lehtësuar nga tërë ajo barrë që më kishte shtypur e sflitur, prandaj prisja që ai ta miratonte menjëherë. Por ai, për çudinë time të madhe, nuk foli fare. Për më tepër, iu zhduk gazi nga fytyra, vetullat iu mblodhën dhe thithi disa herë cigaren. Unë vazhdoja:

— Nuk di si ju duket juve, por unë do të thosha se glutealet janë pjesa më e sigurt për të kryer atë që kërkoni ju... Në këtë pjesë ka pak enë gjaku dhe akoma më pak nerva. Pra, dhe rreziqet janë më të vogla dhe dhembja është më e paktë...

Po ndërsa mundohesha të shpjegoja atë që kisha menduar gjithë natën, nuk di sesi lexova papritur në fytyrën e tij pakënaqësi dhe një lloj shpotie për ato që po thosha.

— Jo, jo, doktor, — tha ai me një ton të prerë, gati të rreptë, — nuk e ke menduar mirë. Ke parë vetëm anën profesionale... Shoku ynë nuk do ta pranonte kurrë këtë zgjidhje.

— Si?! — u hodha unë i habitur e i prekur njëkohësisht. — E pse, ç'të keqe ka këtu?!

— Kjo është menduar e tëra keq, — ma ktheu ai i vendosur, megjithëse u përpoq ta zbuste pak to-

nin. — Prit, mos u ngut, ta shpjegoj unë. Pa mendo njëherë se ç'telashe do t'i krijonte një plagë në një vend të tillë shokut tonë! Kjo do ta paraqiste si frikacak. Burri goditet ballë për ballë me armikun dhe jo duke i kthyer kurrizin. E kupton, pra, se ç'pasoja të këqija mund të sillte?! Bile, mund të ngjallë edhe dyshime, kur ai ka kaq nevojë për prestigj dhe besim. Pra, ai duhet të shkojë tek ata si njeri që është armiqësuar e gjakosur keqas me ne, me një plagë që ta mbush mendjen vërtet e jo në prapanica!

Fas këtyre arsyetimeve, unë e humba dhe për një kohë kujtova se nuk do të kishte rrugëdalje. Të gjitha ato që thoshte Fahredini, ishin të drejta, po nuk e merrja dot me mend se, veç glutealeve, në ç'vend tjetër mund të hapej plagë pa rreziqe.

— Nuk di ç'të them, — ngrita supet duke u përpjekur të mposhtja nervozizmin që më kapi befas. Dhe, të them të drejtën, nuk di si do të isha sjellë, po të mos më qëndronte përballë aq e qetë dhe besimplote fytyra e tij.

— Unë të kuptoj shumë mirë, doktor, — tha ai pas një heshtjeje. — E ke pasur të vështirë... Vështirë e kemi dhe ne, s'do mend! Duhet që armiku të mos dyshojë për asgjë dhe, njëkohësisht, shokun tonë ta lehtësojmë sa më shumë në detyrën e rëndë!

— E si mund ta lehtësojmë? — shpërtheva unë padashur. — Plaga mbetet plagë, kudo qoftë në trup.

Ai më buzëqeshi me pamjen e një njeriu që ka bindje në mendimin e vet dhe më tha me zë të qetë:

— E thamë, që në lojën që po bëjmë, ka shumë rëndësi se në ç'pjesë të trupit është plaga. Ja, për shembull, një plagë në gjoks, do të ishte një ndihmë e madhe për Martinin. Kjo do ta nderonte para armiqve, do të ngjallte besimin e tyre...

— Po kjo është krejtësisht e pamundur, — qesha unë, jo pa njëfarë triumfi. — Plaga në gjoks do të thotë ta vrasësh me dorën tënde!

Megjithatë entuziazmi im nuk e pati të gjatë. Fahre-

dini ndezi cigaren që i ishte shuar në mes të gishtërinjve dhe e thithi i menduar.

— Edhe ne jemi shqetësuar gjithë këto ditë, — foli ai ngadalë, — po shkruam me shpresë se mos gjeje ti ndonjë zgjidhje më të mirë. Jam i bindur se, po të të linim kohë, do ta gjeje këtë zgjidhje, por koha s'na premtion fare. Mendo që ai bredh nëpër male dhe pret përgjigjen tonë.

Fahredini lëshoi cigaren në tavëll dhe u ngrit në këmbë duke bërë ecejake nëpër dhomën e gjatë.

— Varianti ynë është ky — filloi ai të shpjegonte me kujdes, thujajse demonstronte ndonjë plan në hartë. — Mund ta kemi edhe gabim. Nuk është e thënë ta aprovosh medoemos. Ne, pa aprovimin tënd, nuk bëjmë asgjë. Ne themi kështu: të tërhiqet lëkura 5-6 gishta nën sqetull dhe të qëllohet mbi të me kujdes, në mënyrë që, kur të lëshohet lëkura, njëra plagë të bjerë në gjoks e tjetra në shpatull. Natyrisht, kjo është një plagë lëkure dhe ti si mjek do t'i marrësh të gjitha masat, sidomos në kushtet që ndodhet ai si komit nëpër male. Si thua, a ka mundësi të bëhet?

Unë heshta dhe, sikur të isha vonuar edhe ca, ai me siguri do të kujtonte se isha prekur në sedër. Po në të vërtetë mua më kishte shtangur ideja e saktë dhe praktike që ai ma paraqiti aq thjesht e qartë.

— Ka mundësi... posi! — thashë unë më në fund, pas një heshtjeje të shkurtër. Fahredini shtoi menjëherë:

— Doktor, ti i di më mirë këto punë, prandaj thuajti të gjitha rezervat, që t'i kemi parasysh.

— Jo, jo, — nxitova unë, — zgjidhja juaj paraqit më pak rreziqe... Sigurisht, do kujdes dhe kuptohet se do ta bëjnë njerëz me përvojë dhe gjakftohtë...

— Përvojë për këto gjëra nuk kemi, — shpjegoi ai, — kjo është hera e parë...

— Përveç kësaj, — shtova unë, — që të kryhet kjo, kërkon disa kushte minimale.

Fahredini, që rrinte në këmbë para meje, mblo-

dhi buzët i pakënaqur dhe mua kjo m'u duk pak tallëse.

— Them, në rast se ka mundësi ta sillni këtu, ose të paktën të bëhet në qendrën më të afërt, që, sido që të vijë puna, ta kemi afër spitalin.

Ai u ul, mori një pamje serioze dhe tha:

— Rrethanat janë të atilla, doktor, që jo vetëm nuk mund ta sjellim këtu, por as në qendrën më të afërt nuk e shpiem dot.

— Po si i bëhet, atëherë?! — thirra i çuditur.

— Do të shkoni ta bëni në vend, në Malin e Kaçiles!

Ai foli në një mënyrë të prerë, duke më dhënë të kuptoja, se për këtë gjë nuk kishte si të diskutohet. Dhe, ndërsa unë heshta, ai u mundua të më vinte përpara një argument tjetër:

— Kristaq, më thuaj, si do të veproje ti, sikur kjo të ndodhte dje në luftë?

Unë tunda kokën dhe, në vend që t'i përgjigjesha, blujaja me vete. Në luftë, luftova si gjithë të tjerët, mjekova me dhjetëra partizanë, me aq sa dija, por asnjëherë nuk u ndodha para një situatë të tillë. Shkoja e i mjekoja shokët atje ku ishte rreziku më i madh, i mbaja në krahë, rrija vetë i uritur e u jepja atyre kafshatën e gojës, hiqja rrobat e këpucët e mia, madje edhe qelbin u kisha thithur, kur e kishte dashur nevoja, po kështu si sot nuk më ishte shtruar asnjë detyrë...

Është e tepërt të tregoj si vazhdoi më tej biseda jonë. Nëse u shkunda nga paragjykimet dhe u ngrita në lartësinë e detyrës, këtë ua kam borxh shokëve, e në radhë të parë Martinin. Them Martinin, se në qëndrimin e tij pashë se ç'fytyrë të madhërishtme ka heroizmi i njeriut tonë në luftë.

Dhe tani që Fahredini i jepte direktivat e qendrës me atë zërin e tij të shtruar, unë s'ia ndaja sytë Martinit. Ai vazhdonte të hante, po jo me atë vrullin e parë. Dukej i qetë, thujse nuk mendonte fare për atë që e priste. Po mua, që mendoja vetëm për këtë, me gjithë vendosmërinë, prapë, në atë çast, ndërsa vështrroja nofullat e tij të dala, ballin e zbehtë, duart e thata, më kapte papritur një dyshim që më trondiste. Madje nuk di sesi u gjenda një hop bosh dhe ai vështrroi ngultas, aq m'u bë sikur m'i bleu mendimet dhe i buzëqesha pa qenë nevoja.

— Nënë dhe vëllezërit i ke mirë, — tha Xheloja kur mbaroi Fahredini.

Martini tundi kokën dhe nuk tha asnjë fjalë. Pastaj mbylli çantën e ushqimeve duke mbajtur sytë përdhe.

— Po ajo ç'bën? — pyeti.

Kaloi një hop në heshtje dhe pastaj Fahredini tha:

— Është mërzitur, domosdo.

Martini bëri një gjest me dorë që unë nuk e mora vesh. Pas kësaj sikur u çel në fytyrë. Tani vështrimi i tij lëvizte lirisht.

— Keni ardhur tamam në kohë, — tha ai. — Situata nuk duron më. U përpoqa, siç e dini, po qe e pamundur. Prandaj ju shkrova. Pa dhënë provën e gjakut, ata nuk më pranojnë.

— Dakord, — tha Fahredini. — Qendra e aprovoi. Doktor Knistaqi për këtë qëllim ka ardhur. Çdo gjë do të bëhet me kujdes. Mos ki merak për asgjë, s'do të ketë telashe.

Shpella gjëmoi papritur nga gazi i Martinit.

— Telashi më i madh ka qenë ai që hoqa. Kjo që thoni ju, do të jetë shpëtim për mua. Doktor i të mos ketë frikë që më shikon kështu të hollë. Kështu

jemi tërë familja, po jemi të fortë. Im vëlla kaloi gjithë Operacionin e Dimrit me plagë në trup dhe nuk e gjeti gjë. Apo s'ka të bëjë kjo, si thoni, doktor?

Kjo pyetje më zuri krejt në befasi dhe nuk arrita t'i përgjigjesha. Dëgjova Xhelon që tha:

— Doktorit s'po i dëgjohet zëri sonte!

— Kushedi ç'thotë me mendje: ku më sollën kështu këta shokë! — shtoi Martini.

— As në ëndërr nuk e ka parë këtë shpellë, — tha Xheloja.

— Shpella ka parë plot, — shpjegoi Fahredini, — se në këto shpella ka mjekuar të sëmurët gjatë luftës.

— Mund të fillojmë nga puna? — ndërpreva bisedën unë. — Si thoni?

— Unë gati jam, kur të doni, — u hodh Martini.

Fahredini dhe Xheloja lëvizën dhe filluan të rregullonin vendin. Hoqën disa gurë dhe shtruan xhaketat në sheshin plot lagështirë.

Pastaj Xheloja, vendosi dritën më lart, në mënyrë që të ndriçonte sheshin e hapur. Unë nxora të gjitha sendet e nevojshme nga çanta sanitare. Martinit nuk i shpëtonte asgjë.

— Zhvishuni dhe shtrihuni, — thashë, me një zë që më tingëlloi i huaj.

Ai u zhvesh nga brezi e lart dhe unë i tregova se në ç'vend do t'ia hapnim plagën. Tani e kisha marrë veten mirë dhe këtë e ndieja nga mënyra se si flisja.

I bëra gjilpërën e parë dhe i kapa pastaj me dorë atë pjesë të lëkurës që bie nën sqetull. Ai ishte mjaft i lirë dhe dukej fare i qetë. Për më tepër, ndieja se kishte qejf të bisedonte. Ndoshta ngaqë kishte kohë pa, biseduar me njeri.

— I çova fjalë kapobandës për të tretën herë, — tregonte ai, — po prapë nuk më besoi. Kishte thënë: «Le të shkojë te komunistët, se bukën e tyre ka ngrënë deri tashti.»

— Nuk i hanë kollaj djallëzitë ata, jo, — u hodh Xheloja. — Ata janë djallëzia vetë.

Fahredini kishte nxjerrë revolverin e vogël që fekste nga drita dhe e fshinte me shami. Martini vazhdohte të tregonte si pa të keq:

— Isha te Shpella e Lopës, kur ata ranë në përleshje me forcat tona. I shikoja dhe luftoja me veten. E pra, nuk ma kishte marrë mendja që të rrija ashtu...

Kur ai fliste, unë vazhdoja punën time. Bëja pas-trimin e vendit ku do të hapej plaga dhe provoja të tërhiqja lëkurën. Fahredini kishte lënë revolverin mënjane dhe më ndihmonte mua. Xheloja i rrinte Martini te koka dhe e mbante me muhabet.

— Nuk e merrni me mend sa të poshtër janë, — thoshte ai gjithë mllef. — Unë i pashë me sy, kur i vunë zjarrin depos së bereqetit në Vril. Ishin po ata që vranë cucat në stan e i vunë thikat Ndoc Markut. Nuk di se ç'më është mbledhur këtu në gjoks.

— Ke të drejtë, — tha Xheloja, — vërtet nuk durohen...

— Fillojmë atëherë! — foli unë.

— Gati, kur të doni! — tha ai me buzë në gaz.

Në këto fjalë nuk kishte asgjë të shtirë. Unë isha i bindur se në gjendjen që ndodhej ai, më mirë do të qe t'i nënshtrohej një sakrifice si kjo, sesa të bënte një jetë me sakrifica të pafund.

— Jo, jo, tërhiqeni, se e duroj, — tha Martini kur zura t'i tërhiqja lëkurën me pinca. Dhe fillova ta tërhiqja fort, por e dija se, sado që e kisha mpirë vendin rreth e qark, ajo me siguri dhimbe. Po fytyra, e tij nuk tregonte asnjë shenjë shqetësimi. Përkundrazi, e shihja se kishte dëshirë të fliste akoma. Deshi, madje, t'i tregonte prapë diçka Xhelos, por unë ndërhyra:

— Shtrihuni në kurriz, asnjë lëvizje, ju lutem!

Ai nuk foli më. U shtri i tëri mbi xhaketat e shtuara përdhe, ndërsa kokën e mbështeti në një gur, ku Xheloja kishte vënë kapelën.

Para se të filloja nga operacioni, i mata pulsën dhe, t'ju them të drejtën, nuk besova se ishte dora e tij. Kjo gjë më dha edhe më shumë zemër.

— Mbage këtu, — iu drejtova Xhelos, duke i dhënë pincat në dorë. — Tërhiqe tani, tërhiqe dhe pak... Mirë, lëshoje.

Pastaj vështrova nga shokët, duke u dhënë të kuptonin se po fillonte çasti më delikat.

— Prit, — u hodh Fahredini i menduar. — Kështu nuk është mirë, ka rrezik që flaka e plumbit të djegë lëkurën. Ata do ta kuptojnë dhe do t'i nxjerrin te lashe. Të vëmë më mirë një shami para pincave.

Kjo që thoshte ai, ishte me vend.

Dëgjova zërin e Martinit:

— Ma jepni mua, doktor, të qëlloj.

Nuk e mora vesh pse i tha këto fjalë. Vërtet i qe mbushur mendja të qëllonte, apo donte të na nxishte ne që po vonoheshim? Nxora me të shpejtë nga çanta sanitare një copë garzë të gjërë dhe urdhërova me zë të prerë:

— Afrohu, Fahredin. Nëm revolverin. Ti, Xhelo, rri gati!

Unë i dhashë Fahredinit të mbante garzën dhe vetë mora revolverin. Martini, edhe në këtë çast, nuk jepte asnjë shenjë shqetësimi. Madje nuk shtrëngonte asnjë muskul. Vetëm një damar i dridhej në cep të syrit.

Erdhi çasti që isha çliruar nga urdhrat dhe kujdesjet. Të gjithë pritnin që unë të filloja. Vështroja garzën dhe mundohesha ta matja largësinë me sy, po ndërkaq vërtitja revolverin në dorë për të dëbuar shqetësimet e fundit. Më ishte ngulur në mendje ideja që kurrë nuk isha shquar si qitës. Vërtet do të qëlloja në largësi të vogël, po rreziku ishte i madh. Për një qime mund të prekja në brinjë dhe kështu situata do të ndërlikohej keq. Ç'mund të bëja unë atëherë, futur në këtë shpellë plot lagështi? Me siguri aksioni do të dështonte ose do të shtyhej për më vonë, me pasoja të rrezikshme.

— Nuk është mirë t'ju zërë dita këtu, shoku doktor, — më gjëmoi zëri i Martinit në vesh.

Unë mblodha forcat dhe, duke i shpëtuar vështrimit vetëtitës që më vinte nga poshtë, thashë:

— Asnjë lëvizje!

Ngrita dorën dhe mata për herë të fundit largësinë me njërin sy. Kishte ardhur ai çast që s'priste më. Si u ngopa me frymë, ngulita dorën në largësinë që m'u duk e përshtatshme dhe vura gishtin tregues në këmbëz. Ndjeva që isha shkarkuar krejt nga dridhjet dhe atëherë kuptova se sa gjë e madhe është të përmbajturit në çaste të tilla. Mbjaj mend se ajo copë garzë m'u zgjerua para syve sa një çarçaf, ndërsa unë mundohesha më kot të shquaja atë që fshihet pas saj. Nuk di sa zgjati ky çast që m'u duk pa mbarim. Po që vështrimi vetëtitës i Martinit, ai që më dha sinjalin të shtija. Unë nuk dëgjova krismën, po gjëmimin e shpellës. Pashë flakën e kuqe dhe ndjeva të më mbyste era e athët e barutit. Pastaj më kapi veshi mbytyrazi thirrjen «Të lumtë!». Pashë që Fahredini i kishte duart të lira dhe u ngrit e afroi dritën. Për mua nuk ekzistonte atë kohë asgjë në botë, veç atij rrethi të vogël, ku skuqte si trëndafil plaga e hapur e shokut tonë. Plumbi në goditjen e parë kishte kaluar tejtejt lëkurës, pikërisht nëpër ato pjesë që kishim parashikuar. Gjaku që aq i paktë, sa unë nga gëzimi harrova të kujdesesha. Kjo erdhi edhe sepse Martini jo vetëm që nuk u ndje fare, por, edhe pasi kisha qëlluar, nuk tregoi asnjë kujdes për vete.

Xheloja hapi pincat dhe lëkura e tërhequr u lëshua në vendin ku ishte më parë. Unë i dhashë dorën Martinit dhe ai u ngrit ndenjor. Përshtypja u bë e plotë. Plumbi kishte «hyrë» përpara në gjoks dhe kishte «dalë» prapa në shpatull.

— Të dhembti? — e pyeta.

Pak.

— Do ta ndiesh më vonë, kur të ftohet, — tha Xheloja.

Martini kishte ulur sytë në gjoks, sikur të shikonte aty një qëndisje e jo një plagë të hapur.

— Në shenjë i paske rënë, doktor! Të faleminde-rit! — tha dhe ma vuri dorën në qafë e më shtrëngoi fort pas vetes. Unë, që e kujtoja veten aq të përmbajtur, ndjeva të më ngroheshin sytë. Por asnjëri nuk më vuri re, sepse të gjithë i kishte hutuar gëzimi dhe për-qafoheshin.

Kur unë zura të merresha me mjekimin e plagës, Fahredini dhe Xheloja, sipas planit, dolën në sheshin e vogël para shpellës dhe shkrehën armë në ajër. Për disa minuta u bë një betejë e vërtetë: gjithë vendi shungulloi nga krisma pushkësh e automatikësh, nga bomba të llojeve të ndryshme. Shpella jonë lëkundej e buçiste, sa thamë se do të na zinte brenda nga gurët e vegjël që binin orë e çast. Por unë e vazhdova punën i qetë. Pasi i bëra gjilpërën e dytë, u kujdesa për plagën. Për fat të mirë, gjaku sa vinte i pakësohej dhe kjo s'kishte si të mos më qetësonte. Veç kësaj, Martini nuk jepte asnjë shenjë lodhjeje. Përkundrazi, sytë i xixëllo- nin dhe shikonte gjithë gaz nga hyrja e shpellës, nga vinte batareja e armëve.

— Dëgjo, Martin, — nisi t'i jepte këshillat e fun- dit Fahredini, ndërsa unë, pasi ia kisha mjekuar plagën, po e ndihmoja të vishej. — Plagën nuk do ta ngasësh, derisa të të jepet rasti ta lash me raki, ose me ujë të zier. Kështu, doktor? Kur të vesh në mes të tyre, mundohu të kollitësh, gjoja se të ka kapur plumbi në mushkëri. Pështyj gjak, duke gërvishur pak mishrat e dhëmbëve. Këmishën do ta mbash kështu të gjakosur.

Dola jashtë shpellës dhe nga era që më ra ndjeva se isha djersitur. Pas disa orësh, për herë të parë mora frymë me tërë qenien time. Tani më ishte zhdukur ai ankth që më kishte kapërthyer gjoksin.

Dëgjova zërin e Fahredinit që urdhëronte për ni- sje dhe hodha sytë përpara. Turbull horizonti po zbardh- te në lindje.

Kur hyra brenda, ata qenë ngritur. Xheloja mbante dritën në dorë.

— Ma bëni hallall, shokë, — tha Martini. — Ju mundova gjer këtu dhe ju futa në merak të madh, si-domos doktorin, — dhe më shtrëngoi fort dorën.

— Mos fol kështu, — ia priti Xheloja, — po thuaj, më dhatë plumbin dhe tani po ikni...

Na kapi të qeshurit të gjithë dhe unë nuk di të them a ishte gaz i vërtetë apo bënim ashtu për të fshehur pikëllimin që na rëndonte para ndarjes.

— Kjo që një detyrë e vështirë, që e kryem me sukses bashkarisht, — tha Fahredini pas heshtjes që pasoi. — Po merita e parë të takon ty, Martin. Tani që do të ikim ne, shtrihu dhe fli ca orë. Trupi yt ka nevojë për pushim.

Kur morëm të iknim, u përqaftuam me radhë me shokun tonë, por kësaj here, ndryshe nga hera e parë, lëvizjet e tij ishin më të kujdesshme...

— Të fala, — i murmuriti ai Fahredinit me një zë që mua më tingëlloi në vesh drithërues. Kjo ishte e vetmja herë që atë e tradhtoi diçka.

I fundit mbeti Xheloja. Ai shoi dritën dhe shpella u zhyt e tëra në errësirë.

Ne filluam të zbritnim shkëmbinjtë ngadalë njëri pas tjetrit. Pylli poshtë këmbëve qëndronte si një egërsirë e fjetur. Unë çapitesha pas shokëve në heshtje. Më kishte kapluar një ndjenjë e fortë që s'di se pse më përtërinte kohën e luftës. Ndieja sikur po kthehesha në prapavijë nga një betejë e rreptë, ndërsa shokët luftonin akoma në vijën e parë të zjarrit.

Disa ditë më vonë Fahredini më njoftoi se Martinin e kishin pranuar në bandë dhe se ishte fare mirë nga shëndeti.

Naum Prifti

SHEBIU

Sa erdhi në batalion ai partizan i ri e trupmadh, pyeti me zërin e vet si bubullimë:

— A ka ndonjë Shebi këtu, o shokë? — Sytë e vegjël i shëtiti mbi kokat e partizanëve që ishin ulur në një lirishtë dhe priste me padurim të shihte kush do të ngrihej në këmbë. Na vajti mendja se kërkonte ndonjë të njohur, ose dikush do t'i kishte dhënë ndonjë porosi për atë që quhej Shebi.

— Jo, i tha komandant Agushi, — s'kemi ndonjë Shebi këtu. — Pastaj pati një çast dyshimi dhe pyeti. — Apo kemi dhe unë s'e njoh akoma?

— Jo, jo, — u përgjigjën shumë zëra njëherësh.

— As këtu, hë?! — tha me haçi partizani i sapoardhur, sikur deri atë çast të kishte shpresuar se pikërisht aty do ta gjente atë që kërkonte. Me një zhgënjim të sinqertë shtoi:

— Ej, drej o punë, çfarë emri më kanë vënë! Plasa dhe s'po gjej gjëkund një adash.

Në batalion plasi gazi. Ja, kështu u prezantua Shebi Guralumi në batalionin tonë, në vjeshtën e vitit 1943. Aty morëm vesh edhe merakun e tij të përhershëm: të gjente një adash. Ky merak, si pa kuptuar, u bë edhe yni. Në çdo fshat që shkonim, apo çdo repart partizan që 'akonim, pyesnim në kishte njeri me këtë emër. Shpresonim se do ta gjenim të paktën një, dhe atëherë në gaz të madh do të rendnim t'ia jepnim lajmin e mirë shokut tonë, po përgjigjet vinin gati gjithmonë të njëjta.

— Shebi? Jo. As e kemi dëgjuar tjetër herë këtë emër.

Dhe Shebiu ynë kordoherë me një zemërim fëmije thoshte:

«Si s'kam gjetur një adash, xhanëm? Çudi e madhe! A thua vërtet të mos ketë tjetër Shebi? Nishan qenkam unë?»

Por edhe pa atë prezantim jo të zakonitë ne do ta mbanim mend ardhjen e tij...

Qemë ulur në një shesh mes një pylli me pisha, në faqen lindore të Voskopojës, pak më poshtë manastirit dhe dëgjonim komisarin që po na lexonte një temë politike për zhvillimin ekonomik. Herë pas here bënte edhe ndonjë koment të shkurtër. Të tëra nuk i marrim vesh, po diçka na mbetej në kujtesë nga ato që dëgjorim.

Qe një ditë e bukur. S'bënte as ftohtë, as vapë; mbi kokat tona ai qiell i pastër, me atë kaltërsi të tej-pashme dhe i lartë si kurrë ndonjëherë, tregonte se do të kishim disa ditë të ngrohta. Halthat e pishave, ato që ndodheshin në kundërdritë, dukeshin të bardha si prej argjendi. Kisha shkUAR me dhjetëra herë në pyll, por atë pamje s'e kisha vënë re. Diçka majmutese! Pisha me kristale të gjata, si gjilpëra akulli. Rrëshirë e ngrirë nëpër lëvore dukej një grumbull hojesh të bardha. Në ajër dëgjoeshin zukatje bletësh dhe gjithë atmosfera kishte aromën e ëmbël e velëse të pishave.

Papritur, nga shtegu që zbriste prej manastirit, da-

lluam dy veta që vinin drejt nesh, një djalë të vogël e një tjetër, përkrah tij, trupmadh e të lartë. Në fillim na u dukën si atë e bir. Vetëm kur u afruan, vumë re se ai që na qe dukur si djali i vogël qe Lipja, korrieri ynë, i cili përpara atij kollosi na kishte ngjarë më i vogël se zakonisht. Të dy u drejtuan nga komandanti.

I sapoardhuri ngriti dorën, që ishte sa një tra, mbi kokë e na përshëndeti «Vdekje fashizmit». Pastaj menjëherë na bëri atë pyetjen që ju tregova pak më parë. Korrieri i zgjati komandantit një copë letër, si dukej, ndonjë rekomandim nga shokët e qarkorit.

Shebiu i mbante krahët hapur dhe bërrylat pak të thyer. Kishte mbathur një palë opinga me lëkurë lope e ato, përgjithësisht, ta tregojnë këmbën të vogël, po këmbët e Shebiut dukeshin që atje tej që ishin jashtë mase të mëdha. Në sup mbante një patickë të shkurtër, e cila, në trupin e tij, ngjante si lodër kalamajsh. Në brez i varej një bohçe. Me sa dukej atje kishte mbështjellë drekën ose rrobat e veta.

Komandanti e caktoi në skuadrën tonë dhe kjo na gëzoi të gjithë. Si të mos gëzohesh kur kishe në skuadër një kollos të tillë? Dukej sikur armiqtë do t'i përmblidhte me dorën e tij të madhe e do t'i flakte tej.

Kur mbaroi mbledhja, pyeti ku ishte skuadra e dytë dhe u ul mes nesh këmbëkryq duke lëshuar pas-thirrma kënaqësie. «Ooh, sa mirë!» Dhe menjëherë zgjidhi bohçen që mbante në brez e shpalosi cepat e saj.

— Shokë, ejani të hamë rrush!

Bohçja na qe dukur e vogël në brezin e tij, po në të mund të kishte tre a katër kilogramë rrush. Vetë nuk pranoi të hante.

— Kam ardhur i ngrënë, — tha duke qeshur.

Kishte një mënyrë komunikimi kaq të lehtë e të natyrshme, sa të vinte të besoje se e kishe njohur dikur më përpara. Kudo i dukej vetja si midis miqsh dhe kjo buronte nga çiltërsia që kishte. Atij çdo ndjenjë i lexohej në fytyrë, njësoj si fëmijëve të vegjël, po gjendja e tij shpirtërore ishte e ekuilibruar dhe zemërimi,

ashtu edhe inati, i kalonin shpejt. I gatshëm për çdo shërbim e i papërtuar për çdo punë, ai na e fitoi zemrën të gjithëve.

Shebiu qe si i gdhendur nga një skulptor që s'e di mirë zanatin apo që s'e ka përfunduar veprën. Ballin të kërcyer, sytë të vegjël e të futur thellë në orbita, faqet të futura, hundën të madhe, veshët llapushë dhe nofullën të zgjatur e që i shkonte për mrekulli atij trupi kaba. Pale kur qeshte! Zëri i buçiste nga gjoksi, cepat e syve i rrudheshin dhe në faqet i krijoheshin gropëza.

Pas kapitulimit të Italisë, batalioni ynë u vesh e u mbath mjaft mirë, vetëm Shebiu na mbeti pa këpucë. Të gjitha i rrinin të vogla. Komandanti i batalionit, shoku Agush, e dërgoi njëherë në Lavdar, aty ku ishte intendenca e çarkut, më e madhja në zonën tonë. Edhe prej andej Shebiu u kthye pa këpucë.

— Nuk gjete? — e pyeti komandanti.

— Nuk gjeta. I provova të gjitha me radhë. Asnjë palë nuk më bënë... Të thashë unë, s'ka kallëp për këmbën time...

Nuk i kishte ardhur keq, madje ndihej edhe disi krenar që për të s'po gjendeshin këpucë.

— Po shqyrr, nuk dola bosh. Më dhanë këtë, — dhe që poshtë kapotës nxori një mitraloz shars.

I ra shpirti rehat që kur hoqi patickën e shkurtër. Tani dukej tamam luftëtar, se mitralozi ujdiste për bukurri me shpatullat dhe supet e tij. E mbante për merak, e fshinte, e vajoste dhe bisedonte me të sikur të ishte genie e gjallë.

— Mos më turpëro, dëgjove? Se të marr e të përplas e të bëj katërqind copash, nemeja e dreqit!

Pastaj kthehej nga ne e, si të donte ta zbuste qortimin e rëndë që i kishte bërë, niste e lavdëronte:

— Këta mitrolozat shars janë me nam. E ke vënë re si këndojnë gu-gu-gu!

Pas dy muajsh u bë komunist se qe jo vetëm i ndershëm, por edhe trim. Për t'i bërë nder, ia ndërnuam

vendin, e nxorëm pas skuadërkomandantit. Tani i takonte edhe nga arma që mbante. Kur Xhevit Shtiza u transferua në një kompani tjetër si zëvendëskomisar, ne mbetëm pa skuadërkomandant. Shoku Agush na mblo dhi e na tha të propozonim një shok tjetër. Ne të gjithë, sikur të ishim marrë vesh, propozuam Shebiun.

— Mirë, — tha Agushi, — ashtu qoftë. Shebiu e bën.

— Ore horra, — tha Shebiu duke u kthyer nga ne, — në më propozoni për trupin, gabim e keni.

Që kur u bë skuadërkomandant, kujdesej veçanrisht për municionin. Gjumi natën nuk e zinte. Dihej se ne ishim gjithmonë ngushtë për fishekë prandaj do të bënte çmos për t'i gjetur. Asgjë s'kërkonte, veç fishekë. Sa gëzohej kur arrinte të mernte diçka më shumë se shokët. Njëherë na erdhi me një arkë llamarine në krahtë.

— Ia shkula Agushit, — tha duke e lëshuar në tokë, — bëmë ca fjalë, por ato u harruan tani, fishekët i fituam. — Dhe na shkelte syrin po me gaz fëmijëror.

Dhe shikoni, ore, i harxhoni me kujdes! — Pastaj një hop i shkurtër zemërimi. — Ama, ju ta plasni shpirtin, për nder, sa, bini në fishekë dhe bjeru t'u biem. Nuk kam për t'iu lutur më komandantit, më vjen turp. Ta dini.

— Hë, mor Shebi, se s'po i kërkon sheqerka, po plumba për të luftuar. Edhe Agushi ç'do t'i dojë? Sermajë për dimër do t'i vërë? Ja, për ne i ka, — i thashë unë.

— A e di që e the mirë? Gjejini vetë, thotë Agushi... Sikur ne s'i kemi dhënë kur kemi pasur. Po kur s'm'u kujtua t'ia thosha... — u pezmatua një çast dhe pastaj sërish një mendim fëmijëror. — Dale prisni, do vete t'ia them tani.

— Tani s'ka nevojë, kur t'i kërkosh herën tjetër...

Po më duket se edhe komandanti i batalionit, Agushi, e donte dhe nuk ia prishte këtij njeriu. E ndiente veten të detyruar kundrejt tij apo i pëlqente të shikonte

atë gëzim fëmijëror në fytyrën e madhe të Shebiut, nuk e di me saktësi.

Atë ditë na tha:

— Edhe në luftë fisheku harxhohet me këtë, se s'kemi fabrika ne, oj kokë! Dhe ta dini, fisheku i fundit ruhet. Se arma pa fishekë është si furkë, more, më e keqe se furka, le që s'ka pikë lezeti, por është edhe turp. Po ja të rrethoi armiku papritur? Komunisti nuk dorëzohet i gjallë. Plumbin e fundit e ruan për vete.

Megjithëse e thoshte shpesh dhe me sinjeritet këtë frazë, ai plumbin e fundit nuk e ruajti për vete. Ashtu e sollën rrethanat.

Në Operacionin e Dimrit batalioni ynë u ndodh në kushte shumë të vështira. Gjermanët dhe ballistët na i ngushtuan krahët dhe po përpiqeshin të na rrethonin. Duhej të kapnim patjetër lartësitë e Shkëmbit të Bletës dhe të hidheshim në krahinën e Mokrës, e ndërkohë të shkëputnim kontaktin me armikun që kishim në shpinë.

Komandanti i batalionit, shoku Agush, i tha Shebiut:

— Shebi, o bir, do të të ngarkojë xhaxhai një detyrë të vështirë.

— Urdhëro, xhaxha!

— Ti me skuadrën tënde do të qëndroni praparojë. Do t'i mbani ata qafirë gjer në orën katër, domethënë sa të erret. Po s'i mbajtët, e morët më qafë batalionin.

U shpërndamë po jo aq sa të humbnim lidhjet.

Zumë vend. Qe një zebel me fletë bojëkafë të çngjyrosura prej kohësh nga bryma dhe nga të ftohtët. Gjermanët po përparonin me automatikë ndër duar. I lamë të afroheshin dhe pastaj mitralozi i Shebiut kuisi. Gjermanët ranë në tokë e filluan të shanin. Dreqi e di se ç'thoshin.

E thyem sulmin e tyre katër herë, po s'qe e vështirë të kuptohej se qemë pak. Gjermanët ndërruan taktikë. Filluan të sulmonin duke zgjeruar krahët. Ne, atëherë, u detyruam të ndërronim vend.

Po i ngjiteshim malit duke luftuar.

Gjermanët i trembte errësira dhe nata e maleve tona.

Dhe Shebiu e dinte këtë, siç e dinim edhe ne të gjithë, prandaj po mundoheshim t'i mbanim sa më gjatë, gjersa të binte nata.

Erdhi edhe një kolonë tjetër gjermane nga krahu i perëndimit dhe, kur të futej edhe ajo në betejë, presioni mbi skuadrën tonë do të shtohet akoma më shumë.

Pas nesh ngrihej një kokojkë, e cila zotëronte të dyja anët e luginës, ku shkonte një monopati i ngushtë.

— Të kapim kokojkën, — tha Shebiu, — atje mund t'i mbajmë më gjatë dhe prej andej kemi rast të sulmojmë.

Edhe gjermanët këtë qëllim kishin. Ora po shkonte dy dhe nata që ende larg. Në luftë ndonjëherë mezi shkojnë minutat dhe jo më orët.

Zumë kokojkën që kontrollonte luginën dhe hyrjen në grykën e përroit, prej nga disa orë përpara kishte kaluar batalioni.

A do ta mbanim vallë gjer në orën katër, sa t'i jepnim kohë batalionit të largohet disa kilometra? Shokët na kishin dhënë fishekë më tepër se çdo herë tjetër, por ne një pjesë të mirë e kishim harxhuar. Shkrehnim rrallë dhe mundoheshim të qëllonim në shenjë.

Kapotat e murme gjermane po afroheshin. Sharsi i Shebiut kishte heshtur me kohë, ngaqë fishekët i qenë mbaruar. Luftonte me pushkë si dhe ne.

Ora po vinte tre dhe Shebiu dukej i menduar. Unë e kisha pranë dhe e pyeta si do të bënim.

— Gjer në fund do të mbahemi, — më tha ai.

Gjermanët përpiqeshin të na sulmonin përballë e anash, po ne s'kishim ndër mend ta linim kokojkën.

— Kur t'ju mbetet edhe nga një fishek, bëni gati bombat, — tha Shebiu.

Sulmin e fundit të gjermanëve ne e thyem me bomba. Ato shungulluan fort dhe vendi u bë tym e flakë një copë herë, po situata jonë, pas harxhimit të bombave, qe bërë vërtetë kritike.

Të gjashtë shokët, dhe Shebiu shtatë, kishim mbetur vetëm me nga një fishek.

— Ç'më shikon? — më pyeti ai.

— Fisheku i fundit ka mbetur, — i thashë.

— Eee! Jo, or, jo, se nuk vrasim veten ne, kur kemi mundësi të vrasim edhe shtatë armiq.

— Po pastaj? — i thashë unë.

— Pastaj, hidhemi mbi ta, me qytë e bajonetë, kapim edhe nga një për gryke, e u bëftë si të jetë e thënë! Kësaj i thonë: gjer në fund. A thamë se do të qëndrojmë gjer në fund?

Ai rregulloi bustinën mbi kokë, mori nishan dhe qalloi. Njëzet metra larg nesh u dëgjua një klithmë e mprehtë.

Më tej u bë ashtu si tha Shebiu. Ne sulmuam, u hodhëm nga shkëmbinjtë sipër gjermanëve dhe u përleshëm me ta.

— Mbi ta, more, mbi ta, — thërriste Shebiu me atë zërin e tij të fortë që i dilte nga gjoksi si prej një guve. Kjo thirrje ishte e lashtë, sa edhe vetë malet, dhe ato kushedi sa herë e kishin dëgjuar. «E mbë ta!» dhe malet, lugina, përenjtë ushtuan me forcë duke përsëritur, si të gjallë, jehonën «Mbi ta, more, mbi ta!».

Derisa ra mbi dëborë, e pashë Shebiun duke u përleshur me gjermanët. Me atë trup prej kolosi godiste sa nga një anë në tjetrën me duar, me këmbë, me qytë, ushtarët që kishte përpara. Dhe kështu ka mbetur në kujtesën time.

Resul Bedo

«L A R A S K A»

Nëna e Skënderit zbriti nga autobusi dhe mori rrugën që të çonte në aerodrom. Ishte një ditë e kthjellët vjeshte. Qielli shkëlqente. Nuk kishte bërë ndonjëherë rrugë aq të gjatë me makinë nëna e pilotit. I gufonte zemra. Shqipëria paskësh qenë më e madhe sesa e kishte përfytyruar ajo. Ecte nëna drejt rrugës së asfaltuar dhe sodiste kaltërsinë e qiellit.

Nënë Selvia i përshëndeste të gjithë njerëzit që kalonin në rrugën e aerodromit, si t'i njihnte prej kohësh. Ishte e para herë që vinte në repartin ushtarak ku shërbente i biri, Skënderi. Dhe, sa më shumë afrohej, aq më shumë habitej me ata avionët e bardhë e të shkëlqyeshëm, që qëndronin përkrah njëri-tjetrit.

«Mos nuk jam në rrugën që duhet?» — tha me vete nënë Selvia dhe pyeti një oficer që po vinte drejt saj.

— Me leje, more bir?

— Urdhëro, nënë! — tha oficeri.

— Kjo rrugë, a të nxjerr në sheshin e aeroplanëve?
Oficeri qëndroi një çast i heshur para saj.

— Nga vjen, moj nënë?

— Nga Korça, kam djalin...

— Cilin ke djalë? — e pyeti oficeri, duke iu afruar buzagaz.

— Skënderin... pilot është, iu bëftë nëna, fluturon në qiell me ballonë, — dhe nëna vështroi nga qielli, si ta kërkonte të birin në hapësirën e kaltër.

— Edhe unë pilot jam, bashkë me Skënderin...

Oficeri ia mori trastën nga dora.

— Të çoj unë ta takosh. Skënderi të pret.

— T'u bëftë nëna! — tha gruaja dhe ia hodhi dorën në qafë oficerit.

Ai vuri re se nëna nuk e lëvizte dot dorën e majtë, por i erdhi zor ta pyeste.

Ecën drejt aerodromit, kaluan disa ndërtesa, një urë dhe dolën anës fushës, ku qëndronte i veçuar nga të tjerët një aeroplan gjuajtës. Nëna e shikonte me kureshtje. Ishte e para herë që shikonte aq afër një aeroplan. Ngjyra e tij ndërronte nga ngjyra e të tjerëve, të shkruarat mbi të qenë të tjera, flamuri ndryshe nga yni, yjet të shumta dhe në ngjyrë tjetër. Ai aeroplan nuk i pëlqeu aq nënës, i kujtoi diçka të vjetër; një gjëmim të rëndë dhe pastaj...

— Po ky ç'është? — pyeti oficerin.

— Gjuajtës amerikan. E kanë kapur në qiell disa vite më parë.

— Kuri?

— Pilotët tanë.

— Shqiponjat e nënës! — tha gruaja.

— ...

— Qenka i zi si ato «laraskat».

— Cilat laraska?! — pyeti i habitur oficeri.

— Aeroplanët me kryqe. Eh, bir i nënës, keni qenë të vegjël ju atëherë, tre vjeç e kisha Skënderin. Si e shpëtova djalin, as unë vetë s'e di. Na qëlluan. Mua më plagosën në krah. Dhe, po të mos isha futur nën

qemerin e urës, do të më kishin vrarë me gjithë djallë.

Oficeri ngadalësoi hapat. Nëna vazhdoi:

— Më ngjaka edhe ky me ata, po ngjyrën e paska tjetër. Ata, kishin ngjyrën e plumbit, dhe në krahu mbanin kryqe si të varreve. Ashtu ishin...

— Të një marke janë, nënë.

— Atë ditë, kur aeroplanët vranë ç'gjetën, njerëz dhe kafshë, nuk i thirri më njeri me emrin e tyre, por me emrin e këtij shpendi.

Duke folur kështu e duke ecur, nëna herë pas here kthente vështrimin nga aeroplani i braktisur.

— Po ajo fushë atje? Ç'është aq e sheshtë?

— Ajo? — oficeri vuri buzën në gaz. — Ajo quhet «pistë». Andej ngrihen aeroplanët në fluturim.

— A, aaa! — tha nëna. — Skënderi atje do të jetë. Po ku janë aeroplanët?

— Durim, nënoke, do ta gjejmë Skënderin.

Nëna sodit pistën. Tejt qëndrojnë në radhë aeroplanët gjuajtës. Pastaj i drejtohet oficerit:

— Nuk ma merrte mendja, të kishim kaq shumë ballona. A ngrihen të gjitha në qiell?

— Kur e do puna, të gjithë.

Diçka si një buçimë e bëri nënën të qëndronte në vend.

— Ç'është kjo, o bir?

— Alarm, nënoke, alarm! Ne jemi gjithnjë në gatishtë.

Nëna u vrenjt. Kur bëhej alarm në fshat, do të kishte ndodhur diçka e rëndësishme në kufi. Po këtu? Çfarë mund të ndodhte këtu? Nëna kishte bërë një ditë rrugë me makinë për të ardhur nga Gramozi gjer në këtë qytet, ku ishte me shërbim djali i saj.

Një rrapëllimë e fuqishme çau ajrin; në fushë lëvizën dy gjuajtës.

— Do të ngrihen në qiell?! — tha nëna e hutuar.

— Ata u ngritën, ja, i shikon?

— Ku? — mudohej t'i dallonte ajo. Kur i kaluan

sipër, nëna pa krahët e tyre të hekurt, bishtin me flamurin kuqezi dhe nën krahë yjet e kuqe. Dy avionë të bardhë, që shkëlqenin nga rrezet e diellit, fluturonin përkrah njëri-tjetrit dhe ngjiteshin gjithnjë më lart, duke lënë pas zhurmën rrëqethëse të turbinave. Aeroplanët humbën shpejt në qiellin e pafund.

Nëna dhe oficeri vazhduan të ecnin drejt pistës. Nëna nuk fliste. E shqetësonte mendimi se diçka kishte ndodhur. Pyeti edhe një herë oficerin:

— Mos ka ndodhur gjë?

— Diçka ka ndodhur, moj nënë, — tha oficeri, — duhet të qëndrojmë.

— Po Skënderin, ku e kam Skënderin?

— Skënderi u ngrit në fluturim.

Nëna picërroi sytë, vështroi nga qielli. Qëndroi gjatë ashtu...

— Skënderi i nënës!

Sytë e nënës picërroheshin gjithnjë e më shumë. Zhurma kishte humbur në largësi. Pastaj, nga një aparat që ndodhej aty afër, në një tryezë, e cila ishte e rrethuar nga disa oficerë, iu duk sikur dëgjoi zërin e të binit. Në të vërtetë u dëgjua papritur zhurma e aeroplanit dhe zëri i pilotit.

— Kush flet kështu? — pyeti nëna.

— ...

— Cilët, ku janë?

— Aeroplanët tanë i janë afruar «aeroplanit armik» — foli si me vete oficeri.

Nëna u vrenjt në fytyrë, iu kujtuan aeroplanët me kryqe...

— Mos m'i ndodh gjë djalit! Larg qoftë! — tha me zë të ulët.

Dëgjoi përsëri të vinin nga qielli në tokë fjalë të tjera.

— E kapën, nënë, e kapën.

— Kë?

— «Armikun» e kapën.

Nëna, e hutuar, dëgjon oficerin, dëgjon edhe zërin që vjen nga qielli i pafund në tokë:

— Po e sjellim në aerodrom, — iu duk se i folën nga qielli.

Oficeri, që gjer në atë çast kishte ngelur si i ngurosur, me vështimitin nga qielli, kur pa aeroplanët, thirrri me zë të lartë:

— Erdhën, nënë, i shikon?

Nëna vuri dorën në ballë që t'i shquante më mirë.

— Ajo e zeza është «laraska e huaj», e shikon si e kanë futur në meç?

— Sa e madhe, virania! — pëshpëriti nëna.

Kur aeroplanët u ulën në tokë, një pilot vrapoi dhe i raportoi me zë të lartë komandantit.

Oficeri, që e shoqëronte nënën e Skënderit, i tha diçka në vesh një shokut të tij aty pranë. Ai vrapoi shpejt, iu afrua grupit të pilotëve që ishin mbledhur rreth komandantit dhe i pëshpëriti Skënderit:

— Të presin, Skënder!

Skënderit i qeshi fytyra. I shkoi mendja menjëherë tek e ëma. Ai e priste të vinte.

Nëna, tanimë ishte e qetë. Sodiste me kureshtje ata dy avionët e bardhë që kishin çarë qiellin dhe kishin kapur «laraskën e zezë». Ajo i thoshte oficerit aty pranë:

— Tani e shikon nëna përse nuk vjen më në fshatin tonë laraska e zezë.

Oficeri vuri re afrimin e Skënderit.

— E, njeh atë, nënë?

— Nëna, e papërmbajtur, thirrri:

— Skënder, biri i nënës!

Piloti vrapoi drejt saj...

Sotir Andoni

DHËMBËZA E FUNDIT

Ishte një natë vjeshte, mbante erë fletë hardhie e aromë rrushi. Ne të dy me Xhevat in ishim shtrirë në mes të vreshtit, por s'kishim as kohë e as mend t'i ngjëronim kokrrat e ëmbla. Heshtje, qetësi, errësirë. Ndihej nata e thellë e më dukej sikur toka ishte shtrirë sa gjatë gjerë në shpinë dhe merrte frymë nëpër fletët e hardhive që shushuronin aq ëmbël, aq butë.

Mesnatë!

Këtë fjalë e pëshpërita unë pasi i hoqa xhamin sahatit të xhepit dhe përkita gishtërinjtë në akrepat e tij.

— Xhevat, — i fola shokut, — vajti ora, nisemi!...

Kur u çuam, fërgulluam, por të ftohtët nuk e ndienim, sepse ishim djem të rinj, unë s'ntatëmbëdhjetë dhe ai tetëmbëdhjetë vjeç.

Dhe të dy ishim zbulues të batalionit. Detyra jonë ishte jo e zakonshme. Njoftimi që pati ardhur në shtabin e batalionit thoshte: *Kolona gjermane do të kalojë natën e ardhshme në sektorin tuaj...*

Batalioni ynë kishte zënë vend në kodrat shkëmbore përmbi qytetin e vogël, kurse shtabi ne na kishte dërguar për zbulim. U zvarritëm një copë herë nëpër vresht, pastaj hymë në disa bahçe me lakra të bardha, kaluam një tel me gjemba, disa ferra e driza. Ishim brenda në qytet. «Pas meje, — më pëshpëriti Xhevati, — e gjeta...»

Zgjata, dorën e nëpër errësirë kapa pushkën e shokut tim dhe bëra pas tij. Ecnim të dy krahu për krahu, ngadalë dhe në heshtje të plotë. Mbaja me dorë kondakun e pushkës së shokut dhe menjëherë m'u kujtua se Xhevati gjatë gjithë kohës, që kur pati dalë partizan dhe gjer atë ditë e kishte përdorur kondakun e pushkës si çetele. Për çdo ditë që kalonte në luftë, ai shënonte në kondak një shenjë duke prerë njëfarë dhëmbëze me thikë.

— Këtu është kopshti i dajës, — më pëshpëriti edhe një herë Xhevati.

Trokiti ngadalë në një dritare të vogël nga ana e pasme e shtëpisë. Në herë, dy, tri. Mezi na u përgjigjën.

— Dajë, si jeni, mo?...

— Ti, Xhevat, je?

— Unë.

— Mirë jemi, mirë.

— Po ç'kemi këtej, o dajë? Ç'duket?

— Erdhën gjermanë të tjerë sot në drekë, thonë se po thyejnë qafën.

— I pe ti vetë? Dëgjove gjë të sigurt prej gojës së tyre?

— I pashë. Po për të dëgjuar... ikin, kështu thonë të gjithë.

— Si duken nga surrati?

— Janë të mërzitur dhe të egër, u janë bërë turinj të si të derrave, do të shporren.

— Po ç'keni një zhurmë atje brenda?

— E kemi gjënë e gjallë në ditë të hallit, nuk na

lënë t'i nxjerrim jashtë, u kemi shtënë ca lakra të bardha për të ngrënë.

— O dajë, po andej nga fshati, nga shtëpia ime, si janë?

— Mirë, mirë, dje ishte këtu Inxhia.

— Po nuk më thua, ata gjermanët ku janë përmbledhur?

— Sipër nga ana e fshatit nuk ka, janë mbledhur që nga Çezmat e Zonjave e poshtë, ka çadra shumë, sidomos rreth bashkisë. Po ju ejani brenda!..

— Jo, jo, kam edhe një shok.

— Po eja me gjithë shok!

— Tjetër herë, dajë...

Dhe përsëri u nisëm nëpër bahçet me lakra të bardha.

Pasi u zvarritëm ndonjë gjysmë ore, duke kaluar nën hundët e gjermanëve, arritëm në shtabin e batalionit dhe njoftuam.

Kur dolëm nga llogorja e shtabit, kishte filluar të binte shi. Komandanti na tha:

— Ju, zbulues, shkoni në llogoret e kompanisë së dytë dhe mos u largoni që atje, mund të niseni përsëri...

Hipëm mbi një majolë. Tej shtrihej Devolli i tërë, por errësira ishte e thellë dhe shiu që binte dukej të ishte i përzier me mjegull. Nuk shikoje sikur të ta bënim xec në sy.

Gjer këtu erdhi një zhurmë e papritur, një zhurmë e tërbuar, e egër dhe me rrapëllimë. Nga gryka e Cangonjit, që nën rrëzën e malit Ivan, po vinte këtej një kolonë gjermane.

— Ja, ky është bishti i gjermanit, — tha Xhevati me shaka.

Nëpër natën e thellë, autokolona gjermane hyri në Bilisht. Motorët nuk u fikën, u dëgjuan të tjera zhurma, shpërthime, shkëndija, zjarr. Dukej sikur gjermani po hidhte në erë çka mundte.

Në këtë çast plasi lufta. Hynë në veprim edhe të katër mortajat tona të rënda. Pastaj barazhet e mitra-

lozave mu në hyrje të qytetit. Tanët sulmuan. Por nuk kaluan as dy minuta, kur edhe gjermani na u përgjigj. Armiku e kuptoi menjëherë se po e qëllonim me mortaja gjermane. Filluan gjëmimet e artilerisë. Ne u ngulëm thellë në istikamet tona. Autokolona nisi të dilte nga qyteti, kaloi shpejt e shpejt nja dy kilometra, kur kompania jonë e tretë aty në xhade hapi zjarr.

Tani betejën e shihje si në pëllëmbë të dorës. Krimat dëgjoheshin të thata, herë-herë hynte ndonjë copë mjegulle në mes, flakët zhdukeshin ose dukeshin të zbehta e përsëri gjëmonte e buçiste gjithë Devolli.

Breshëritë e mitralozave gjermanë! Në çdo pesë plumba një dumdum. Të gjithë plumbat dukeshin si peshq të kuq, kurse çdo plumb i pestë dilte blu përzier me të gjelbër. Dhe këto breshëri dilnin nga tanket e nga autobлиндat.

Vija re se qitjet e armikut kalonin nganjëherë edhe kuturu, përpjetë qiellit, si ndonjë shatërvan i çrregullt me ngjyra.

Edhe drejt nesh vinin gjyle, por ato iknin larg e tutje, malit përpjetë. Papritur dëgjuam që na thërritnin:

— Hej, shokë zbulues, Xhevat, Nure!

— Këtu jemi, këtu!

— Ejani shpejt!

— Urdhër, shoku komisar!

Ishte komisar Ndrekoja. Por as dallohej fare. U takuam duke bërëtitur nëpër përcëllimën e shiut. Ai na tha:

— Kemi pesë shokë të plagosur, duhet çuar në Vërnik, e dini rrugën?

— E gjejmë, shoku komisar.

— Nisuni!

— Po këta gjermanët, shoku Nreko, sikur janë pirë sonte... si qëllojnë kështu kuturu?

— Nuk janë pirë, — gjeti kohë e na tha ai, — por e kanë fajin topat e tyre, vollen e vollen zjarr dhe tani u janë ngrënë viaskat e u katandisën si gojë pa dhëmbë. Këtij i thonë zjarr i çakërdisur. Nisuni!

Kur zbritëm nga mali shkëmbor, vumë re se rrugën nuk po gjenim dot në atë terr të plotë.

— Xhevat! Rruga e pret malin si brez, oburra në zvarritje!

U kërrusëm nëpër errësirë duke ecur me duar e me këmbë, atëpjetë, me hundë pas nesh dheut. Pas nesh vinin sanitarët me barelat.

— Pas nesh, shokë!

— More, pas jush... po ku, se?

— E gjetët rrugën?

— Do ta gjejmë.

Pushkët na ngatërroheshin nëpër këmbë e nëpër shalë, kapela nuk e di nga më iku, kërrusu, kërcë, hidhu herë majtas e herë djathtas me gishtërinjtë nëpër gurë të thepisur, nëpër gjembaçë e ferra.

Te një vend kapa kapa diçka të ngritur dhe të fortë. Bërtita:

— Hë! Hë! Xhevat, gjeta një gur që tregon kilometrat, këtej...

Shiu u dendësua, bataretë nisën të kuisnin më fort e zhurmat i hynin grykës së Vërnikut. Një shkapërderdhje e tërë gjëmimesh dhe shiu. Pastaj u bë edhe më keq. Natyra sikur nisi të luftonte me barazhet e topave gjermanë. Topat rrihnin qiellin, por edhe qielli nisi të qëllonte. Kjo na erdhi për hesap, sepse nëpër vetëtimat e rufeve nisëm të dallonim rrugën. Në atë gjënim të përgjithshëm, kur lufta kërciste në tokë e në qiell, sosëm në Vërnik. Ishim kthyer në trupa të qullur e të baltosur kokë e këmbë. Disa fshatarë kishin dalë te një korije e mbanin vesh. Kur njohën zërrat tanë, na u afruan. Ishim aq të lodhur, sa nuk nxirrnim dot fjalë nga goja. Nuk e di sesi hymë në një bazë. Të plagosurit i mori në dorëzim njësi i fshatit. Mbay mend një zjarr të mekur, të cilit iu hodhën shkarpa të thata, pastaj u dukën trarët e zinjtë të tavanit, disa çorape leshi varur nëpër ta, një magje, një hu ku ishte ndehur mish pastërma. Nuk e di sesi i nxora rrobat aq shpejt, me ca lëvizje të vështira, mekanike, i

përgjumur dhe pastaj... Pastaj nuk mbaj mend asgjë.

Dikush po më tundte nga supet.

— Ngrihuni! Çohuni! Fitore!

Të ngrihesha dhe të çohesha e kuptoja, por kjo fjala «fitore» pse hynte këtu!

Fitorja kishte ardhur!

Po. Ashtu kishte ndodhur.

— Ngrihuni, shokë, batalioni hyri në qytet!

Na u hapën sytë. Dhe me t'i hapur sytë, një letër nga komisarri: sa hodha një vështrim në të, kuptova se për ne me Xhevatën nuk do të kishte as lule, as fjalime e as qytet të çliruar, as njerëz e as farefis që na prisnin atje për t'u takuar ditën e parë të fitores.

Hymë në qytet, — na shkruante komisarri, — gjermanët thyen qafën. Por ka disa orë që artileria gjermane po qëllon vazhdimisht kuturu dhe në hava që nga toka greke, matanë maleve të Viçit. Hidhuni andej, he-toni çka ndodh dhe kthehuni me njoftime të sakta. Komisar Ndrekoja.

Korrierët që na sollën këtë letër, futën në çantat tona ushqime të kapura gjermanit dhe na uruan rrugë të mbarë.

Përsëri binte shi e kishte mjegull.

Sapo dolëm në majat e Vëmbellit dëgjuam gjithë atë rrokopujë që po bënte gjermani. Gjylet vërviteshin e fishkëllenin nëpër qiell e nëpër mjegull, iknin nuk e di se ku, larg maleve të Moravës dhe fushës së Devollit.

Xhevati më foli:

— Na e mori të keqen gjermani, e fituam luftën, o Nure!

— E fituam, o Xhevo!

— Ama të fut njëherë këmbët dhe damalugun në tokën time, pa deti kos le të bëhet.

— Do t'i futim, Xhevat.

— Ore Nure!

— Hë!

— Po si t'ia bëj unë sot! Ti e di, gjatë gjithë

luftës kondakun e kam bërë çetele, kam shënuar në të me dhëmbëza çdo ditë partizane, po sot që mbaroi lufta?

— Sot duhet ta shënosh në çetelen e rindërtimit të vendit, Xhevat...

— Mirë e ke ti, ashtu duhet.

Dhe qeshëm të dy.

Rruga plot me gurë e shkrepë të kuq, driza bu-shi e driza dëllinje. Qiell i zi dhe mjegull e dendur dhe përmbi të gjitha fishkëllimë gjylesh.

Kur kapëm majën, anembanë nuk dukej asgjë. Rrallëherë zvarritej ndonjë mëngë e mjegullës dhe dukej turbull ndonjë fshat, një përrua, një korije gjysma-ke. Pastaj përsëri mjegull e tym. Por veshët na u shurdhuan më keq. Artileria gjermane qëllonte më me ngulm dhe malet dridheshin nga gjithë ato rrapëllima e dyndje të ajrit.

— Ku ndodhemi vallë?

— Kufirin duhet ta kemi kapërcyer me kohë, Xhevat, këto janë fshatrat e grekut, ja, këtu duhet të jetë Smërdeshi.

— More, po ti i ditke më mirë se unë që kam qenë...

— Të thashë një herë, kam dëgjuar shumë gjëra për këtej, këtyre maleve kanë luftuar kapedan Dellçevi e kapedan Çakallarofi kundër turkut.

— Ç'janë këta?

— Komitë maqedonas. Bile di se njëherë, këta komitët e Maqedonisë ftuan në ndihmë edhe Themistokli Gërmenjin...

— U vajti?

— Posi, me gjithë çetën bile.

— Demek mbaroi lufta, Nure.

— Kjo që dëgjojmë, është e fundit.

— Atje në fshatin tim s'di se si do t'ia bëj me aga Sadushin.

— Po pse?

— Nuk e di derrin, nuk e di nga i rrahin barqet.

Po kokën kam për t'ia ngrënë, qenit! E di ç'na punoi?

— Hë...

— Mbetëm keq ca vjet më parë. I hyri tim eti dhe i bleu livadhin e vetëm që kishim. Babai nuk deshi, por e keqja, dhe agai e gjeti ditën. «Po me një konditë, o aga, — i tha babai. — Mos e bëj për fjalë, se më vjen turp pa, kur të vijë koha e korrjes së barit, do ta korr vetë e ta sjell barin gjer në shtëpi. «Dakord». «Dakord». Këtë fjalë e mbajti agai për tre vjet. Të kartërtin na e ktheu. «Pse e ktheve, o aga?» «E ktheva se je bërë njësh me kuqalashët bashkë me tët bir dhe doni që të na hidhni me këmbë përpjetë.»

Hapëm çantat të hanim bukë, gjithnjë duke ecur përpjetë shkrepave me gurë. Kutitë konservash gjermane, bukë e zezë gjermane prej thekre dhe ujë gjerman, ca si shishe të vogla me ujë e sodë.

— Këta gjermanët kanë erë tjetër.

— E, o Nure, e ke vënë re edhe ti?

— E kam vënë. Gjermanët dhe plaçkat e tyre mbajnë erë si temjan, si squfur, diçka si barut e naf-të të përziera bashkë...

— Po, po, ashtu. Kurse pipinot kishin erë tjetër. A, lëre ç'më ka gjetur njëherë belaja mua!

— E... krerët e italianëve, oficerët, mbanin erë livando, sepse plaçkat e oficerëve ishin të lyera me lëng trëndafili. Kurse ushtarët mbajnë erë makarona e gjalpë margaritë a si i thonë.

Qeshëm të dy me Xhevatin.

— Lëre, o lëre, do të kemi se ç'tu tregojmë kalama-
majve pas lufte.

Rrugë e gjatë. Nisëm të vareshim tatëpjetë Maleve të Viçit. Gjithnjë shkëmb e gur, dëllinja, driza, mjegull, shi dhe mbi të gjitha bombardim i rëndë i artillerisë gjermane. Më tha Xhevati:

— E sheh gjithë këtë shkëmb e gur... Këtu është mbretëria e gjarpërinjve, në behar këtu të çan gjarpë-ri...

Një zhurmë përpara. Qëndruam në vend.

— Kujto qenin, rrëmbe stapin, — tha Xhevati, — pa nuhat edhe ti...

Nuhata e ngrita supet.

— A nuk të mban erë makarona?

— Jo, s'më mban asnjë erë.

Papritur, që nga mjegulla na doli një njeri. Ishte një italian i veshur mos më keq, duke tërhequr pas një mushkë.

E dinim se gjermanët i mbanin italianët pas si robër dhe hyzmeqarë. Sa na pa ne, ngriu në vend. Pastaj, kur ne po e shihnim pa të keq, na u lëshua sipër:

— Partixhiani, mama mia! Gjermanët janë atje poshtë...

— Mirë, mirë, po ulu atje dhe na trego!

Ai ishte copë e trokë. Na lutej të mos e vritnim, na lutej ta merrnim me vete. Na hapi portofolin dhe na tregoi nënën, motrat, portokallet e Italisë dhe portin e Brindisit. Hoqi mënjanë xhakëtën dhe na tregoi kë-mishën.

— Nuk e kam të zezë, nuk jam fashist.

— Mirë, po pa na trego, ç'bëjnë gjermanët aty poshtë, sa janë e përse shtien?...

— Partizanët, — tha italiani, — kanë hedhur urat në erë e gjermanët nuk i tërheqin dot depot me municione. Prandaj kanë futur artilerinë në mes të depove me armë dhe bjeri t'i biem, qëllojnë si të tërbuar nga të mundin e si të mundin...

— Ashtu?

— Po. Nuk ju gënjej, do t'ju shërbej, vetëm merrmëni me vete në Shqipëri, atje ka njerëz të mirë dhe bukë, unë jam djalë i ri, punoj dhe fitoj bukë... Më jepni fjalën...

U nisëm, ai përpara, ne pas tij.

Rrobat na kullonin ujë, flokët më ishin lëpirë e më ishin shtruar gjer mbi hundë. Ujërat më tridhnin në grykë e nëpër trup.

Më në fund dolëm në një cep të pyllit. Pritëm një

copë herë. Duhej sikur artileria po shkallmonte tokën. Tani topat i kishim fare pranë, kundërmonte barut, leckë e djegur dhe squfur. Erë gjermani. Fryu era dhe u hoq një copë mjegull, u bë sikur rripej ndonjë katalan përrallash e pastaj vështruam... Në një pllajë të pjerrët ishte një korije dushku me tokën gurishite, në mes të korijes nja njëqind e ca topa vendosur në formë gjysmërrethi e në mes të atij gjysmërrethi, ishte një depo e stërmadhe gjylesh. Ushtarët gjermanë, nëpër shi e nëpër të ftohtë (ata që ishin më afër topave), kishin hequr xhaketat, kurse shërbyesit e topave ec e jak me ca si tezga duarve duke afruar gjylet. Që nga gjysmërrethi qëllon drejt tokës sonë, drejt Maqedonisë e fshatrave të grekut. Predhat binin fushave, kodrave, fshatrave.

— Këtu duhet bërë një punë, — më tha Xhevati.

— Çfarë?

— Ta gjejmë mënyrën dhe t'i kallim zjarrin asaj depos me gjyle. Mbarojnë municionet dhe ata s'kanë me se të shtien më...

— Po si kallet ai zjarr se?...

— Shohim e bëjmë.

Xhevati kafshoi buzën e poshtme dhe zuri të mendojë. Italiani dridhej nga të ftohtët dhe vazhdonte të na lutej:

— Mos më lini këtu, jam djalë i ri, do të punoj...

Xhevati ngriti kryet e tha:

— Unë, o shoku Nure, do të bëj një punë, sa të bjerë nata... do t'u vete gjer atje... Ata qenër po përvëlajnë fshatrat... Kushedi sa të pafajshëm do të vriten në popull...

— Po të shkosh ti, do të vij edhe unë...

— Jo, jo, ti do të qëndrosh këtu... ka rregulla lufta.

Më vështroi në sy dhe ndoshta nuk deshë të ma thoshte troç se ai ishte skuadërkomandant në kompani.

— E pastaj?

— Ti me italianin më prisni këtu, po të jap dylbinë, ti më jep bombat e dorës që ke. Pa u kthyer unë mos u nis, në mos për një orë, aty nga mëngjesi unë jam këtu. Dakord?

«Dakord!»

Xhevat i kontrolloi pushkën, e fshiu mirë, ia përkëdheli kondakun dhe unë edhe një herë i pashë shenjat në çetele. Ndoshta donte dhe dy sahat që të bëhej natë.

— Kështu, shoku Nure, më prit këtu... Artileria e atyre kushedi sa dëme po bën nëpër fshatrat e pafajshme!...

— Këtu, Xhevat... Po hap sytë...

Më bëri një shenjë me dorë dhe humbi nëpër mjegull.

Italiani përsëri nisi të më çante kokën. Kishte hallin e vet, kurse mua, më dukej se kisha përmbi shpinë shokun tim, Xhevatin. Çfarë do të bënte ai, si do ta bënte, si do të kthehej, a do të kthehej!

Era fryu më me tërsëllëm. U bë më e rreptë dhe më e fortë. Mjegulla nisi të shpërndahej, artileria gjermane nuk pushonte. Tytat e gjata të topave i njomte dhe i ftohte shiu dhe ata nuk kishin pushim. Vështrova edhe një herë andej. Arkat e mëdha me gjyle rrinin në stiva tepër të larta. Topçinjtë gjermanë herë pas here futnin nëpër tytat ca paçavure të gjata e fshinin zgjyrën. Pas çdo qitjeje dukeshin gëzhojat e verdha prej tunxhi, si dhelpra verdhaste, tek kërcenin prapa, lëshonin avull e tym e përplaseshin përtokë.

Vura dylbinë që të shihja më mirë. Nëpër Caisin me një sy e me një kryq shifrash në xham, dukeshin gjermanët fare afër. Njëlëshin hundët e tyre si feçka, çizmet prej lëkure gjer në mes të pulpëve. Trupa të shëndoshë, djem të gjatë. Në një çast sikur më erdhi gjer në vesh një urdhër i shqiptuar në gjermanisht me një zë të egër e të thekshëm. Pastaj krisma e krisma gjithnjë. Trupat e zhveshura të gjermanëve herë pas here më dukeshin si të gjelbër e me ca ngjyra

blu. Pastaj e kuptova se kjo vinte prej lenteve të dylbisë.

Zuri të më brente përbrenda. Nga u zhduk Xhevati? Po sikur të përpiqet ballë për ballë me rojat? Edhe mundet, mbase e qëllojnë dhe e vrasin dhe unë kurrë nuk kam për ta marrë vesh fundin e tij. E si mund të dëgjosh të shtëna pushkësh nëpër atë rrokopujë?

Italiani nxori kapelën e tij (njëfarë republike prej alpini), dhe deshi të ma vinte në kokë.

— Ik, dreq, nuk e dua, mos m'u lëpi kështu, ta dhamë fjalën e pikë...

I thashë «ta dhamë fjalën», sepse kështu më dukej, sikur e kisha Xhevatin atje. Por...

Papritur mali u drodh, me gjithsej, sikur u përplasën atje kushedi sa rrufe! Nuk ishte dridhje topash, nuk ishte nga qitjet e artilerisë! Ajo buçimë dhe lëkundje ishte si një tërmet i fortë, i rëndë. Pastaj një krismë e jashtëzakonshme, një buçimë e lemerisur. Nën shtytjen e ajrit u përplasa përtokë, ndjeva sikur diçka më goditi mu në bark, pashë nëpër qiell disa fluturime e vërtitje trupash pa formë, tym, flakë, fishkëllima të frikshme nëpër qiell ...

Hodha sytë nga gjysmërrethi i artilerisë gjermane ... Në vend të atyre që ishin disa çaste më parë, atje dukej tani njëfarë grope si humnerë, një truall i rrënuar, i çarë, i përmbysur, copëra hekurishtesh e gryka topash të çapëluar, të hedhur këmbëpërpjetë... Nga fundi i asaj grope diçka përzihej e llokoçiste... po dilte ujë i zi, i turbullt, kurse anembanë pylli e korija kishin marrë zjarr e po digjeshin... Tym e flakë!

«Po Xhevati? Ç'u bë Xhevati?»

Ngela atje si gur varri. Italiani qe shtrirë përtokë dhe po dridhej, më shihte në sy. Por ai kishte qenë edhe alpin, edhe artiljer. E pyeta dhe m'u përgjigj. Por përgjigjen e tij unë nuk desha ta besoja. Zura kokën me duar.

Dhe në atë qetësi që u vendos, u dëgjua disa

fishkëllima të çuditshme. Italiani ngriu në vend dhe më shihte mua. Nuk kuptonte asgjë. Nëpër flakët e du-shkerës fishkëllimat shtoheshin.

— Ki mendjen, — i thashë alpinit, — ruhu!...
Ai buzëqeshi hidhur e ma ktheu:

— Tani s'kemi përse të ruhemi, atje u bë kasapha-në, nuk mbeti njeni i gjallë...

— Jo, jo, — i thashë, — këta që fishkëllejnë janë gjarpërinj... Këtu vendi ka shumë të tillë, kanë qenë strehuar në tokë për dimërim, por zjarri po ua djeg lëkurën, i zgjoi nga dimri e po i përvëlton... dëgjo si pënpëliten...

E lashë italianin të më priste aty dhe zbrita tatë-pjetë, por ai m'u qep pas, kishte frikë se e lija atje. Më kishte marrë koka zjarr e nuk pyesja fare për rrezik e për armik. Nisa të thërritja: «Xhevat! Xhevat!... — por askush nuk më përgjigjej.

Mora rrugën tatëpjetë, fishkëlleva, bërtita, thirra përsëri emrin e Xhevatit. Asnjë përgjigje. Vetëm gjarpërinjtë po digjeshin e fishkëllenin. Prita derisa ra, na-ta, prita gjithë natën e gjithë ditën. Por qe një pritje e kotë. Xhevati nuk u duk më.

Dhe unë e kuptova të vërtetën e madhe, të rëndë e të zezë. Atë ditën e parë të çlirimit dhe atë ditën e fundit të luftës, ai në kondakun e pushkës dhe të jetës së tij kishte shënuar dhëmbëzën e tij të fundit.

1978

Shevqet Musaraj

MAUZERI

Edhe vdekjen e priste Breshan Lara, por që vajza e tij të dilte partizane pikërisht atë ditë kur ai po përgatitej ta martonte, këtë nuk e kishte shkuar dot ndër mend. Ku e gjeti kohën, e mallkuara? Të kishte shkuar njëherë në shtëpi të saj, pa atje le të bënte si të donte. Turpi ose nderi atëherë nuk do të ishin vetëm të të atit, por edhe të të shoqit e të vjehrrit. Fundi, shtëpia e krushqve shtëpi partizanësh ishte...

Kjo arratisje kaq e papritur e së bijës ishte një damlla tjetër për Breshan Larën, më e madhe nga ajo e dy netve të kaluara, kur u shkul nga korigja përmbi fshat e ra mbi kasollen e tij të dhive, silkur e drejtoi vetë i paudhi, një alamet shkëmbi sa gjysma e shtëpisë, që zuri nën vete dy dhitë më të mira: Kabadhën, që bënte vit për vit nga dy keca, dhe Verdhën-shytë me ato dy mrezdat nën grykë, të cilën e donte të thuash njësoj si çupën.

Atë natë Breshani s'kishte lënë zot e shenjti pa

sharë për fatkeqësinë që i kishte rënë, por aty afër të gdhëri, kur vuri re se edhe nëntë dhitë e tjera kishin shpëtuar kot, vetëm për «gabimin» e tij, se kishte harruar hapur derën e kasolles, u zbut pak e filloi ta ndreqte gojën edhe me zotin e me shenjtorët. Mirëpo pas cazë, kur u kthye të merrte një sy gjumë, iu kujtua mauzeri që mbante fshehur për ditë të zezë, në atë strof-kën e posaçme nën strehë të kasolles. Dhe ja, tani, gjithë ajo pjesë e kasolles, bashkë me mauzerin, ishte shkatërruar nën atë shkëmb të llahtarshëm, të cilit, edhe sikur i tërë fshati t'i përvishëj me vare e me qysqi, nuk i bëhej dot dermani. Qe ngritur përsëri si i prishur mendsh e kishte vrapuar te kasollja, me shpresë se mos, kushedi, fati i tij kishte bërë ndonjë mrekulli, por vuri kujën kur pa me sy se ç'kishte ndodhur. Shkëmbi kishte shembur e bërë pluhur nën vete gjithë atë pjesë të kasolles ku ishte fshehur mauzeri.

E shoqja s'la kusur që t'ia largonte dëshpërimin pa guxuar dot t'i shfaqte një dyshim të saj që, sigurisht do ta tërbonte Breshanin, por do t'i ngjallte edhe shpresën se mauzeri mund të binte ndonjëherë në duart e tij. Dhe, vinte nga vinte, e sillte gjithnjë fjalën tek ai ngushëllimi që bëjnë gratë zakonisht në raste fatkeqësish të tilla: «Pastë marrë të keqen e të zot...»

Kështu i kishte punët Breshan Lara atë mbrëmje, kur mori lajmin që e bija kishte dalë partizane. Dhe, ngaqë s'kishte kujt t'i ankohej, nxihej e vrenjtej në fytyrë më keq se ajo, palltoja e shajaktë që mbante veshur dhe gjithë vrerin që i mbështillej në grykë ia përplaste së shoqes:

— Ti i dhe udhët e ujqve çupës, ti... Ti ia bërë mendjen veri...

Ajo ulte kokën e s'ndihej, sikur donte t'i thoshte: «Bjermë! E bëra unë këtë faj.»

Dhe, ç'është e vërteta, edhe krejt e pafajshme në këtë punë nuk ishte Shaniko Lara. Nga frika e ballistëve, që vinin shpesh në fshat bashkë me gjermanët dhe

s'kishin punë tjetër veçse të nxirrnin maná për trahaná, sidomos kur u zinte syri ndonjë vajzë të bukur, e kishte dërguar të bijën te të vëllezërit që banonin rrëzë malit, në mes të ca shkëmbinjve, ku nuk shkelte lehtë këmba e gjermanit dhe e ballistit. Tani i kujtohej mirë Shanikos se si e bija, para se të nisej për te datat, i kishte ardhur disa herë rrotull strehës së kasolles ku qe fshehur mauzeri. Mos vallë ajo kërcure e kishte pasur me kohë ndër mend të dilte partizane dhe, më qëllim, e rregulloi punën që të merrte edhe mauzerin e t'et me vete? Kështu duhej të kishte ndodhur, kështu. Zaten një dyshim i vogël për këtë çështje i kishte lindur Shanikos që atë natë kur ndodhi fatkeqësia e shkëmbit që ra mbi kasollen e dhive, dyshim të cilin nuk guxoi t'ia shfaqte burrit.

— Po mua më quajnë Breshan Lara, — lëvizi edhe një herë nofullat më me inat i shoqi. — Dhe ja ku po ta them shqip: Ose më sill çupën gjer nesër në drekë, ose ngarko edhe vetë plaçkat e shporru nga shtëpitë këmbët!

Shanikoja vuri duart në kokë. Si ishte e mundur që i shoqi të arrinte gjer në këtë pikë?! Kaq fajtoreshtë ishte ajo, sa të meritonte ndarjen nga burri pas njëzet e ca vjetësh?

— Ti bëj si të të thotë mendja, po nuk e ke mirë kështu, — guxoi më në fund të hapte gojë.

— Jo, moj! — shtrembëroi buzët Breshani dhe iu vërsul: Po si thotë ajo koka jote, si? Të turpërohem unë me krushkun? Me Jaho Thanën, që fshati e çmon dhe e nderon si burrin më të mirë të vendit? Të vete t'i them që kështu ma punoi çupa? Dhe ai të më pështyjë në fytyrë e të më thotë: «Jazëk të qoftë që s'që i zoti t'i vije fre një copë çupe?» Hë, de, fol! Kështu mendon ti?

Tërë atë natë shtëpia zjeu nga të thirrurat e sokëllimat e Breshanit dhe nga rënkimet e së shoqes, që kishte plot njëzet e dy vjet në atë derë dhe po ndahej

përgjithnjë vetëm me një bohçe plaçkash në krah, ashtu siç dilet nga mundimi.

Në mëngjes fshati u gdhi me potere. Gjermanët e ballistët kishin lënë një pìrg me të vrarë në një pritë pantizane gjatë natës, nja dy-tre kilometra përtej fshatit, dhe ishin thyer keq. Por qe hapur fjala se do të ktheheshin përsëri me fuqi më të mëdha për të nxjerrë ujë të zi në fshat. Tërë fshati po merrnin masa, kurse Larajt s'dinin gjë.

Shanikoja me bohçen në krah kapërceu portën e oborrit e po ecte kokulur, sikur kishte bërë ndonjë turp dhe kaq shumë e kishte humbur mendjen nga gjithë ato që i kishin ndodhur natën me të shoqin, sa s'merrte vesh fare se ç'po ndodhte rreth e rreth saj. Tej-tëhu, duke u mbështetur në një shkop të dëllinj-të gdhëra-gdhëra, i vrenjtur e me vetulla të ngrysur, sikur i ishin mbytur gjemitë, po vinte në Laraj krushku i shtëpisë, Jaho Thana. Le, po kishte vënë në brez edhe një kobure të madhe sa gjysma e shkopit.

«Erdhi i nëmuri, — psherëtiu me vete Shanikoja. — Mezi paska pritur të gdhihet, që të kërkojë llogari.» Dhe i iku gjaku kur mendoi se, nga të grindurit me fjalë në mes të pleqve, mund të arrinte puna edhe në vrasje. Apo s'kishte edhe i shoqi një kobure më të madhe se atë të krushkut, të cilën s'e hiqte kurrë nga brezi. Shanikoja i mendoi të gjitha këto vetëtimthi, por meqë s'kishte ç'udhë t'i jepte çështjes, u shti sikur nuk e pa krushkun dhe e la të kalonte pa i folur.

— Po ti, moj zonja krushkë, ku shkon kështu? — i thirri ky si me romuz. — S'paske as aganë me vete, pale...

Gruaja ngriu në vend. Me sa dukej, krushku po ia niste sherrit që këtu.

— Në lumin që më mori, — u përgjigj. — Ku të shkoj gjetkë? — dhe i shpëtuan lotët.

Jaho Thana e shikoi gjatë nën ato vetullat e ngrysur dhe tundi kokën në një mënyrë që gruas iu duk

sikur donte t'i thoshte: «S'ma mbush dot mendjen, jo, me ata lotët e tu. Po ç'të të bëj, që je grua, pa dija unë si të ta hiqja një plumb ballit mu këtu buzë udhës.»

— Po atë trimin tënd në shtëpi e ke, apo ka marrë malet edhe ai si të tjerët? — pyeti përsëri krushku. Këtë radhë romuzi i tij dukej sheshit.

— Në shtëpi, — u vrenjt Shanikoja dhe diç murruri akoma, me vete. Ajo u zemërua aq shumë nga kjo sjellje e papëlqyer e krushkut, sa, e kishte si e kishte punën me të shoqin, vendosi të kthehej edhe një herë në shtëpi e t'i thoshte me zemër të hapur: «Ngrehu t'i heqim së bashku një dru të mirë këtij krushku, që po vjen të na tundë këmbët sikur na ka shërbëtorë të tij, pa pastaj bëj ç'të duash. Vritmë fare, në qoftë se s'u ngope me boshamenë!) që më dhe.»

— Fol, moj! Pse përtyפש ashtu? Apo të ka vajtur frika në palcë? — kërkoi sqarime krushku, gjithnjë me fytyrë të vrazhdë.

— S'kam ç'flas. Urdhëro në shtëpi, në do që të kërkosh hesap. Ka baba çupa. Pse më drejtohesh mua, zotrote? — ia plasi me zemërim gruaja dhe, pa ia hedhur sytë krushkut, që ndryshoi përnjëherësh në fytyrë e diç u mat të thoshte, u sul me vrap për në shtëpi.

Breshan Lara e pa të shoqen tek hyri si furtunë dhe vuri re me bisht të syrit çdo lëvizje të saj. Ajo përplasi bohçen për sheshi dhe rrëmbeu sëpatën, që ishte varur prapa derës.

— Ëhë! — sokëlliu me përçmim Breshani. — Dashke të ngresh edhe dorë, pale... — dhe brofi në këmbë i hakërruar.

— Nuk e kam me ty, jo! Po nxirr koburen e dil,

1) (turq.) — me kanosjen

— i tha me inat gruaja. — Jaho Thana po vjen të të vrasë...

Breshani mbeti një hop i trullosur, me sytë ngrirë tek e shoqja.

— Jaho Thana, — the?... Vjen të më vrasë mua? ... — murmuriti pastaj nëpër dhëmbë duke përpjekur disa herë kapakët e syve. — Kështu do ta gjejë fjalën ai me Larajt? Jo, moj!

— Erdhi, të thotë Shanikoja, po ngrehu, — ia pati gruaja, e zverdhur gjer në majë të hundës.

Në kalldrëmin e oborrit u dëgjuan këpucët me gozhdë të krushkut.

— Jo, moj! — thirri përsëri Breshani dhe, pa e bërë të gjatë, nxori nga brezi koburen e u vërsul përjashta. U derdh prapa tij edhe gruaja me sëpatë në krah.

Krushku sapo kishte hyrë në oborr. Kishte mbështetur shkopin prapa portës dhe po ecte ngadalë e me mendje të humbur, duke tundur kokën, sikur pyeste vetveten: «Ç'pati ajo djall Shaniko që iku aq e zemëruar? Mos nuk ishte në terezi dhe i mori tjetër për tjetër fjalët e mia?»

— Urdhëro e fol! — iu kacënuua Breshani, që katër a pesë hapa larg dhe i drejtoi koburen me gishtin në këmbëz, kurse Shanikoja ngriti sëpatën.

Krushku shtangu në vend. Me të vërtetë Shanikoja s'paskësh qenë në vete dhe kushedi se ç'farë turpesh do t'i kishte përrallosur të shoqit.

— S'të marr vesh se ç'kërkon të thuash, — iu kthye Breshanit, duke shikuar me bisht të syrit edhe Shanikon.

— As unë s'të marr vesh se ku e ke hallin që më ardhke me kobure në brez që pa gdhirë, — u përgjigj tërë inat Breshani.

— Po vijnë gjermanët, more! Nuk e shihni? — uturiu si i ndërkryer krushku. — Fshati i gjithë po ikën me kuç e me maç, kurse ju... Ja ku e kam hallin.

Breshani hoqi gishtin nga këmbëza e kobures dhe, si e shikoi nga koka gjer te këmbët të shoqen, që kishte ulur sëpatën e po çapëlente sytë e hutuar, iu kthye krushkut:

— Gjermanëve s'ua kam frikën unë, zoti krushk. Por çupës qysh t'ia bëj, çupës!

— Çupës? — vrenjti vetullat me shqetësim të madh krushku. — Pse çupës? Nuk e merr dot me vete?

Breshani uli kokën i turpëruar.

— Se më nxiu faqen me ty, o Jaho Thana. Doli në mal me partizanët pa më pyetur as mua as të ëmën.

I tha këto si me të përtypur dhe priti që krushku të vërsulej. Po krushku as u vërsul as u zemërua. Përkundrazi, hapi sytë i gëzuar, sikur mori kushedi se çfarë sihariqi, dhe iu hodh në qafë Breshanit me të thirrura:

— Hallall e pastë!... Hallall e pastë!... Dhe ti s'i bën shyqyr perëndisë, ë? Ah, Breshan, Breshan! Kurse mua aty më rrinte mendja, te çupa. «Zoti na ruajtë, — thosha, — sikur të vijnë gjermanët e ta gjejnë brenda»...

Atë çast u dëgjua prapa qafës, në të hyrë të fshatit, zhurma e autoblindave të para që po vinin.

— Shpejtoni! — briti krushku duke tërhequr për dore Shanikon.

Breshani, përkundrazi, në vend që të gëzohej nga ai qëndrim i krushkut për punën e çupës, u err përnjëherësh në fytyrë dhe, pa lëvizur fare nga vendi, filloi ta shikonte krushkun me një vështrim të hidhur e të menduar.

— Hajde, de. Ç'më shikon ashtu? — i tha ky me qortim.

Po Breshani, me atë vështrimin e tij të hidhur e të menduar, gjithnjë nga krushka, dhe me mendjen gjetkë, zuri të murmuriste me vete: «Jazëk! Jazëk! Për këtë ditë e kisha ruajtur të shkretin, për këtë ditë. Ku

të mbytem unë pa të?» Dhe s'luajti që s'luajti nga vendi.

Jaho Thana puliti sytë duke shikuar i habitur herë-rë Breshanin e herë të shoqen.

— E ka fjalën te mauzeri, — i pëshpëriti ajo në vesh.

— Ç'mauzer, more?! — ia pati Jaho Thana duke iu kthyer krushkut. — Mauzeri na mori të keqen. Do të bëjmë si të bëjmë tashti edhe me kobure. Merr vesh, apo jo, si është puna? Luajti këmbët, të thonë, se po na zënë të gjallë.

— Mauzeri... — vazhdonte akoma Breshani, pa ua vënë veshin fjalëve të krushkut.

Përtej në qafë u duk autoblanda e parë. Përnjëherësh, nga ana e sipërme e rrugës, që prapa shkëmbinjve ku kishte zënë pritë një njësit partizan, filloi zjarri.

— Tundu! — sokëlliu krushku.

Breshani përsëri s'u tund. Vetëm se tani nuk shikonte më as krushkun as të shoqen, por më sytë gjysmë të mbyllura zgjaste veshin e dëgjonte me vëmendje andej nga vinte zhurma e armëve, në mes të të cilave dallohej, me ndërprerje të shkurtra, krisma e një pushe që ndryshonte nga krismat e tjera.

— Do të vish, apo jo? — iu kanos për herë të fundit krushku dhe eci disa hapa tutje, duke tërhequr pas vetiu Shanikon, e cila matej të thoshte diçka, por s'kishte guxim.

— Pa ndaluni pak, ndaluni... — tha me një zë pak si të gëzuar Breshani, — Nuk dëgjoni gjë ju?

Dhe, pa pritur përgjigje, duke mbajtur gjithnjë veshin andej nga vinin krismat e armëve, thirri: — Ai është, ai! Ma prisni kokën më qoftë se nuk është ai. Po si të ketë ndodhur kjo punë, si?

Jaho Thana shkëmbu një vështrim të shqetësuar me Shanikon: Mos vallë po çmendej Breshani që po fliste ashtu si përcart?

— Ai është. S'më gënjen mua, jo! — vazhdoi du-

ke fërkuar duart i gëzuar Breshani. — Mauzeri im!
Mauzeri im. Cili të jetë ky firaun që shtie me të?

Shanikoja uli kokën e zuri të qeshte nën hundë.

— Pse qesh, ti, moj? Apo... — iu hakërrua i shoqi.

— Ku ta dish? — u përgjigj me të truar gruaja.
— Ndofta çupa ka punuar ndonjë djallëzi. Vetëm ajo e dihte vendin ku qe fshehur mauzeri.

— Çupa! — hapi sytë Breshani dhe mbeti një hop si hu në këmbë, duke ndukur gishtin. Ah, në më rëntë dot në dorë! — psherëtiu pastaj si me shumë zemërim, por, nga sytë që i shkëlqenin, dukej që ishte gëzuar dhe nuk i kishte me gjithë mend, ato që thoshte.

Në këto e sipër, zjarri në pritën partizane filloi të rrallohej dhe ca nga ca pushoi fare. Edhe zhurma e autobllindave s'dëgjohej më. U kuptua që nencet nuk ia dolën dot planit në krye dhe Jaho Thana me krushqit s'e panë të udhës të largoheshin.

Pas pak, përmbi fshat, monopatit që gjarpëronte rrëzë korijes, kaluan në rresht njëri pas tjetrit, nja shtatë a tetë partizanë. Breshan Lara njohu në mes tyre të bijën me flokët që ia shpupuriste era; me një-rën dorë shtrëngonte nga tyta mauzerin, të cilin e kishte vendosur horizontalisht mbi sup. Druri i lustruar i tabanit dhe pjesët e bardha metalike të armës vetëtinin në rrezet e diellit.

— Qenka edhe merakqeshë, pale! Sa pastër që e paska mbajtur, shejtania! — hoqi në zemër i ati, duke shikuar buzagaz krushkun, që po matej të largohej. — Po ti, moj, ç'pret? — iu kthye pastaj së shoqes. — Mos kërkon të na e lësh krushkun të ikë pa pirë as kafe?

— Unë s'jam më zonjë shtëpie, — bëri sikur kundërshtoi Shanikoja. — Po hajde... Të urdhërojë brenda zoti krushk, pa aty e gjejmë fjalën.

Breshan Lara nduku buzët e, me një lëvizje të syrit, i dha shenjë që të mos e zgjaste.

FORTESA

U ul mbi një kërcu shelgu, anës lumit. Ujërat kishin shterur, sepse shirat e vjeshtës nuk kishin zënë ende dhe lumi rridhte si i përgjumur.

Ky ishte lumi i tij. Ai mund të përfytyronte kur të donte gjithë bërrylakët, gropat, vatë dhe shtjellat e ujërave. Gjithë fëmijëria e tij ishte këtu: larë nëpër pellgje, fshehur nën hijen e rakitave, shtrirë në barin e livadheve. Ujërat po merrnin ngjyrën dhe ftohtësinë e mugut. Pas kodrës, që nxinte nga dëllinjat, ishte fshati. Ai duhej ta kishte pritur errësirën në dushkajë, po lumi e kishte tërhequr me rrjedhën e tij që i vinte në vesh si një gurgullimë e fëmijërisë. Donte të besonte se e kishte mashtruar mugëtira e zakonshme e pyjeve të dendura dhe nuk e kishte kuptuar që ende s'ishte ngrysur. Megjithatë ai ishte i qetë sepse asgjë s'pëttinte. S'kishte asnjë lëvizje dhe qetësia ngjyrëkafe e pyllit ishte shtrirë si për gjumë në tërë hapësirën që i hante syri. Ishte hapësirë e gjerë, rrethuar me kodra

të rrumbullakëta, skërfitur nga ara të pjerrëta dhe ngastra korijesh të vogla.

Babai rrëfente se dikur të gjitha kodrat ishin të veshura me korije dushku e lisi dhe se nëpër rrahët e tyre mërzenin derra të egër. Baldosat venin natën nëpër misra dhe ata i ruanin misrat prej tyre duke fjetur arave, nëpër kasolle kashte. Pastaj baldosat u zhdukën, sepse pyjet u prenë. I prenë ushtri të huaja, që luftonin aty. Nga gjithë rrëfimet e fëmijërisë, ai mbante mend ato të babait për ushtritë e huaja që prenë pyjet dhe ende më lashtë, për kohën kur u vra gjyshi Dine. Historia e gjyshit Dine atij i ishte dukur përherë si një përrallë dhe fantazia e tij e vishte atë gjithnjë me ndodhi të reja e të çuditshme.

Sa vjet shkuan që kur e tret nën një dorë dhé pylli gjyshi Dine? Gjyshi Dine bridhte me martinë krahut. Babai me maliher. Ai kishte një patickë. Ai bridhte malit tani bashkë me shokët e batalionit, kurse gjyshi Dine kishte bredhur i vetëm. Nëpër trojet dhe sinorët, si i çartur. Kur e kur, martina e tij qëllonte derra me dy dhe me katër këmbë. Me historinë e gjyshit, ai ishte përkundur që fëmijë, që atëherë kur fërkonte pas gurëve të mprehjes një jatagan të ndryshkur që e kishite gjetur në tavan. Ajo ishte si një përrallë e zyrtë, ku lëviznin nëpër terr njerëz tinëzarë, hajdutë e pritarë që mbajnë erë këllirë, si qentë e staneve...

...Ishin pesë hajdutë dhe kapedan Shashoja gjashtë. Jo komitë të mirë, po hajdutë të gjësë e të njerëzve. Kapedan Shashoja e hiqte këmbën osh, si kërcu. Heshtje. Pastaj, zëra të çuditshëm të pyjeve. Pastaj, fëshfëritje fletësh nëpër opinga. Heshtje. Qukitje të thata kukapikësh. Klithjet e kalit të qyqes. Kërcitje degësh. Fëshfëritje tinëzare. Pesë hajdutë. Dhe çalamani Shasho gjashtë. Mjekërshpupurishur nga era, si prift. Dëmos me mjekër si të papa Ndonit, se Shashoja ishte

njeri i pyjeve. Çalamani përgjon diçka me veshët bigë. Përgjon zërat e pyllit dhe të mbrëmjes. Qan një ulluvegë. Ullu-ullu! Si përherë. Dhe Shashoja ka frikë nga diçka. Trembet, sepse e ka mbushur kupën e zullumeve. «Punë e madhe se e kam mbushur», mendon ai. Ja kanë bërë benë të gjitha fshatrat. «Punë e madhe se ma kanë bërë benë», mendon ai. Sonte ai ka zënë një gjah të majmë. Një treskalli¹⁾ që kthehet nga Mali i Shenjtë. Treskalliu ka dy mushka të zeza, po paratë nuk ia gjen dot. Ai thotë se s'ka para. «Jo, ke! — thotë Shashoja. — Diku i ke fshehur! Ku i ke fshehur, derr treskali? Ku? S'të dhimbset shpirtin? Lëri paratë te Shasho Gjergjova dhe shpëto shpirtin! Nxarri! Ti ke paratë e ua dhe të kurbetçinjve të tjerë! Duarbosh s'kunehen kurre nga kurbeti! Ku i ke paratë, derr treskali?!»

Qan ulluvega. Pylli ka shumë shtigje... Shtigje të verbra, rruga me bar të kalbur, udhësiua kuajsh. Nëpër cilën prej tyre zbriste gjyshi Dine? Ai i dinte të gjitha shtigjet. Ato që kishin krye dhe dilnin diku dhe ato që ishin të verbra dhe mbaronin në një burim. Ai zbriste nga një shteg i verbër. Mbajti vesh. Era s'li fjalë. Fjalet i rënduan si gurë varur në qafë. «Ku i ke paratë?» — thoshte era. Gjyshi Dine fshihej prapa një trangu ahu. Hajdutët ishin në këmbë. Mushkat kullotnin bar në rrahun e pyllit. Samarët i kishin bërë copë-copë. Hejbet i kishin grirë. S'kishin gjetur asgjë. Mjekrat ua mernte era. Fjalët ua mernte era. Treskalliu dergjej mëkrahëzaj, syzgurdulluar. Shashoja i vinte vërdallë. Si ujku deles, kur do t'i hidhet. Por ai nuk i hidhet. Ai bërtet dhe tund jataganin. Të tjerët bëjnë sehir. Gjyshi vë martinën në sy. Një krisëmë dhe Shashoja këputet në arrëz të qafës. Po të tjerët, janë pesë

1) nga fshati Treskë

dhe s'bien lehtë në dorë. Përfytyrimi i tij s'i thotë më asgjë. Diçka ndodh me gjyshin Dine. Asnjëri nuk di se ç'ndodh. Shumë vjet më vonë, vijnë zëra nga larg, nga hajdutët që kanë shpëtuar, që pëshpëritin: gjyshin Dine, treskalliun dhe Shashon i kanë mbuluar bashkë, në një përrua. Njerin bri tjetrit. Nën një dorë dhë, nën një grumbull fletësh të kalbura. Dhe tumbat e tyre i kanë sheshuar dimri dhe ujërat e pranverës...

... Ai u përmend nga kujtimet e fëmijërisë. Këmbët i ndiente të nxehta valë nga të ecurit. Zbathi opingat dhe futi këmbët në ujë. Uji iu duk i vakët. Njëpër të vozitnin fletë të verdha kumbullash. Mbi mish iu ngjiti një fletë. Ai e hoqi. Mendoi se kishte bërë mirë që kishte qëndruar te lumi. Lumi ishte gjithë fëmijëria e tij...

Kurse tani ai ishte në batalion. Dhe pardje ia kishte shpënë me Ballin në Radom. «Balli e ka lëshuar brezin për sherr, — kishte thënë komisar Josi. — E ka lëshuar për sherr dhe po na e bën borxh! Po ti duhet të mos biesh në sy! Të shpiesh këtë letër dhe të marrësh me vete dyllë blete për spangon e opingave! Pa dyllë, s'qepen opingat që na janë bërë copë!»

Mori përpjetë një udhë të ngushtë. Hyri në shtëpitë e para. Ishte qetësi. I ra udhës tërthor njëpër kopshite, shtyu një lesë dhe u gjend në një lëndinë ku xha Janoja mbante bletët. Në prag të shtëpisë u duk figura e zezë e hallë Marës që kyçiti duart përmbi bark. Plaka vrapoi drejt tij dhe e mbështolli me krahë, si për ta fshehur. Ai ndjeu erën e finjës dhe instinktivisht vrojtoi vendin.

— Si hyre deri këtu, ditëzi, — tha, ajo. — Në fshat janë ballistët!

— Ku janë?

— Janë mbledhur në shtëpi të Semajve. Kanë nxjerrë edhe roja njëpër udhët dhe venë e vijnë si kaposhë.

— Kush ua ka shtruar te Semajt?

— S'ua ka shtruar njeri, jo. U shtruan vetë dhe

dërguan fjalë në fshat për pula dhe bakllava, që hëngërshin këmbët e tyre, — mallkoi plaka.

— Do të më japësh ca pite dylli, se na duhen për spangon e opingave. Unë do të hidhem deri në shtëpi, të shoh njëherë, se kam edhe një porosi për babanë. Do të vij t'i marr afër mesnatës.

Plaka bëri kryqin. Ai u fut nën drurët e kopshteve, ku që tani ishte errësirë. Kapërceu gardh më gardh dhe u gjend në lëmë. Kishte për të kapërcyer edhe një mur.

* * *

«Ky Çalamani më vret sytë! Për atë allah, pikë e kam në zemër që e mbajnë të gjithë për të parë! Kush e vuri komandant atë shtrembo? I parë jam unë! Ndonjë natë do t'ia dërgoj një plumb pas shpine dhe do t'ia thërrmoj kafkën! Të vejë me të shumtët! Fisi ynë, i Daduçëve, është me nam! Jemi të parë në shtatë fshatra. Kurse ai është kërcu! E mbajnë të parë sepse ai e mblodhi çetën! Punë e madhe! Edhe unë mund ta mbli-dhja çetën por ata derrat tanë kanë shkuar me partizanët, se janë thellësira, vende për komitë ato anët to-na.»

Koka po i turbullohej dhe i vinte t'u këpuste një shqelm të mirë të gjitha shisheve që ishin mbledhur mbi sini.

Çalamani pinte ngadalë. Më shumë hante sesa pinte. Ishte njeri i heshtur dhe mërzi-tej nëpër ahengje. Po gjithë krerët e tjerë ishin të djegur, për aheng dhe ai s'ua prishte dot, se ata ishin shokët e tij të luftës. Një javë të shkuar, në përpjekjen mbi Radom, ua kishin mbathur këmbëve qenat. Vetëm Bezat Bregasi kishte luftuar si trim, me shpirt në dhëmbë dhe ishte vrapë.

Mortja do trima. Mos do të hajë mut, si ky Orhan Daduçi? Ky Orhani ia vriste syrin. Vishej e kapardi-sej si bej, me rroba angleze prerë te terziu dhe kali i tij pullali kishte takëmin më të mirë në qetë. I ki-shin thënë që Orhani mburrej e thoshte se gjoja kali i tij e linte një të shtënë larg Gjokun e komandantit. Kjo s'dihej. Edhe Gjoku ishte i mirë. Kurse ky nipi i Orhanit, Lulo Daduçi, është një qull ky që i trembet edhe hijes së vet. Vetëm Bezati ishte trim. Por edhe ai u vra.

I zoti i shtëpisë rrinte mbështetur pas murit, këmbëprerë, si i varur. Çalamani bëri shenjë që të hiqnin rakinë e të sillnin bakllavanë.

— Për flamur, po të mos qëndrojë maliheri në këmbë në mes të thelave, do t'ua hedh maceve bakllavanë! Dëgjove, or ti? — tha Orhani.

— Dëgjova, dëgjova. Do të qëndrojë, — tha fshatari.

— Jo, nuk do t'ua hedh maceve. Do të ta dend ty në gojë, sa të të pëlcastin bulçitë! Ashtu do të ngjallësh! Ç'je ashtu i thatë, si i tharë në tym, o i zi?!

— Nga hallet, — tha fshatari.

— Mjaft, se na mërзите, — tha Çalamani. — Me të gjete të mbrihesh për sherr? Ke ku ta rrëfesh trimërinë!

— Dhe e kam rrëfyer!

— E dimë! — tha Çalamani.

«Do të ta gjej natën, mos ki dert! Shtrembo! Dhe do të ta hap kafkën me një dum-dum, që të derdhen trutë! Do të ta gjej natën!» — mendoi Orhani.

Një ballist i moshuar, thyer më dysh nga pesha, solli një tepsi të madhe dhe e vuri në sini. Luloja zhvari maliherin nga gozhda dhe hoqi një thelë nga mesi.

— Mos na ndyj bakllavanë! — i tha Çalamani.

Luloja s'bëri zë. Ballisti i vjetër u përkul në vesh të Orhanit dhe i pëshpëriti diçka. Ky ishte një nga njerëzit që kishte sjellë me vete ai. Çalamani e pa vën-

gër, Orhanit i lëvizën gjithë muskujt. Ballisti u zbyth drejt derës.

— Ç'thotë? — tha Çalamani.

— Thotë se kanë diktuar një njeri të dyshimtë të armatosur që fshihej kopshteve.

— E zunë?

— Jo. Thotë se ka hyrë në një shtëpi.

— Të rrethohet shtëpia! — tha Çalamani.

— Lërma mua! Lërma! — tha Orhan Daduçi. Në sytë e tij të kërcyer, Çalamani pa se si lëvrinte me vërtik shenri. U tërhoq. «Kokën hëngërt!» — mallkoi.

— Mirë! Shko! — tha ai. — Por e dua të gjallë!

— Gjallë do të ta sjell, — tha Orhani dhe dofi.

Luloja e ndoqi pas, si kone. Çalamani u mbështet në jastëkët e fortë mbushur me kashtë dhe iu hap goja.

— Një njeri i armatosur! — tha me qesëndi. — Vetëm një! Trimëri e madhe të kapësh vetëm një njeri, apo jo?!

Xhemil Vishti ia dha gazit.

— Le të vejë, që të ketë edhe ai me se ta rrahë gjoksin nesër! — tha Çalamani.

* * *

Çako Dinoja, i ati i partizanit Jake, kishte që në mëngjes në mulli. Mullisi ishte plak dhe ai e ndihmonte. Nuk deshë të rrinte në fshatin që ishte dinga me ballistë dhe vendosi ta kalonte edhe natën këtu.

Knismat e para nuk i dëgjoi. Gurët e mullirit vërtiteshin qetë me atë gurgurimën e tyre të njëjtë, që i ngjante si një këngë e vjetër, ardhur nga vitet e largëta, kur punonte nëpër sharrat e manastireve të malit Athos. Ujërat bënin potere nëpër kadet dhe rrihnin e shkumëzoheshin pas fletëve të pendës. Mullisi plak

hyri brenda duke hequr pranë një barrë shkarpa të thata për zjarrin e natës.

— A i dëgjove pushkët, o Çako? — tha mullisi.

— Jo! Ku ranë?

— M'u bë se ranë në mëhallën tuaj.

Çakojat mori maliherin që e kishte lënë mbi dërrasat e shtratit të mullisit dhe doli jashtë. Mbajti vesh. Fshati, lart në kodër, nuk lëvizte, sikur ishte i tëri prej guri. «Do t'i kenë bërë veshët plakut», mendoi. Por një krismë e vetme që shqeu qetësinë si një klithmë, e bëri të luante vendit e të përgjonte. Vetëtimthi syri i zuri figurën e një fëmije që vraponte nëpër tragën e jazit. Fëmija dukej e zhdukej nëpër degët e holla e të zhveshura të rakishtave. Ishte një djalë. Ai shtyu lesën e shtegut të mullirit dhe mezi mundi të thoshte dy fjalë, duke gëlçuar:

— Rrethuan Jakën!

Atij i flakërinë në tru si xixa prushi dhjetëra pyetje njëherësh, hamendje, dyshime e shqetësime. «Jakën? Pse? Ku? Si? Ç'kërkon Jakja në fshat? Si do të dalë nga rrethimi Jakja?»

Nuk mundi e nuk desh të pyeste më asgjësend dhe ia mori një vrap të shpejtë përpjetë kalldrëmit. Mullisi plak u drodh. Vuri duart si hinkë në gojë dhe thirri sa i hante në kokë:

— O Çaako!! Jo andej, more, se rrugët janë plot ballistë! Merr udhë nëpër mezhdat e arave!

Çakojat u ndal si i prerë, pastaj u përkul sikur po e përgjonin shumë sy dhe u vodh nëpër hijet e manaferrave të mezhdave.

«E, or Jake! Në paç zënë pritë aty ku të kam thënë, do ta mbajmë ndezur gjatë, sa të gjëmojnë malet! Të kujtohet? Ta kam thënë që ky vend i ngushtë në mes tri plevicave është tamam për luftë. Tri anë janë me mure të trasha dhe përpara shteg i ngushtë e i zhveshur, që mund ta korrësh me plumba. Nëpër mure kam fshehur fishekë maliheri dhe bomba. Fishekët për vete, bomba për ty! Ta kam thënë! E, or Jake, në paç zënë aty pusi!»

Atij iu bë se e kishte të birin aty përpara, ashtu të parritur ende, siç e kishte përcjellë dikur.

Silueta e gjatë e Çakos lëvizte tinëz, si lije, në sfondin e mugët. Hëpërthë askush s'e kishte mendjen tek ai, sepse të gjithë zhezhitnin rreth shtëpisë. Krisma të rralla dhe britma pa kuptim i vinin në veshë. Në të hyrë të fshatit, ai u fsheh prapa trungut të një arre dhe përgjoi rrugicën. Nuk lëvizte njeri. Shtëpitë ishin si të shurdhra. Ai duhej të kalonte tri rrugica të tilla, pastaj lëmin, pastaj një avlli dhe më në fund do të gjendej në fortesën e tij. Por prapa çdo këthese mund të ndeshte ballistë. Atij iu duk se po vonohej shumë duke menduar. Mori pushkën në dorë, i ngriti siguresën dhe vrapoi. Pastaj u fsheh prapa një avllie dhe priti. Thirrje të pakuptueshme zbritnin e thërrmoheshin nëpër gurët e kalldrëmit. U tërhoq në një qoshe të murit dhe përgjoi rrugicën me një sy. Zbritën duke rendur katër ballistë, kurse nga poshtë vinte Xhemil Vishti. Xhemili i ndaloi.

— Ku veni, or u shofshi! — thirri ai.

— Na dërgoi Lulua, — tha njëri. — Orhani mbe-ti brenda shtëpisë, se i vrarë, se i plagosur. Merrni benzinë, na tha, t'i vëmë zjarrin shtëpisë që të digjet brenda si miu ai komunisti!

— Kthehuni, hajvanë! Na urdhëroka edhe Lulo buzëqumështi tani! Po xhaxhanë, edhe atë do ta djegë brenda? Kthehuni, se do ta zëmë të gjallë!

Çakoja priti sa u zhdukën matanë këthesës dhe u nis. Në një qoshe i zuri syri prapë dy ballistë. Qëlloi në vrap e sipër. E dinte që asnjë prej plumbave s'do të zinte në mish, po të paktën ai e spastroi rrugën e tij për disa çaste. Qëlloi edhe një herë. Plumbi ciflosi një gur në murin e një shtëpie.

Kjo pushké, që mbillte krisma nëpër udhën e ngushtë, u pa nga shumë pak veta. Edhe ata që e panë, s'arritën ta qëllonin sepse figura e tij e gjatë dredhonte shpejt dhe u humbiste nga sytë. Kur kaloi nëpër lëmë, i fërshëllyen dy-tre plumba përreth. Mbështeti

shpinën në mur dhe përfshiu një hapësirë, sa mund të dukej me sy që aty. Kjo hapësirë ishte e ngushtë dhe nëpër të s'guxonte të lëvizte njeri sepse e hanin krismat që vinin nga shtëpia. U shtri barkas dhe futi një ballë fishekë në folenë e pushkës. Dy plumba njëri pas tjetrit i vezulluan mbi kokë. Vrojtoi. Prapa trungut të një kumbulle nxinin këmbët e shtrira anash të një njeriu. Mori shenjë dhe shtrëngoi dhëmbët. Njeriu lëshoi një ulurimë dhe u tërhoq praptazi, deri në shkarëzimë. Ai u kacavor në mur dhe u gjend në hapësirën e ngushtë midis tri plevicave.

Aty s'kishte asnjëri. Jakja ishte brenda.

«Eh!... or Jake, kur s'të kam këtu», mendoi ai. U shtri dhe zuri pritë prapa murit me gurë të mëdhenj, të zinj, që kufizonte vendin e hapur nga ana e shtegut. Kishte goxha që s'dëgjohej më asnjë krismë. Nxinin dritaret e vogla të shtëpisë. Dëgjohej zëri i Lulo Daduqit:

— Shtyhuni në sulm, or qena, se ma latë xhaxha-në shtrirë te këmbët e atij komunistit!

— Hidhu vetë i pari, — bërtiti Xhemil Vishti.

Nja tre ballistë dolën me kujdes në krye të udhës, bënë dy-tre hapa dhe u shtrinë. Dy krisma, njëra nga shtëpia dhe tjetra nga plevicat, përshkenditën gurët rreth tyre. Ballistët u zbythën dhe u fshehën pas qoshes.

* * *

Jakja e kuptoi menjëherë që e patën diktuar, kur vuri re se si vidheshin kopshteve nëpër hijet e drurëve ca hije të errëta njerëzish që mundoheshin të afroheshin në heshtje. Hapi derën dhe shtyu jashtë pothuajse me zor nënën dhe dy motrat e vogla.

— Dilni shpejt! — tha ai. — Merrni nëpër kop-shte dhe futuni në ndonjë shtëpi! Dhe dërgoimi fjalë ba-bait në mulli: Jakja është rrethuar, i thoni.

Ato dolën, me fytyra të trembura kthyer drejt tij. **Dera mbeti gjysmë e hapur, dhe ai i ndoqi me sy, gjer-sa u bind se nuk i trazoï askush. Vrojtoi përse hijet që lëviznin kopshteve e gradinave. Po e rrethonin larg e larg, pa u ngutur, derisa ta ngushtonin derën. «Do të zë pozicion në dritaret e katit të dytë dhe do të mbroh-em. Derisa të kem edhe një fishek, do të mbrohem! S'kam ç'bëj më! — mendoi, — Dhe do ta mbaj flakën e pushkës derisa të bjerë natë e thellë! Pastaj ndofta tërhiqem! Ose ndofta dëgjohen krismat dhe ia ndez andej majave batalioni!»**

Ky mendim i fundit iu duk fare fëmijëror dhe ai qeshi me vete me shpresa, të tilla. Batalioni ishte larg, shumë larg. Të gjitha këto i shkuan nëpër mend në një çast aq të shkurtër, sa edhe krisma e një pushke, dhe ai u çudit se si njeriu mund të mendonte përnjëhe-rësh aq shumë gjëra. Shtyu derën e madhe prej dërra-se të trasha dhe mori llozin që ta mbështeste.

Një batare troshiti derën lart te kllapa. Plumbat u ngulën në tavan. Ranë copa suvaje dhe një cifël druri prej kllapës. Ai u mbështet pas murit.

Ishte gabuar. Nuk ia kishte marrë mendja se ata mund të qenë afruar deri te muri rrethues i oborrit pa u vënë re. Një batare tjetër automatiku rrahu prapë lart, te kllapa. Ai s'kuptoi, përse qëllonin aty.

— Mos u afro te dera, se të grimë me plumba, — thirri një zë. Ishte e kotë të shtinte më tym nëpër dër-rasat e derës, kur s'dilhej se ku mund të ishin ata; pran-daj ai mori shkallën përpjetë. Sikishte ngjitur as tri shkallë, kur kllapa e derës u hap dhe pesë veta hynë në korridorin e ngushtë. Bëri të ngjiste edhe një shka-llë tjetër.

— Mos lëviz, qenush! — tha ballisti, që ishte në krye, duke u zgërdhirë. — Mos lëviz, në të dhimbset lëkura, se të bëmë shoshë! Unë jam Orhan Daduçi,

në do ta dish, dhe ti tani do ma dorëzosh mua pushkën!

Njeriu që zgërdhihej ishte i pashëm i veshur me rroba kaki të prera bukur dhe në vend të qylafit mban-te një kapelë lëkure me strehë të fortë. Jakja vuri re se në sytë e tij shkelqente një ngazëllim i madh. «Kështu duhet të gëzohen gjithë fitimtarët», mendoi.

— Hidhe pushkën tani, hë këlysh i vogël! Hidhe, se, meqë je mustaqepadarsur, mund të të kursejmë!

Katër tyta të zeza pushkësh dhe një grykë automa-tiku e shihnin në një pikë të vetme të gjoksit, ku diçka i përvëlonte. Por edhe tyta e pushkës së tij shihnte di-ku, shihte gojëhapur nën kopsat e verdha të ndrit-shme të xhaketës së Orhan Daduçit.

— Nuk jepet pushka, — tha ai. — Po ta mbajti, eja merre!

— Do të vij, se ty nuk ta mban ta shkrehësh, — tha Orhani. — Nuk ta mban se, posa ta afrosh gi-shtin te këmbëza, ata trima që janë pas meje do të të dërgojnë katër plumba mu në kokë!

Orhani bëri dy hapa përpara. Iu duk se pushka e atij çunakut dridhej. Ai duhej ta çarmatoste vetë. Gji-thë krahina do ta merrte vesh që Orhan Daduçi çarma-tosi një partizan. E çarmatosi duke ia hequr vetë pu-shkën nga dora. Me rrezik të jetës. Ia hoqi nga dora. Po, nga dora. Kush e ka bërë këtë? Mos vallë Çalama-ni?

Bëri edhe një hap. Jakja nuk u zbraps më. Orha-ni mbështeti pllazin e këmbës në shkallë, zgjati duart dhe e zuri pushkën nga tyta. Një gëzim i egër i shpër-theu në fytyrë, një gëzim që nuk e kishte provuar ku-rre.

— Lëshoje tani, qenush! — tha Orhani.

— Merre! — bërtiti Jakja dhe rrëmbimthi u ul më gjunjë, tërhoqi pushkën drejt vetes dhe e shkrep-i. Orhan Daduçi u përgjunj. Vuri të dyja duart në bark, sikur deshi të mbante zorrët dhe u hoq praptazi deri

te muri. Sytë iu zbardhën dhe iu bënë të ujshëm, si xham. Një tym i bardhë vërtitej nën tavan.

— Po më vrave, o qen! — tha me një fije zëri.

Jakja e shkrepri prapë dhe plumbi iu ngul në pulpë. Dikush nga ballistët arriti të qëllonte dhe atij i ranë copa gëlqereje mbi krye. U zmbrops dhe vërtiti një bombë mu në derë. Krisma shurdhuese zhvendosi ajrin që u trazua jashtë me ulërime. Korridorin u boshatis. Kapërceu me një të hedhur trupin e ballistit që kishte mbetur mëkrahëzaj te pragu dhe shkoi llozin e rëndë në derë. Krisma të çrregullta qëllonin dërrasat dhe muret. Jashtë klithi Lulo Daduçi:

— Ku veni, more! Booo! Ma latë xhaxhanë shtrirë te këmbët e atij komunistit!

Orhan Daduçi në regëtimat e fundit të jetës, që po i derdhej bashkë me gjakun, mendohej të shtrëngonte plagën e tmerrshme në bark, po duart nuk i bindeshin më. Jakja nuk i vështroi fare të dyja kufomat që ishin në korridor. Rrëmbeu automatikun e Orhanit, u ngjiti në katin e dytë dhe zuri dritaren që shihte oborrin. Qëlloi një herë në ferrekat e hithrave që ishin xhumbë anës murit. Dy veta kaptuan murin. Pastaj nata ra, në qetësinë e saj të zakonshme. Të bëhej se s'po ndodhte asgjë, se asgjë nuk lëvizte dhe flinte si përherë, me shkujdesjen që sjell pas qetësia e natës. Askush nuk guxonte të dilte në orbitën e qitjeve të pushkës që përgjonte në dritaren e ngushtë. Pastaj u dëgjua të shara. Ishte Xhemil Vishti që tallej me Lulon, i cili rrinte struktur pas murit. Zhurmat u shumuan dhe ai dëgjoi një zë tjetër të trashë e të vrazhdë, që s'e kishte dëgjuar më parë:

— Oburra, Lulo Daduçi! Hidhu, që ta zësh të gjallë!

Por asnjeri nuk lëvizti.

Po atë çast u dëgjua një krismë e vetme. E njohu menjëherë. Ishte një krismë e thatë. — Shgër-dau!... sikur shqyheshin drurë nga bora. Ky ishte malihëri i vjetër i babait. Ai hyri në dhomën tjetër, dritarja e

së cilës shihnte mbi çatitë e plevicave. Duhej vetëm një lëndinë e vogël me bar, po figura e babait nuk ishte aty. Siç dukej, ai kishte bërë prittë qoshen tjetër, ku ishte vendi më i mbuluar.

Nuk po lëvizte njeri dhe kjo e nervozoi. «Ata presin të dendësohet errësira dhe ta ngushtojnë rrethimin derisa të vijnë te dera. Pastaj mund t'i vënë zjarrin katit poshtë. Jo, nuk do t'ia vënë zjarrin, sepse brenda është trupi i Orhanit. Po pse s'lëvizin? Pse s'lëviz askush?»

Ai ndjeu t'i mbinin qindra dyshime dhe prandaj u mbërthye edhe më pas murit, nën dritare.

* * *

Nata shtriu krahët e vet të errët dhe heshtja u bë më e kobshme. Dikush lëvizi nëpër dheun e shkri-fët të kopshteve, ku posa ishin nxjerrë patatet. Kur e kur, nga shtëpia dhe nga lëndina midis tri plevicave, shkrepnin dy pushkë dhe pastaj flakës së tyre i qepej një breshër i nxituar plumbash. Pastaj rivendosej pritja dhe qetësia. Jepeshin urdhra me zë të ulët dhe në krye të rrugicës bënte të dilte ndonjë prej hijeve të rrethuesve, po dy krisma të menjëhershme ua prisnin rrugën. Atëherë rrethuesit e kuptonin që bataretë e tyre kishin shkuar kot dhe ia nisnin me zemërim një batareje tjetër.

Jakja vrojtoi edhe një herë në dritaren që shihnte plevicat. S'dukej gjë.

«Unë tani duhet të dal nga shtëpia dhe të bashkohem me babanë, — mendoi. — S'kam tjetër shpëtim. Pozicioni i babait është shumë i mirë dhe aty do t'ia mbajmë ndezur gjatë...»

Zbriti shkallët. Në korridor kufomat nxinin si kamina të shembura qymyri. Hoqi llozin dhe në heshtje të plotë doli jashtë e u zvarrit anës murit. Kur po

afrohej në qoshe, dëgjoi fëshfëritje fletësh dhe qëndroi. Dy hije u hodhën nga muri dhe mbështetën shpatullat te dera. Nëpër portën e rrugës vrapuan dy të tjera dhe zunë dritaren e vetme të katit të parë, që ishte zënë me hekura, por asnjeri nuk e zgjati kokën brenda hapësirës së dritares. Njëri nga, ata që ishte te dera thirri:

— Dorëzohu, se të erdhëm në derë! Dorëzohu, se ta vumë pishën!

Ai u zvarrit nëpër pllloçat e ftohta të oborrit, hapi lesën e kopshtit dhe u hodh në lëmë. Një plumb i fërshëlleu pas veshit dhe ai e kuptoi që po qëllonte i ati. U platit pas dheut dhe thirri:

— Mos qëllo, se jam Jakja!

Ngjiti ledhin, kapërceu murin e ulët, prapa të cilit ishte i ati. Hija e tij e errët ishte shtrirë anës murit dhe nuk lëvizte. Ndjeu një frikë të pakuptueshme dhe dridhërimë. Iu bë se babai ishte i vdekur.

— Eja, eja! — tha zëri i babait. — Zvarritu, se dukesh!

Ai u afrua. Babai zgjati dorën e majtë dhe i shtrëngoi krahun fort... Yjet e rralla bënë një dritë të mekur, aq sa dalloheshin format e shtëpive, të drurëve dhe hijet e njerëzve.

— Ata hynë në shtëpi! — tha ai.

— E di! — tha babai.

Pastaj mbetën të dy, afër njëri-tjetrit. Çakoja ndiente frymëmarrjen e shpejt të të birit. Duart i digjinin dhe ftoma e gurëve i hynte nëpër to sikur prekte akull.

— Po tani? — tha Jakja.

— Zër pozicion në mes të murit! Mos shko më tej, se aty të ha plumbi! Pastaj shtjer dy herë dhe lëre pushkën në vend. I kujt është automatiku?

— I Orhan Daduçit, — tha ai.

— Mirë. Qëllo dy herë, lëre pushkën dhe zvarritu anës murit!

— Pse ashtu?

— Bëj si të them! — tha rreptë babai.

Shkrepën katër të shtëna që shpuan terrin dhe gëmushat e shtegut. Ata u zvarritën drejt njëri-tjetrit. Në pozicionet e para vezëllinë plumba.

— Kështu kam shpëtuar, — tha babai. — Qëlloj dhe zvarritem. Ata shtien më flakët, po s'janë aq të shpejtë, se kanë frikë. E ke pushkën aty?

— E lashë!

— Mirë. Tani ata e dinë që ne jemi të dy. Ti merr me vete automatikun e Daduçit dhe hiq zvarrë, po mbaj anën e mezhdës, nën hiçrat e thara. Nuk do të të diktojnë dot, jo se unë do të qëlloj nga të dyja pozicionet, një herë me njëren, një herë me pushkën tjetër. Ata do të pandehin se jemi përherë të dy. Hajde!

E afroi pranë vetes dhe mbështeti faqen e tij të parruar mbi faqen e nxehtë valë të të birit. Ishte një përçafim i ashpër. Jakja ndjeu t'i ngjitej një dridhje e ftohtë në gjithë gjymtyrët. Çakvoja i rëndoi në sup.

— Jo! — tha Jakja. — Nuk dua! Nuk dua të të lë vetëm!

— S'ka sesi... — tha babai ngadalë. — Është e kotë. Tani ata do t'i vënë flakën shtëpisë dhe vendi do të bëhet ditë. Nata s'na mbron dot më...

Çakvoja u zvarrit drejt vendit ku kishte mbetur pushka e Jakes. Jakja kaptoi avllinë dhe rrëshqiti nëpër pluhurin e hidhur të rrugicës. Mbi kokë i fërshëllenin plumbat, por ata përplaseshin më lart, te gurët e avllisë. Në një ndërkohë të rregullt, vazhdonin të shkrepnin edhe të dyja pushkët.

Kur hyri nën rakitat anës jazit, pa flakët që shpërthyen në çati. Reflekse të kuqe dritash rrëshqitnin mbi barërat e kalbura nga vjeshta të livadheve. Të dyja pushkët ndiheshin ende.

Flakët përpinë trarët dhe shtëpia e vjetër u dogj si një pishë e stërmadhe.

Çakvoja s'lëvizte më. Kishte mbetur te pushka e

Jakes, mbërthyer pas murit me një plumb që i erdhi pas shpine, nga pullazet.

Pastaj zjarni shpërtheu përsëri. Çalamani iu afrua njeriut të shturë anës murit. Gishti i kishte mbetur në këmbëz të pushkës. Ishte burrë i thyer. Çalamani çakërriti sytë. Partizani ishte zhdukur.

— Lulo, or qen — tha ai nëpër dhëmbë, — ngarkoje xhaxhanë në mushkë dhe shpjere e varrose në fshatin e tij!

Po atë çast partizani Jake mori rrjedhën e lumit. Ky ishte lumi i tij dhe ai kishte lënë aty gjithë fëmijërinë.

1972

Thoma Noti

VENDROJA NUMËR TRE

Më në fund erdhi ora që duhej të lija shërbimin. Po e prisja këtë çast.

Rrallëherë kisha provuar një pështjellim të tillë mendimesh e ndjenjash. Aty më dukej vetja e gëzuar, e lumtur, aty e humbisja fare. Po fundja pse të më dukej ashtu? Asgjë e jashtëzakonshme s'kishte ngjarë. E megjithatë...

Po ç'kam kështu sot që më ngatërrohen gjërat? Më mirë të tregoj me radhë, ashtu siç ngjau. E di që këto janë krejt të zakonshme e në fund të fundit shumë nuk ngjau; ndoshta për të tjerët s'kanë dhe aq rëndësi. Dhe prapë kam dëshirë të flas, t'i tregoj dikujt:

Dje u mbushën plot tri javë që kemi ardhur këtu për stërvitje ushtarake. Sa zbritëm nga makinat, mbetëm të hutuara. Luginat shtriheshin si ca korridore të gjera e të gjelbra, kurse nga të dyja anët ngriheshin majëmalet. Një pyll i dendur vishte shkëmbinjtë e thepisor, një pyll me pisha të drejta, të larta, që ruante në gjirin e tij një

heshtje të thellë, të madhërishtme. Vende-vende ato pisha plekseshin e kacavirreshin në shkëmbinj, sa të dukeshin se nga çasti në çast do të rrëzoheshin.

~ Të pushtuar nga ndjenja të tilla, u zumë dorë për dore dhe u lëshuam me vrap lëndinave. Atë çast buçiti fare pranë nesh një zë i fortë, urdhërues:

— Toga e parë, në dy rreshta mblidhu!

Ai zë na kujtoi se nuk kishim shkuar atje për të shëtitur e për të parë bukuritë e natyrës, po për t'u stërvitur. U mblodhëm në çast. Komandanti, një mesoburrë, me fytyrë të rrahur nga era e bjeshkëve, i lindur e i rritur në këto anë, na foli për detyrën që na priste. Ai na tregoi në cilat çadra do të flinim, ku do të hanim, ku do të stërviteshim dhe nga ngarkoi menjëherë me punë. Sakaq u shpërndamë nëpër çadra dhe u morëm për një kohë me rregullimin e tyre. Na dukej e çuditshme kur mendonim që do të jetonim e do të flinim në një vend aq të ngushtë, ku nuk mund të drejtoje as trupin. Po shpejt u mësua me jetën e re. Gjithë ditën lodheshim në stërvitje, kurse në mbrëmje ktheheshim, ndiznim diku afër një zjarr të madh dhe tregonim... E çfarë s'tregonim! Zakonisht fliste komandanti, po shpesh vinin edhe pleq të moshuar të atyre anëve. Ne dëgjonim dhe na dukej e pabesueshme që tridhjetë vjet më parë në këto vende të bukura kishim qenë zotër bajraktarët. Një mbrëmje unë isha dhënë e tëra pas tregimit dhe vështroja e hutuar rreth çadrave, anës pyllit. Më dukej sikur nga çasti në çast do të dilnin andej ata njerëzit e parruar, të frikshëm e tinëzarë...

Një nga ngjarjet më interesante të ditëve të para ishte pa dyshim shërbimi i rojës natën, në vendrojtën numër tre. Kjo që pika më e futur e fushimit, një vend i veçuar rreth një kilometër larg, në mes kacubave, ku që vendosur depoja e armatimit. Natën e parë shërbimi i takoi Gjergjit, një shokut tonë të klasës. Atë s'e mban-te vendi. Kurse ne, para se të flinim, u mblodhëm grumbull, dolëm në mes të çadrave dhe vështronim andej nga duhej të ishte vendroja numër tre. Një e rrëqethur e lehtë

na e përshkoi trupin. Papritur aty afër dëgjuam një zë të fortë: «Ndal, kush kalon?» Njëra nga ne, Rina, brofi e trembur. Ndoshta edhe unë do ta kisha humbur si ajo, po të mos kisha dëgjuar përgjigjen: «Jam oficeri i rojës.» E dalluam në çast, ishte zëri i komandantit. Dhe ne u qetësuam.

Të nesërmen, kudo në çadrat e gjimnazistëve flitej për shërbimin e parë natën në bjeshkë. Dalëngadalë sikur u mësua me të. Po pas një kohe ngjau diçka e papritur. Njëra nga shoqet tona, Dalina, një vajzë nga Dukagjini, u ngrit në mbledhjen e organizatës së rinisë dhe foli për një «padrejtësi», siç thoshte ajo, që i bëhej asaj dhe të gjitha neve:

— E përse shërbimin e rojës ta bëjnë vetëm djemtë? — pyeti. — A thua ne jemi më të dobëta se ata? Jo, aspak. Në këto male kanë luftuar si djemtë, edhe vajzat. Ja ku e ka lapidarin Eftalia katërmëdhjetëvjeçare nga Bregdeti, — dhe shtriu dorën përpara. Ne shikonim andej dhe ia bënim me shenjë: «Të lumtë goja, moj Dalinë!»

— Në emër të të gjitha shoqeve, — vazhdoi Dalina, — unë propozoj që shërbimin njëzetekatërorësh këtë javë ta bëjnë vajzat e klasës sonë. — Pastaj shtoi me zë të prerë: — Po të jetë e mundur, mua më caktoni në vendrojen numër tre...

Dhe u ul.

Për disa çaste nuk lëvizi as gjethja. Pastaj u bë zhurmë. Flisnim të gjithë në një gojë. Rina e goditi aq fort me bërryl në ijë Dalinën, sa ajo hovi përpjetë. Të gjitha qeshën, edhe komandanti.

— Po mirë, oj burrneshë, — tha ai, — meqë shoqet janë zemëruar, le të bëhet ashtu.

Dhe aty për aty përgatiti listën e shërbimit. Pastaj lexoi. Ne dëgjonim. Unë prisja se kush do të caktohej te treshi. Nuk di se si më erdhi, kur pas emrit të Dalinës dëgjova emrin tim. Shoqet u kthyen nga unë dhe po më vështronin ngultas.

Pas mbledhjes, meqenëse do të merrnim shërbimin,

filluam përgatitjet. Komandanti na foli gjatë për detyrat e veçanta në çdo vendroje. Pastaj u shpërndamë dhe nisëm të pastronim këpucët e të rregullonim uniformën. Unë isha si në ëndërr. Shërbimi në vendrojen numër tre, natën, më dukej diçka e pazakonshme, gati-gati heroike. Çuditësha me Dalinën: si ishte aq e qetë? Po mbase ajo kishte të drejtë. Megjithatë... Për një çast m'u duk se nuk isha përgatitur plotësisht për të marrë shërbimin atje. Një mendje më thoshte të shkoja drejt e te komandanti dhe t'i flisja hapur: «Shoku komandant. Mos ma merr për keq, por unë...» Dhe dy-tri herë u mata të shkoja tek ai. Por aty për aty ndërroja mendje. Sakaq m'u afrua Neta, shoqja ime e ngushë. «E di unë... — më tha. — Po hiç mos u bëj merak. Unë nuk të lë vetëm. Do të vij të rri me ty sonte... Ti hesht, mos i thuaj njeriu...», dhe më pushtoi në qafë. «Po pse, Neta, përse ta bëjmë këtë?» «Hë, budallaqe, mua ma fsheh? E di unë, ke frikë.» «Frikë...?» Dhe nisa të mendohesha. A ishte vërtet frikë ajo që ndieja? E përse të trembesha? Kurrën e kurrës! Megjithatë Neta më hutoi fare me ato që më tha. Më në fund e mblodha:

«Po mirë, Neta, mirë. Le të bëhet ashtu. Jo se kam frikë, por... fundja, këtu s'ka, gjë të keqe. Edhe kur të të bjerë ty treshi, bashkë do të rrimë.» Dhe filluam të kuvendonim të shkujdesura. Kështu koha kaloi pa u vënë re. Tani nuk bëhesha merak për asgjë. Madje më vinte mirë që do të qëndronim me Netën dy orë të tëra.

Orët ikën me shpejtësi. Çadrat tona, si ca shkëmbinj që ishin rrrokullisur nga mali dhe kishin zënë vend në lëndinë, dalëngadalë i përpiu nata. Ishte një natë e thellë pus. Të paktën kështu më dukej mua kur qëndroja me shoqet në çadrën e shërbimit. Ato flinin, kurse unë s'vura gjumë në sy. Hera-herës dilja te dera e çadrës dhe vështroja. Qetësi. Shoqet flinin të shkujdesura, kurse mua më dukej sikur bënin ashtu, kurse në të vërtetë i kishin mbyllur sytë përgjysmë e më përgjonin. «Dale, dale, pa ne i kemi marrë vesh të gjitha.» Kështu

më dukej se thoshin, duke qeshur nën buzë. Kjo më turbulloi fare. Po sikur ta merrte vesh njeri të fshehtën tonë dhe të na përgjonte? Si do t'u dilnim përpara shoqëve dhe shoqeve të nesërmen? Ata do të na merrnin për frikacake, dhe atëherë... Jo, jo. Kjo punë duhej menduar mirë. E përse të tregohesha unë ndryshe nga të tjerat? Ç'kishte më shumë se unë Dalina?

Dola përsëri jashtë. Neta priste aty. Sa më pa, zgjati krahët. E ndjeu se nuk isha e qetë.

— Po ti ç'ke kështu? — më pyeti.

Unë e vështrova drejt.

— E di, Neta. Ti je kaq e mirë. Të falem nderit shumë, po... shko fli! Unë do të qëndroj vetëm, — dhe nisa të flisja me nxitim, si të doja t'i mbushja mendjen jo asaj, po vetes.

— E përse të mos qëndroj? Asgjë s'ka për të ngjarë. Kështu do të jemi më të qeta, edhe unë, edhe ti.

Ajo m'u hodh në qafë, si pak më parë, kur më propozoi të vinte me mua në shërbim. Siç dukej, që penduar për atë që më kishte thënë.

— E bën dot këtë, Linka?

— E pse jo!

— Të lumtë! Ma ndillte zemra, se do të veproje kështu.

Qëndruam dhe ca, pastaj ajo shkoi të flinte, kurse mua më erdhi ora e shërbimit. Përgjegjësi i ndërresës na mblodhi në rresht. Si lamë shoqet rrugës, shkluam te depoja. Dalina priste. Ajo na ndali që larg. Kur iu afrova që të merrja shërbimin, ajo më pëshpëriti në vesh: «Të lumtë, Linka! E di sa mirë është këtu? Ke për të parë!» Unë u çudita me zërin e saj. M'u duk se ai zë kishte një kumbim të veçantë e shprehte një emocion të thellë. Vetëm kur erdhi koha të lija shërbimin dhe i pëshpërita shoqes thujtë të njëjtat fjalë në vesh, e kuptova nga buronte ajo ndjenjë.

Më në fund mbeta vetëm. Dalëngadalë zhurma e hapave të shoqeve u tret dhe vendi u plati në heshtje. Ishte një heshtje e tillë, që të futej gjer në palcë. Unë

ngriva në vend atje ku isha. Ishte hera e parë në jetën time që qëndroja e vetme, ballë për ballë me natën, me armë në dorë. Hera e parë që të tjerët flinin dhe unë përgjoja. Mendime nga më të çuditshmet më pushtuan; m'u kujtua se, kur isha në shtëpi dhe binte nata, nganjëherë druhesha të zbritja edhe shkallët në errësirë. U përpoqa t'i flakja këto mendime dhe ta përqendroja vëmendjen diku tjetër, duke shikuar objektet që më rrethonin. Shpinën e kisha mbështetur në murin e depos. Me sytë e mendjes shikoja rrugën e ngushtë këmbësore që zbriste prej andej dhe të çonte te çadrat. Ato qenë rreshtuar në dy radhë. E para vinte çadra e trupprojës, pak e veçuar nga të tjerat, thujse nën pishën e lartë, që tani më shëmbëlente dhe ajo me një çadër gjigante. Pastaj me radhë të tjerat. E katërta qe çadra ime. Atje flinin Neta, Nora, Valbona.

Diçka rrëshqiti anësh: fshshsht! Unë mbajta vesh. Ç'lëvizi ashtu? Përgjova përsëri. Heshtje. Pastaj prapë: fshshsht! Nga pishat nisi të afrohej një fëshfëritje e mbytur, e pambaruar, si një bisedë e gjatë, e këndshme. Unë u përpoqa ta harroja atë dhe të shikoja malet. Në këtë natë ato vizatoheshin në horizont në format më të çuditshme. Dukeshin si ca krijesa madhështore, që kishin rendur e rendur gjatë gjithë ditës dhe tani dremitnin të lodhura për të përtërirë forcat dhe për ta nisur sërish të nesërmen udhëtimin.

Fillova të mendoja: Po sikur ndërkaq dikush t'i afrohej depos e ta kërcënonte atë? A thua do të hutohesha e nuk do të bëja asnjë veprim? Po të qe kështu, nuk do të vlejta asnjë grosh. Kot që mbajta armën në dorë dhe që kisha pranuar të dilja rojë. Më mirë të kisha thënë: nuk jam e zonja, dhe mbaroi.

E, ndërsa qortoja kështu veten, vështrova nga e majta. Diku më tutje, pranë njëri-tjetrit, ngriheshin tre lapidarë. Që të nesërmen e ardhjes ne shkuam atje dhe dëgjua tregimin e një vendasi për një vajzë nga Bregdeti. Nuk i kishte kaluar të katërmbëdhjetat. Qe një vajzë e imët, e pakët nga trupi, po me një zemër të ma-

dhe, që kishte shkruar në ato majëmale një legjendë të bukur trimërie. Njerëzit e këtyre anëve e kishin ngritur lapidarin e saj bri lapidarit të Dedë Gjo Lulit. Me këtë ata ndoshta kishin dashur të thoshin se edhe një jetë e shkurtër, kur i kushtohet një qëllimi të madh, është e denjë të qëndrojë krah për krah me trimat e maleve. Duke u përpjekur të përfytyroja vajzën nga Bregdeti, unë as vetë s'e kuptova se si fytyra e saj merrte herë tiparet e Zonja Çurres, herë të shoqeve të saj të luftës. Dhe kalova kështu një natë të paharruar me Zonjën, Faton, Nimeten... Më dukej sikur shikoja fytyrat e tyre, sikur dëgjoja zërat, hapat, krismat e armëve të tyre...

Mbaja vesh. Po, hapa. Shtrëngova armën dhe u shtriva barkas. I futa fishekun në gojë dhe isha e sigurt se, po të qe nevoja, do të mund ta shkrepja për bukur. Dhe thirra me të gjithë forcën: «Ndal! Kush kalon?»

As vetë s'e njoha zërin tim. Sakaq dëgjova përgjigjen.

Kishte ardhur koha që ta lija vendrojnë.

Nuk e kuptova sa shpejt rrodhën të gjitha këto. Zemra më rrihte me rrëmbim.

Një gëzim e krenari të tillë nuk i kisha provuar herë tjetër. E dija se të nesërmen do të më rrethonin shoqet dhe do të prisnin t'u kallëzoja.

Ja, këto desha të thosha. Unë e di se kjo ngjarje është fare e thjeshtë dhe megjithatë mua më duket kaq e bukur. Ishte nata e parë që u bëja rojë ëndrrave tona.

1975

Zihni Sako

NË VITET E LUFTËS

Pas martesës së vajzës, Fatushes, në shtëpinë e Beqo Shalësit ngjau një e papritur. Dhëndri i ri, pas nja dy muaj martese, doli partizan. Beqo Shalësit kjo gjë i qëndroi rëndë se, si kishte marrë vesh, ai më pas do të merrte me vete partizane edhe atë, nusen.

— Dhëndri, Beqir, ta bëri me të pabesë, — i tha kunati, Xhezmiu, — kur kishte një mendje të tillë, më mirë të mos qe martuar. Se ç'mund të ngjasë s'e di dot njeriu, po Fatushja akoma me duvak në kokë, thuaj se të mbeti e kthyer.

— Ti je i mençur vetë, Beqir. Fatushja është e re, kush nuk ta merr ty Fatushen?

Beqo Shalësi e vështroi në sy Xhezmiun. S'i erdhën mirë këto fjalë.

— Vajza nuk është lopë që shitet e blihet sa herë të duash, Xhezmi.

— Ashtu është, po tani kanë ardhur kohëra të rënda, Beqir, e të dalin nga dora djali e vajza, jo dhën-

dni. S'është ndonjë turp ta marrësh vajzën, se nuk i dihet; luftë është e ai dhëndër me atë mendje mund të të ngatërrojë keq.

— Moj grua, — i thirri së shoqes, — pa eja dëgjoi edhe ti këto që dhotë ky vëllai yt.

— I dëgjova, i dëgjova, more burrë. E si të vemi ta marrim vajzën, more Xhezmi? Punë është kjo? Atë fat pati; për të mirë a për të keq këtë nuk e dimë, po ma do mendja për të mirë.

Të gjitha këto fjalë i tha si me të rrëmbyer. Duart i dridheshin, kur po u hidhte nga një raki.

— Turpi më zë edhe mua me ju bashkë, moj motër, se jam dajë.

— Po të mos isha gjallë unë, — ia priti Beqo Shalësi dhe, pa e përpjekur gotën e rakisë me Xhezmiun, e hodhi me fund.

— Dhëndri ynë s'bëri ndonjë turp, Xhezmi, që të të bjerë edhe ty për ta larë, — iu hodh Hania e Beqo Shalësit.

— Xhezmi, si shumë e ke ngritur bishtin dhe po fut hundët atje ku s'duhet. Si shumë po i merr njerëzit nëpër gojë. Ata italianët, miqtë e tu...

— Po ata e kanë «Shqipërinë në zemrën e tyre...»

— Ashtu është, por ama kanë Shqipërinë, me ty dhe me ata shokët e tu e prokopinë që ke bërë, dhe jo ne shqiptarët.

— Ta kisha ditur kështu të mos kisha ardhur fare...

— Do kishte bërë më mirë...

Këto fjalë në shtëpinë e Beqo Shalësit u bënë pak ditë pas ikjes së dhëndrit.

* * *

Një mbrëmje, në bisht të korijes së fshatit, që dukur një njësit partizan dhe, sipas fjalës së çobanit të bravareve, prej andej që drejtuar në postëkomandën ita-

liane, që ishte në një mes vendi, si ndonjë orë larg. Të nesërmen u mor vesh se posta, afër mengjesit, kishte rënë dhe dy karabinierë ishin vrarë e të tjerët kishin ikur, duke e lënë postën me ç'kishte brenda: armë, proba, municion e të ngrëna.

Këto fjalë i kishte prurë prapë çobani i bravareve të fshatit, që e kishte parë luftën andej nga kullota mbi koriye e që kishte parë se italianët, duke ikur, kishin djegur dy shtëpi.

— Grua, bëmë gati mushkën të vete njëherë nga vajza e të marr vesh si janë punët andej e të dimë ç'të bëjmë.

— Burrë, me mend, — e porositi e shoqja kur po e përcillte.

Në të hyrë të fshatit, Beqo Shalësi, si u përshëndosh me ca fshatarë, ia zbriti mushkës e, duke e hequr për kapistre, arriti te porta e shtëpisë së vajzës.

— Baba, i foli Fatushja, iu hodh e e përqafoi me mall. — Pastaj i foli së vjehrrës, që po milte dhinë në vathën e vogël në krah të shtëpisë.

— Mëmë, erdhi babai.

Ajo e ndjeu gëzimin e nuses dhe i la përgjysmë dhinë e erdhi u takua me krushkun.

— Erdha t'ju shikoj njëherë, krushkë. Kë kemi ne, ju ju kemi shtëpi, e fjalë e kuvend.

— Mirë bëre, të paça, — iu përgjigj ajo dhe i tha nuses ta çonte në odë sa të milte edhe ato dhi që i kishin mbetur.

Vjehrra e së bijës së Beqo Shalësit, si vuri të dyja kusitë me qumësht në qilar e lau duart, erdhi u ul mbi minder, afër vatrës, e ndezi zjarrin.

— Bën ca si ftohtë, — dhe i foli nuses. — Silna të bëjmë nga një kafe.

— Si i keni punët, moj krushkë?

— Si me luftë, o krushkë.

— Po Cenua ç'bëhet?

— Si e ke dëgjuar, mori dyfekun e ikur me shokët.

E, si na thanë, qe edhe ai në luftën që u bë në postën e komandës, po ne s'e pamë.

— Po ata italianët i dogjën nja dy shtëpi.

— Epo hasmi s'vjen për të mirë. Po gjene shpëtuam pa një dëm në njerëz.

Beqo Shalësi mbeti si i turpëruar përpara krushkës. Duke pirë kafën, ai mendonte se ato fjalë që tha ajo mund t'i thoshte vetëm një burrë. Por ai e dinte që ajo qe trime dhe iu kujtua vajtimi i saj për të shoqin, që qe vranë në Italinë e parë. E kishte qarë e e kishte nderuar saqë i gjithë fshati e tregonin me gisht. Prandaj edhe atij nuk i qenë dukur me vend ato fjalët e Xhezmiut që të prishej me këtë shtëpi.

— Fatushe, bjeri rakinë babait!

Pas pak, Fatushja, në një tabaka të vogël, i solli t'et rakinë me pak meze, djathë, disa thëlpinj hudhra e një vezë të zier. Pastaj i tha të përgatiste darkën.

— Po u vranë ca italianë.

— U vranë. Në darkë herët u vranë prapë e i vunë përpara sa s'e pa i pari të dytin gjersa u hipën automobilave; në të ikur e sipër i dogjën ato dy shtëpi.

* * *

Në mëngjes, Beqo Shalësi, si piu kafën, i tha krushkës:

— Si thua, Gjule, — i foli në emër, — unë kam menduar t'ju marr me vete. Kanë ardhur kohë të rënda. Ju jeni vetëm dy gra e s'dihet se ç'mund të ndodhë. Te ne jemi tok e ç'të na ngjasë e heqim së bashku.

— Ti e di, krushkë, se unë në këtë shtëpi erdha nuse e tani jam grua e thyer. Këtu gëzova nusërinë, këtu qava tim shoq, këtu mrita atë fill të vetëm e kë-

tu gëzova nusen time, Fatushen tënde. Sa të jem unë, kësaj s'i thotë njeri dot as mashalla, jo...

E preu fjalën. Pastaj, sikur recitonte ndonjë këngë, vazhdoi:

— Merre pushkën e t'yt eti dhe uratën time, bir...

— i thashë e, kur u nda me nusen dhe me mua, më tha:

— Amanet ma ki Fatushen... Ja tek është Fatushja, le të thotë edhe ajo fjalën e saj. Dhe ai në pësoftë gjë, unë nusen time, Fatushen, do ta kem si djalë e vajzë, në këmbë të tij e me të bashkë do të rritim atë... atë që do të lindë... ç'të jetë, djalë o vajzë, njësoj është për mua...

Beqo Shalësi, duke vështruar prushet e zjarrit, duke shuar e ndezur njërën pas tjetrës cigaret, e ndjeu veten ngushtë përpara Gjules, krushkës së tij, që ia kalonte një burri e s'dinte çfarë përgjigje t'i jepte.

— Fatushe, moj bijë! Bëj një përshesh babait, se edhe mbrëmë mbeti me atë çikë raki e atë çikë meze e ata dy lugë pilaf.

— Unë do të kthehem prapë Gjule.

* * *

Kur u nis Beqo Shalësi, dielli kishte mbuluar dhenë. Hipur në mushkë, gjithë udhës fjalët e Gjules nuk i dilnin nga mendja. Atë natë e atë mëngjes ai kishte mbetur i turpëruar dhe kaq e kishte humbur, sa s'e kuptoi fare kur arriti te porta e shtëpisë së tij.

* * *

Nëntori i vitit 1942 filloi me një të ftohtë të hidhur. Në male kishte rënë dëborë e parë. Po moti mbante

mirë. Dielli i ndritshëm fekste në qiellin si xham. Në oborr Beqo Shalësi po çante dru. Gjithë ato ditë, pasi u këthe nga shtëpia e dhëndrit, merrej me punët e dimrit, me atë kazanin e vogël të rakisë, sa për shtëpinë e tij. Ai donte t'i dilte përpara dimrit, që kishite nisur të vinte e s'dihej se si do të bënte. Me ato fjalë të krushkës së tij, Gjules, sikur e kishte fjetur mendjen për çdo të papritur që mund t'u ngjante. Pastaj luftë ishte, lufta edhe pa rreziqe nuk bëhej. Në fshatin e tij, në kohën e Luftës Italo-Greke, ca fshatarë ishin vrarë kot, e mu tek rrinin, nga bombardimet, jo tani që kjo luftë bëhej si në kohën e Luftës së Vlorës, edhe më shumë, për të mirën e gjithë popullit. Si kishte dëgjuar, në krye të luftës ishin komunistët, që s'kishin të bënë fare me të pasurit. Edhe për dhëndrurin e tij kishte dëgjuar që qe nga këta komunistët. Ai s'kishte llafosur ndonjëherë me të e me ndonjë nga shokët e tij. Por atyre fjalëve, që i kishte thënë Xhezmiu, tani u kishte rënë në të se ku e kishin qëllimin. Xhezmiu qe njeri i italianëve, që e kishin veshur marshall të milicëve.

Beqo Shalësi, tek rrinte në dritare, afër mbrëmjes, pa poshtë bishtit të korijes të vinin në drejtim të fshatit dy veta të armatosur, që pas pak u ndalën e u strukën në një shkurre të korijes. Në atë çast dikush trokiti në portë. E shoqja e Beqo Shalësit çeli portën.

— U, mësuesi! — tha ajo, duke shprehur gëzim e habi. — Hajde, të keqen!

— Është brenda xha Beqiri? — pyeti ai.

— Brenda është, brenda, — dhe e çoi lart në odë, tek i shoqi.

— Hajde, hajde. Sa mirë bëre! Po ku je, o mësues? Ke ca kohë që sikur na ke humbur... — i tha Beqo Shalësi

— Epo ca me punë, ca kam vajtur edhe nga fshati...

— Si i ke njerëzinë, mësues?

— Mirë.

— Se atje afër te ju u bë edhe një luftë e u dogjën edhe dy shtëpi,

— E, dogjën edhe shtëpinë e vëllait tim e tani janë mbledhur andej nga unë, si në çefle të arrës. Po ç'të bësh, o xha Beqir, kur të zë hasmi derën, sos ta zë për të mirë.

— Ashtu është, o mësues, ashtu është.

Mësuesi kishte nja dy vjet që punonte në shkollën e fshatit. Atje e kishin emëruar sapo pati mbaruar shkollën. Si djalë të krahinës, fshati e donte shumë e herë-herë e merrnin për darkë. Fëmijët i mësonte mirë. Me moshatarët e tij të fshatit shkonte si me shokët e fshatarët e tij. Shpesh mblidheshin tek ai dhe rrinin me orë të tëra. Atje në dhomën e tij ai u lexonte vjersha nga të Naimit, Çajupit, Migjenit, u tregonte për ta. U tregonte për gjendjen e luftës. Disa i kishte afruar aq shumë, saqë u jepte edhe ndonjë komunikatë nga ato që i sillte millonai i fshatit. Ishte njeri i zakonshëm, si gjithë të tjerët, vetëm se shkruante me dorën e majtë. Edhe ai që i sillte millonait komunikatat i thoshte: «Jepja mëngjërashit.» Asnjëri, përveç millonait, s'e dinte këtë emër.

— Xha Beqir, do të na pranosh sonte me dy shokë?

— Grua, — i foli së shoqes, — sonte bëj darkë edhe për tre veta.

Mësuesi pa orën. Nata kishte rënë e fshatarët tani ishin rralluar rrugës.

— Po ku i ke këta dy shokët?

Ai kërkoi llambën. Me të në dorë u ngrit e doli tri herë te kreu i shkallës, në çardak.

— Pas pak do të vijmë, — i tha e iu lut që portën e oborrit ta linin gjysmë të hapur.

Për të mos i rënë në sy së shoqes, Beqir Shalësi zbriti vetë, tërhoqi kanatin e portës dhe e la gjysmë të hapur, ashtu si i tha mësuesi. Pastaj në dhomë ra heshtja. Si pa orën, mësuesi doli te kreu i shkallëve të çardakut. Dy veta hynë në oborr e, si e shtynë portën, u ngjitën në shkallët e çardakut. Mësuesi i futi brenda në odë. Beqo Shalësi i kishte lëshuar tarabat e dritareve e i priti miqtë afër mesit të odës.

— Vdekje fashizmit!

— Hajdeni, more djem. Uluni se jeni të lodhur.

Pastaj Beqoja i foli së shoqes t'u bënte miqve nga një kafe e t'u nxirrte nga një raki.

— Zbërthehuni, more djem. Lirohuni nga ata gjerdanë. Rrini si në shtëpinë tuaj.

— Janë shokë të dhëndrit, xha Beqo, — i tha mësuesi.

— Ai na tha të vinim te ti, — u hodh njëri nga ata të dy, që dukej pak më i mocëm se shoku i tij e mësuesi.

— Po ç'thuhet gjë, more djem? Se si shpejt e zutë këtë punë e jeni të paktë. Se ka që flasin keq për ju.

— Janë më të shumtë ata që flasin mirë.

— Merrni nga një raki e pini këtë kafe, — u tha kur e shoqja hyri me një tabaka në dorë.

Ata e hoqën nga një herë rakinë e morën kafën.

— Kthejeni, kthejeni të gjithë gotën, se ju bën mirë. Rakia të çlodh.

Ata nuk ia prishën. Me kafe në dorë, ai që dukej si më i mocmi, duke iu drejtuar Beqo Shalësit, tha:

— Duam të bëjmë një mbledhje në fshat e të flasim me fshatarët për luftën që ka nisur populli, për Partinë Komuniste Shqiptare, për Frontin e të ngremë këshillin e fshatit.

— Mirë, more djem, po ky krahu i vendit nga ne është ca i trazuar, se ka ca që kanë njerëz në punëra të qeverisë, ka edhe ca që janë veshur milicë e ai kunnati im, Xhezmiu, është edhe marshall.

— Do të përpiqemi edhe me ta. Do t'u tregojmë cila është udha e drejtë e cila është udha, e shtrembër, që të shpie kundër popullit. E populli është shumë herë më i fortë nga të gjithë.

— Po do t'ia dalim dot kësaj pune? Ne jemi edhe të paktë e këta italianët janë si fara e sinapit.

— Kaq kanë qenë kurdoherë, sa janë edhe sot, por ama të gjithëve u kemi treguar vendin. Mizë lisi ishin italianët në kohën e Luftës së Vlorës, por i hodhëm në det.

Bisedën e vazhduan deri vonë nga mesnata dhe shokëve nuk u shkonte në mend të hanin bukë. Edhe të zotit të shtëpisë nuk i vente mendja për të ngrënë, megjithëse e shoqja vinte e i thoshte: «Lëri të hanë njëherë bukë, pastaj pyeti, se i lodhe!»

* * *

Pas mbledhjes që u bë me fshatarët, Beqo Shalësi nisi të priste e të përcillte shokë partizanë sa herë që vinin në fshat. Xhezmiu tani, duke marrë pjesë hapur kundër Luftës Partizane, jo vetëm e kishte rralluar udhën për në fshat, por nga qyteti lëvizte vetëm kur kishte ndonjë njësi të madhe armësh rrotull.

Gjendja ishte ndërruar shumë. Çetat partizane po shtoheshin e përpjekjet bëheshin më të shpeshta. Pas luftës kundër postëkomandës, e gjithë krahina tani drejtohej nga këshilli krahinor, që e kishte qendrën në fshatin e Beqo Shalësit. Njësitet e fshatrave ishin në këmbë natën e ditën, sa dëgjonin pesë pushkë e një bombë.

* * *

Ishte viti 1944. Pas dëborës së shkurtit e të marsit, pranvera kishte filluar me fitoren kundër Operacionit të Dimnit. Po një natë, në këtë pranverë, ngjau për shtëpinë e dhëndrit një e papritur shumë e rëndë. Fatu-shen, tek vinte nga gurra me bucelë ngarkuar, dy veta e zunë dhe e morën me vete. Beqo Shalësi, sa e lajmëruan, u nis për të marrë vesh. Asnjëri s'dinte se ku e

kishin shpënë. Gjulja, me nipin e saj foshnjë, me emrin e bukur Agim, që u kishte thënë vetë i ati t'ia vinin, kur i treguan se i lindi djalë, rrinte te pragu i kasolles, përpara shtëpisë, që ia kishte djegur një njësit gjermano-ballist në tërheqje e sipër, në ato muajt e Operacionit. Ajo kishte parë me ta Xhezmiun, megjithëse nuk i kishte dhënë të njohur. Beqo Shalësi nuk ndenji shumë me krushkën.

— Krushkë, po shkoj njëherë andej nga «mëngjërashi», tek ai mësuesi ynë, që merret me punët e Partisë, — dhe u nis me të shpejtë andej nga mulliri i fshatit, ku mësuesi kishte zakon të rrinte e të bënte edhe mbledhje.

Mëngjërashin e gjeti te dera e mullirit. Ai e kuptoi pse kishte ardhur.

— Po, mësues, siç më shikon, erdha të më thuash një fjalë, — i tha Beqo Shalësi.

— Ulu njëherë. — Dhe i dha të bënte një cigare. — Unë e kuptova pse erdhe. Partia e di. Dhe organizata ka marrë vendim: Fatushen ta shpëtojë e Xhezmiun ta vrasë.

— Për këtë kam ardhur e, meqë ju e keni vendosur kështu, të më thuash ç'të bëj edhe unë.

— Siç të thashë, ne i kemi marrë masat.

— Për Xhezmiun më merrni edhe mua, jo se mua më ka bërë këtë, që bëri për Fatushen, po se gjithë krahun e vendit tonë e shkeli me këta italianët fashistë.

Mëngjërashi ia shpjegoi si do të bëhej. I dha një adresë e një letër për në qytet. U përshëndoshën, dhe Beqo Shalësi, afër mbrëmjes, arriti në qytet e u takua, pa humbur kohë, në atë adresë, me atë për të cilin ia kishte dhënë letrën.

Si ra nata mirë, njësitit gueril i qytetit iu afrua shtëpisë së Xhezmiut.

— Ma lini mua, — u tha shokëve Beqo Shalësi.

— Jo, — tha një nga shokët e njësitit. — Ti e bërë punën tënde. Kam unë nja dy fjalë tani me të, — dhe hyri brenda.

Xhezmiu sa e pa ngriu në vend.

— Si e shikon, Xhezmi, — i tha shoku i njësitit, — jemi gjallë për vatanin e për njerëzit tanë. Vdekje fashizmit! — Pastaj një krismë naganti e shtriu përdhe. Pas disa kohësh njësitit gueril i qytetit, pasi pati zbuluar ku e kishin burgosur Fatushen, e çliruan dhe e përcollën për në fshat.

* * *

Që përpara Operacionit të Dimrit dhëndri i Beqo Shalësit, si komisar batalioni, kishte kaluar larg rrethit të tij. Një ditë ai ra në përpjekje. Sa erdhi lajmi, e ëma, Gjulja, nuk vajtoi si në atë kohë që pati vajtuar për burrin. Ngriti në duar Agimin e vogël dhe i përshëndeti shokët: «Të na rrojë Partia!»

Pas pak Fatushja, pasi u pati nxjerrë miqve nga një gotë raki, i mori t'et gjerdanin dhe pushkën.

— Po i marr unë, baba! — dhe veshi gjerdanin e hodhi pushkën krahut.

Gjulja e kuptoi dhe i tha:

— Merri, jeto, se të kanë hije gjurmët e tyt shoqi, të kanë hije gjurmët e tyt eti.

* * *

I pashë pas shumë vitesh Gjulen plakë të moçme e Beqir Shalësin plak, që një milk i tij e mbante nga krah, duke përshëndetur me grusht Agimin, me shaminë e brigadës në gushë, që parakalonte në 30-vjetorin e Brigadës në vend të t'et, krah për krah me të ëmën, Fatushen.

1973

Zija Çela

NJE JETË NE KUFİ

Ishte pranverë dhe muret e bardha të postës shndritnin në diell. Atje gjithçka ishte lyer me gëlqere, edhe elementët e këndit të kalitjes, edhe trungjet e akacieve të reja, edhe parmakët e lulishtes së vogël. Në atë dritë pastëritie, kushedi përse, dukeshin aq të reja e gazmore fytyrat e ushtarëve. Ndërsa kalonte përpara mureve të thata, që rrethonin oborrin e postës, Visari ndjeu ta thërriste dikush:

— O doktor, të zura, dhe nuk të lëshoj sot! — Ishte Beluli, komandanti i postës. Njëherë, në palcë të dimrit, mjeku veterinar e kishte gjetur ushtarakun në Krumë, të lagur e të qullur nga shiu. Me gjithë kundërshtimet e tjetrit, mjeku e kishte vënë përpara dhe e kishte mbajtur një copë herë në shtëpi me zjarr drush. Ai kishte qenë një takim i rastit, por, me sa duket, afrimet e sinqerta shpesh i kanë rrënjët te njohja e parë.

— Hë, si e ke punën? — e ngacmoi Beluli, duke u afruar. — Apo pandeh ti se oficerët e kufirit, ngaqë

bredhin si nomadët, nuk kanë shtëpi?! Çizmet dhe shtëpinë i marrin gjithkund me vete. Pa shikoje njëherë atë samarin e breshkës!

Oficeri i tregoi shtëpinë pak më tutje postës. Ishte një depo ushtarake e përshtatur. Kapriatat prej llamarinë kishin qenë të lyera qysh më parë me bojë dhe ashtu, gjithë pulla-pulla e kuti-kuti, çatia vërtet dukej si samar breshke. Po muret edhe aty ishin sherbeto-sur me gëlqere të freskët; oborri i pastruar, rugica e shtruar me rraša, me dy vija të bardha te fundet, lulet dhe një yll i madh, ngritur me plisa të skuqur me pluhur tullash të thërrmuara, të gjitha këto të kujtonin uniformën dhe oborret e reparteve ushtarake. Ndoshta, edhe ylli kishte qenë më parë, po s'e kishin luajtur; atë e mirëmbanin, dhe ylli dukej gjithnjë sikur ishte bërë dje dhe sikur do të ishte aty përgjithmonë.

— Po jam për udhë, more Belul, — i tha Visari. Ai kishte ardhur për vaksinimin e bagëtive të imëta dhe po kthehej në qendrën e punës, në një qytezë bujqësore në pllajë, si nja dy orë me këmbë.

— Pikërisht se ke për të ikur, duhet të vish... Fatiko! O Fatiko! — Një grua rreth tridhjetë e dy-tri vjeçe, doli te pragu i derës.

— Ky doktori kujton se kemi ndonjë lopë të sëmurë e s'vjen. Pa thuaji se ne nuk mbajmë lopë.

— Ama, — ia bëri gruaja, — shkelës kufiri paske kapur sot. Hajde, doktor, hajde, se lopë nuk mbajmë, po një gotë qumësht mos na e kurse.

Visari hyri. Dhoma ishte ortahe, e suvatur me rërë të trashë dhe në ballë kishte një derë, që me sa dukej komunikonte me dhomën tjetër. Nëpër mure kishte piktura oleografie e litografie. Kornizat prej kartoni ishin të vjetra, të nxira pak nga tymi i sobës. Me sa dukej, kur ishte i lirë, oficeri i kufirit pikturonte. Diku, në një kornizë të madhe, kishte vënë portretin e së shoqes. Në telajo dukej ende fusha me katrorë. Ndoshta, portretin e kishte zmadhuar prej një fotografie, po tiparet kishin humbur disi, duke e nxjerrë gruan më të moshuar.

— U vonova shumë derisa e bëra dhe m'u plak në duar, — qeshi Beluli. — I kam nja shtatë vjet tepër Fatikos. Siç duket, ma ka gabuar dorën xhelozia e moshës. — Ai u ngrit dhe uli zërin e radios. Tirana transmetonte këngë popullore. — Nuk di të vizatoj, jo, — i tha Visarrit.

— Ti gjithmonë kështu thua e prapë vizaton.

— Po njeriu gjithmonë bën diçka, moj Fatiko. Këtu nuk ka stadium që të vete, për peshk po s'shkoj dot, atëherë, në kohën që më mbetet, merrem me pikturë. Edhe fytyrat e ushtarëve, kështu, sikur i mbaj mend më mirë, — i tha Visarrit. — Kam vizatuar njëherë portretin e Ali Nezirit. E kam pasë diukur ushtar në Kakavijë. Pah, çfarë kufitari që ishte! Apo s'i binte gërnës, hollë e hollë, të prekte mu në shpirt dhe të vinte të qaje... U mundova mjaft, po s'më doli mirë. Nuk di të vizatoj, jo!

Ai hoqi kapelën dhe u shkoi flokëve dorën përsipër, si të donte të shkundte një si pah hiri të lehtë. Midis flokëve të zez e të dredhur, të shtruar nga kapela, i përshkoheshin ca thinja të rralla, si fije mëndafshi të bardhë e kleitës.

— Ah, sa keq më vjen që s'di të pikturoj! Singërisht, doktor, — tha me një ndjenjë mërzie. Pastaj u kujtua papritur: — Po ku janë fëmijët, moj Fatiko?

— Ku di unë. Hëngrën dhe dolën. Nëpër fshat janë.

Gruaja kishte veshur një fustan të thjeshtë. Ishte një fanellatë e bardhë me figura arushash. Ato, arushat, ishin si të cirkut, luajn me topa të kuq plazhi dhe, në përgjithësi, coha dukej se ishte kompozuar për fëmijë. Por edhe ajo, Fatikoja, e vogël ishte, e shkurtër, e rrumbullaktë dhe me diçka prej fëmije në sytë as të kaltër as të bardhë. Por sepse ishte pakëz e lodhur, sikur sapo kishte kaluar një lëngatë të lehtë dhe tani po i kthehej shëndeti, duke i theksuar edhe më shumë gjallërinë dhe atë veçanësinë e syve, me dritën lëngëzuese, të butë e me një nuancë qumështi.

— A hamë? — pyeti Beluli.

Gruaja vuri në tryezë supë me makarona dhe mish, që e kishte pjekur në tavë.

— Unë kam ngrënë, — tha Visari.

— Lëri ato! Supë dhe patate paska mjaft, kurse për mish, ti s'e ke ditur se vjen Visari. O doktor, — tha Beluli, — po të bie rastësisht një shok për drekë, Fatikoja gjithnjë do të bëjë sikur ka ngrënë.

Gruaja qeshi, vuri një pjatë para vetes dhe u ul në tryezë.

— Kishte plot edhe mish, po e hëngrën fëmijët, — tha. — Kur e sheh se s'të mbetet më gjellë në tenxhere, prindi e kuptoka se janë rritur fëmijët.

— U rritën, për dy sytë e ballit! — ia mbajti fjalën i shoqi. — Atij të madhit i vajti numri i këmbës tridhjetë e shtatë. — Beluli i hodhi një gotë birra Visarit. Pastaj edhe Fatikos. — Do ta pija edhe unë një, gotë, po ashtu e kam punën.

— S'paska marrë fund ajo puna e mbrëmshme? — e pyeti Fatikoja me një ndjenjë pritjeje.

— E ku e di ti punën e mbrëmshme?

— Atë nuk e di, por as mbrëmë s'pive birra.

— Mirë, mirë, e kam mbajtur racionin tim. Ky termosi, doktor, e ruan birrën mirë për katër-pesë ditë. Cojmë dhe e mbushim në Krumë, nganjëherë. Tani, bëjeni gëzuar ju të dy. Hajt, mirë se na erdhe! — Ai i ra lehtë me lugë pjatës prej porcelani dhe filloi të hante.

Visari nuk hëngri me oreks. Ndihej i lodhur. Megjithatë, atmosfera në atë shtëpi, ku bashkëshortët flisnin sikur të ishin vetëm, pa e rënduar mysafirin dhe duke e ngacmuar nga pak njëri-tjetrin, i dukej e ngrohtë. Madje, edhe sistemimi i dhomës, as si dhomë pritjeje dhe as si kuzhinë e vërtetë, i pëlqente. Ato perdet e shkurtra, prej rrjete, të vëna në gjysmën e poshtme të dritares dhe të punuara me grep, jastëkët e fortë të minderit, mbuluar me faqell të qendisur, përgjithësisht, përdorimi i kambrikut dhe qëndizmave, vazot me barbarozë e karafila në parvaz, i sillnin ndër mend shtëpinë e nënës. Vetëm ai shtrati tek, me këmbë të larta prej

hekuri, e shtynte të mendonte për tjetër gjë. Aty pranë, pothuaj ngjitur me jastëkun, ishte telefoni. Receptori prej ebaniti të zi, harkuar pakëz nga të dyja anët dukej si një qen i vogël që, duke pritur të zotin të lhynte në krevat dhe ai t'i bënte rojë, kishte dremitur një çast i kruspullosur mbi komodinë.

Një zë i hollë, si fishkëllimë shpendi, e bëri gruan të ulte luginë. Ajo përgjoi dhe, kur fishkëllima e pakuptueshme u përsërit, e zgjatur dhe e ngjirur, Fatikoja doli në dhomën tjetër.

Pas pak mbaruan së ngrëni. Visari priste të kthehej gruaja dhe t'u kërkonte leje për të ikur. Në katin e parë të tryezës ishte një album. Mjeku e hapi: kishte fotografi dhe riprodhime fotografish, punuar me ngjyra në formát të vogël. Në faqe të parë ishte Beluli me Fatikon. I kishin vënë në mes një grup njerëzish. Anash lexohej një shënim i imët: «Dasma jonë, Lunxhëri 1960.» Fatikoja ishte nuse, me një tufë lule në duar, me flokët të krehur gjithë bukla, e shkurtër, e rrumbullakët, energjike, fare e re, me një si ndjenjë habie në fytyrë, sikur të çuditej, pikërisht, nëse ishte ajo me të vërtetë dasma e saj. Nusen e kishin veshur me dimi dhe, nën gajtanët e këmbëzave, i dukeshin këpucët e bardha me majë të hollë, me takë të rëndë e me tokëza false, të mëdha e të veshura me lëkurë anash. Visarit sepse i bënë përshtypje ato këpucë... Njëherë kishte vajtur me Munirin, një shokun e tij, në qendër të rrethit, në një koncert. «A vëren diçka në sallë?» — e kishte pyetur shoku. «Çfarë?» — ishte bërë kureshtar Visari. «Të fundmet që e ndërrojnë modën janë gratë e ushtarakëve», — i kishte thënë Muniri...

Në dhomë erdhi prapë Fatikoja, me atë fustanin e saj me arusha, cirku.

— Nuk flen, — tha.

— Po pse e prure, moj Fatiko... Na korite me doktorin, — qeshi Beluli. — A nuk e sheh, doktor, na erdhi një fëmijë, tash në pleqëri!...

Fatikoja e zbuloi foshnjën, e puthi në të dyja fa-

get dhe zuri ta nanuiste. Ajo drita e bardhë lëngëzuese, me nuancën e qumështit, sikur i pikonte nga sytë përmbi kërthiun.

— Ah, more doktor, si ka vajtur dasma, jonë! — mërmëriti Beluli. — Ja, të betohem për sytë e ballit, ka kërcyer komisari sipër stolit, në një pëllëmbë vend. Dhëndri e djeg në dasmë, më tha. Edhe unë e djeg, i thashë dhe nxora pistoletën. Jo, dhëndri djeg shaminë e beqarit, më tha. Ma mori shaminë, i vuri flakën dhe kërceu me të, në një pëllëmbë vend, për sy të ballit... Apo s'kishim marrë nga Kakavija edhe atë Ali Nezirin! I binte gërnetës, tamam sikur ta kishte vënë atë drej bilbili mu te zemra e tij. Ishte dita e dasmës, po më ngashërehej shpirti dhe më vinte të qaja prej mallëngjimit. Edhe Fatikoja e vogël i fshinte lotët me shami.

Visari ktheu faqen e albumit. Doli prapë Fatikoja. Ishte një portret në natyrë, pikturuar me pastel; gruaja me flokët e lidhur me shami, me një bohçe përpara dhe me një kovë të madhe uji në dorë. Shënimi thoshte: «Fatikoja, stalliere në ekonominë ndihmëse. Posta e Belushit, 1964.» Pastaj vinin ca fotografi të farefisit dhe të ushtarëve: «Ali Neziri me gërnetë.» «Komisari, sho-ku Jaho Muslia, në orën e punës politike.» «Shtëpia jonë. Posta e Omanovës, 1966.» «Fatikoja në provimet e korrespondencës. Viti i tretë i pedagogjilkes. Moravë, 1970.» «Kufitar Sadri Anamali, dekoruar me Medaljen e Trimërisë.» «Autoportret.» «Fëmijët tanë: Jahoja, Tanushi, Peçi dhe Drita. Oborri i shkollës, Skalqin, 1972.» Pastaj dy fotografi të një viti, pranë e pranë: «Fatikoja edukatore kopshti, Skalqin, 1973», dhe «Fatikoja në ditën e festës së Forcave të Kufirit duke kënduar këngën «O mor pëllumb i shkruar, ngado që të shkosh, unë do të vij me ty», Posta e Vorinës, 197...». Shënimin e fundit Visari e lexoi me zë.

Gruaja ngriti kokën e vuri buzën në gaz e turpëruar.

— Ashtu më, sa me thënë. Po ku di unë të këndo-
doj!...

— As unë s'di të vizatoj, as ti s'di të këndosh, moj Fatiko, — pranoi me këqardhje Beluli. — Po ja që, nganjëherë, edhe unë vizatoj, edhe ti këndon. Njeriu nuk rrika dot pa bërë diçka... Ah, mor doktor, sa shpesh ia merre Fatikoja me ato vajzat e Omanovës. Këndonin një këngë të vjetër kurbeti që ta këpuste shpirtin. Aty pranë ishte pylli i mështeknave, me mjegull e me mister. Kur ngrihej mjegulla, drurët dukeshin shumë të bardhë dhe vajzat ishin të gëzuara, po kënga ishte e trishtuar dhe ta këpuste shpirtin.

Visari shfletonte albumin dhe , sa herë ngrinte atë fletën e hollë, të bardhë, i dukej se ngrinte vellon dhe do t'i shfaqej prapë Fatikoja e vogël nuse. Jo, Fatikoja ishte rritur; e kishte filluar si stalliere dhe tani ishte mësuese në shkollën tetëvjeçare të Zahanit. Ajo nuk ishte velloja, po mjegulla që ngrihej mal më mal dhe Visarit i shfaqeshin ata të dy, burrë e grua, postë më postë, Jug e Veri, gjashtëmbëdhjetë vjet me radhë, kudo bashkë, nëpër vijën e kufirit... Albumi përfundonte me pikturën e një foshnjeje, të shtrirë lakuriq në pelena dhe me shënimin: «Fatikoja na gëzoi përsëri!»

— Kanë mbetur ca lajthi sipër raftit. Si nuk ia nxorëm doktorit! — u kujtua Beluli.

Ai u ngrit, u zgjat e mori një grusht lajthi. Dhe, kur deshi të mblidhte një grusht tjetër, rrëzoi padashur një kuti kartoni. Kapaku fluturoi dhe në dysheme u zbuluan një palë këpucë grash, të bardha, me taka. Beluli u përkul dhe i futi prapë në kuti. Visari nuk arriti t'i shihte mirë, po sepse iu duk sikur ishin po ato këpucë, me maja, me ca si tokëza false që dikur Fatikoja i kishte veshur në dasmën e saj. Vetëm ai lëmimi i faqeve prej boksi sikur kishte humbur disi dhe lëkura kishte marrë ca zhubra të lehta. Po a ishte e mundur që vërtet të ishin po ato këpucë? Visarit i erdhi rëndë të pyeste. Sigurisht, gruaja kishte blerë e kishte grisur kushedi sa palë këpucë të tjera, por ato, të bardhat me taka, ndoshta, rronin ende. Malet me gurë e strall nga kishte breddhur Fatikoja, nuk duronin taka, ndërsa verës, kur

shkonin me pushime në Lunxheri apo nëpër plazhe, ajo mbante sandale...

Këngët popullore kishin mbaruar. Radioja transmetonte një emision dhe Visarit i bëhej sikur ai emision i radios duhet të ishte për Fatikon, kufitaren e përjetshme pa uniformë.

Mjeku u ngrit. Ata e përcollën deri te parrakët e oborrit të jashtëm. Oborri i pastruar dhe rrugica e ngushtë e shtruar me rrasa guri, kishin rënë në qetësi. Aty ishin vijat e bardha, të lyera me gëlqere, aty ishte edhe ylli, i mbushur me tulla të thërrmuara. Një lulevarëse kishte përdredhur bisqet, duke u përpjekur të ngjitej në kashen e derës.

Ushtaraku i zgjati dorën. Këndoi një shpend duke fluturuar. Visari ngriti kokën dhe pa telat e telefonit. Ata zgjateshin që nga posta si duar ushtarësh, për ta zgjuar në çdo çast, sa herë që duhej, komandantin e tyre...

— Mirë mbetshi, komandant! — mermëni Visari, — Lamtumirë, Fatiko! Të shkoftë mbarë me fëmijën e vogël!

Dhe ndërsa po largohej, e ndjeu se s'kishte për ta harruar lehtë atë grua. E shkurtër dhe energjike, me dritën e foshnjës te sytë, me atë fustanin e saj prej fanellate të bardhë, me topa e arusha, ajo do t'i kërcente si një ketër i shkathët nëpër degët e kujtesës.

Bashkëshortët ndenjën te dera, gjersa mjeku u humbi nga sytë, prapa shkëmbit të kroit.

PËRMEAJTJA

ALI AEDIHOXHA	— Përmbysja	3
ANASTAS KONDO	— Të papriturat e qiellit	22
BETIM MUÇO	— Kapërcimi i madh	30
DRITËRO AGOLLI	— Fytyra e një ushtari të për- jetshëm	41
DHIMITËR S.		
SHUTERIQI	— Natë shtatori	48
FADIL ZEQRIRI	— Provimi	55
FAHRI BALLIU	— Ushtari i liruar	65
FAIK BALLANCA	— Ky zheg që përvëlon	72
FATMIR GJATA	— Zemër shqiptare	83
FUAT ÇELIKU	— Takim pas një ngjarjeje	90
IDRIZ PONARI	— Çdo pëllëmbë e tokës sonë	96
ISUF BAÇA	— Një trim largohet nga radhët	105
KOÇO KOSTA	— Dhembja e Guçe Gërbit	118
LLAZAR ÇUÇI	— Përballë erës	130
MOISI ZALOSHINJA	— Xhixheja jonë	145
MUHARREM DARDHA	— Letër nga nipi	151
NAËSI LERA	— Ditën e tretë të luftimit	157
NAËHO JORGAQI	— Fytyra e heroizmit	166
NAUM PRIFTI	— Shebiu	183
RESUL BEDO	— «Laraska»	191
SOTIR ANDONI	— Dhëmbëza e fundit	196
SHEVQET MUSARAJ	— Mauzeri	209
TEODOR LAÇO	— Fortesa	218
THOMA NOTI	— Vendroja numër tre	235
ZIHNI SAKO	— Në vitet e luftës	242
ZIJA ÇELA	— Një jetë në kufi	253